

„TÁJKÖLTÉSZET: KALOTASZEGI ELÉGIA” – IRODALMI KERT MAGYARVALKÓN

“LANDSCAPE POETRY” –
LITERARY GARDEN IN KALOTASZEG

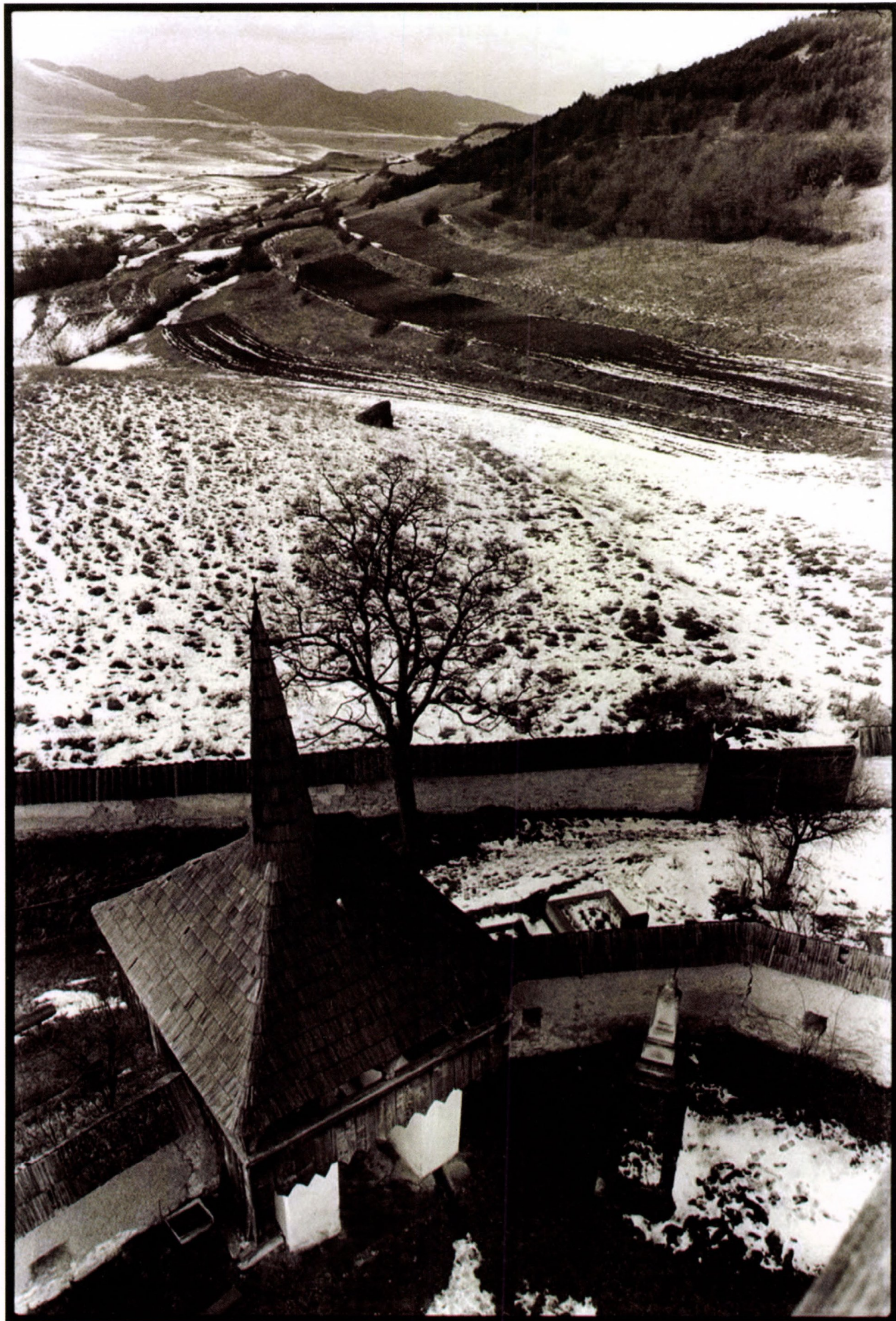
SZERZŐ: EPLÉNYI ANNA,
KARDEVÁN LAPIS GERGELY

LEKTOR:
SZILÁGYI KINGA

A magyarvalkói
templom előtérben
az új típusú
temetőrészlettel
(TÓTH GERGŐ
FELVÉTELE, 2007.)

TÁJ ÉS KÖLTÉSZEZET

Kutatásunk két egymástól távoli terület, a szépirodalom és a tájépítészet között keresi a kapcsolódási pontokat, melynek alapját a tájjal együtt élő költő, író tájesztétikai értékítélete, valamint az írásaikban kirajzolódó tájszemléletek esztétikája teremti meg. Az alföldi táj képe, ahogyan ma látjuk, Petőfi költeményeiben gyökerezik, de alakítottak rajta Juhász Gyula impresszionista betűkkel festett tájképei is – a hasonló példák tájesztétika és irodalom összefonódására hosszan sorolhatók. Az élményt adó, a szövegekben feltárolt tájkép nem minden esetben írható le pontos földrajzi koordinátákkal. Jékely Zoltán Kalotaszegen született munkáinak helye azonban egy határozott ponthoz köthető: a magyarvalkói templomkerthez és az innen feltárolt kalotaszegi táj képéhez, és abban gyökerező hagyományaihoz. Kutatásunkban e tájesztétikai- szépirodalmi kapcsolat nyomait keressük a sorok között éppúgy, mint a helyszínen, hogy egy olyan szabadtér-építészeti tervet dolgozzunk ki, amely illeszkedik a hely szelleméhez, Jékely műveihez és a kalotaszegi táj felfedezésének élményéhez is.

A kertművészettörténetében több ponton is érintkezett már a kertalakítás és a szépirodalom: a bomarzo Sacro Bosco manierista kertje, amelyben Ludovico Ariosto 1532-es Orlando Furioso című történetének helyszínei és fantasztikus lényei elevenednek meg; a versailles-i labirintust Aesopus-meséinek alakjait formáló szobrok és szökőkutak tematizálják, vagy az tokioi edo-kori, 1702-es Rikugien-kert, amelynek 88 faragott kőoszlopán tradicionális rövid waka-versek olvashatóak. Ebben a kölcsönhatásban vizsgálta már tájépítész-hallgató Nyugatos költőink saját „beszélő kertjeit” is¹.

Mielőtt a Magyarvalkóhoz kötődő írók és művek sorában Jékely Zoltánhoz ér-nénk, még itt a bevezetőben tisztázni érdemes, hogy életrajzi élmény (akár táj-élmény) és irodalmi műalkotásokban megjelenített tájak között korántsem áll fenn olyan egyértelmű (okozati) összefüggés, mint azt egy hasonló megközelítés talán sugallhatná. Számunkra sokkal inkább az volt érdekes, hogyan válik „ugyanaz” a táj különböző jelentések hordozójává. Ahogyan Hamvas Bélát az

érdekelte az *Az öt génuszban*, hogy mely művészi alkotások, költői életművek fejezik ki legtökéletesebben egy táj génuszát – ahol a költő a létező genius loci médiuma-, úgy bennünket éppen e kérdés fordítottja foglalkoztatott: *Hogyan alakították a táj génuszát egymásra épülve az évszázadok irodalmi hagyományai? Milyen tájszemléletek találkoznak – akár tudatosítja őket, akár nem-, az ezredforduló kissé földúlt vándorának esztétikai élményében, midőn a kalotaszegi tájra tekint?*

A FELSZEGI TÁJ LÉLEKRAJZI KARAKTERE

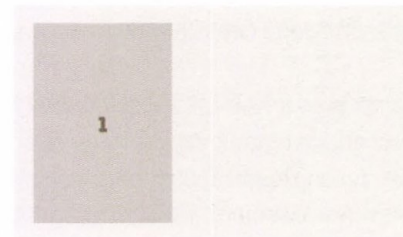
Ha Kalotaszeg kistájjait, falvait egy nagy családként tekintenénk, akkor minden bizonnyal a sok pipacsosan piros-ló pártás lánytestvér közül Nádasmente lenne a tükörben cifrálnakodó, szépítő-kező legfiatalabb hűg; Alszeg a dolgozó, szorgalmas középső lány; míg a legidősebb, legbölcsebb, hagyományörző és mértéktartó nővér Felszeg lenne.²

Kalotaszeg egészen néprajzi kincseinek felfedezéséig³ és híressé válásáig csupán a Kalota-vize és a Kőrös-patak felső folyása mellett elterülő havasaljai terület (mai Felszeg) volt. Ezt igazolja az is, hogy a XVIII. sz. közepéről származó megyetérképeken szigorúan erre, a már akkor erdőtlen területre terjedtek ki a „KALOTASZEG” feliratok. Felszeget túlnyomó többségben szinte már fájoan fátlan szántók és legelő-tájak jellemzik, a gyümölcsösök csak a település közvetlen közelében jellemzőek, a szőlő-területek a hideg idő miatt hiányoznak. A Nádasmenti tájhoz képest tagolatlanabban, szélesen, tengerszerűen hullámzó tájat barázdák (agroteraszkok) tagolják szintvonal-szerű lépcsőikkel, melyek a Vlegyásza oldalának összefüggő erdősávjáig érnek. Hűvös, zord vidék. Az itt élők gondolataira, gazdálkodására nagy hatással van az 1838 m magas Vigyázó „bölény-hegyorma” (Jékely). A hegyhez több időjós-lást is kötnék: „a tavasz igazán csak akkor veszi kezdetét, ha az ormot hó már nem fedi”; „eső lesz, ha a Vlegyásza közel jön, felmagasodik, és zöldje tisztán látszik; de jó idő lesz, ha reggel le van rokkanva, vagy orma meg van alapulva s aszály (fekete füst) látszik rajta.”

1. „Beszélő kertek – A Nyugat íróinak kertjei Magyarországon” címmel írt diplomamunkát Baranyai Emese 2008-ban a BCE, Kertművészeti Tanszéken. A kutatómunka feltárta Móríc Zsigmond, Babits Mihály, Illés Gyula és Déry Tibor kertjeiről fennmaradt forrásokat, terveket, fényképeket, rajzokat valamint a szépirodalmi munkásságban visszatükrözött kapcsolatot kertjeik és személyiségük között.

2. Eplényi Anna: Kalotaszeg tájlelekrája, In: Az erdélyi táj kérdései (szerk.: Fekete Albert, 2004.)

3. Lásd a legjelentősebb összefoglalókat: Jankó János: Kalotaszeg magyar népe, Bp. 1892., Malonyai Dezső: A magyarság néprajza I., 1907.; Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei – I. Adatok, Kolozsvár, 1942.; Szabó Attila- Péntek János: Ember és növényvilág – Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete, Bukarest, 1985.; Fülemile Ágnes – Balogh Balázs: Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen, Bp., 2004.

1. kép: Magyarvalkó örszemként álló kaputornya Felszeg határán, a Vlegyásza havasával (KÉKEDI BÁLINT FELVÉTELE, 2003.)

MAGYARVALKÓ ÖRÖKSÉGEI

Magyarvalkó a Kalotaszegi-medence keleti vízválasztójának szélén helyezkedik el, 730 m tenger feletti magasságával néz farkasszemet a Vlegyászával és a Gyalui-havasokkal. Határának magaslatai a Tunya, a Malató, a Sulyom. „*Ez már Kalotaszeg havasalji, városoktól, országútvonalaktól legtávolabb eső része. Felette négy-öt kilométerre már az a négyszáz ezer főnyi mócság következik, mely évszázadok óta fenyegeti elnyeléssel... ez a kicsi pont legmesszebbre kitolt őrszeme a magyarságnak*”. (Jékely, *Ősi földön, ősi jussal*)

Az egész Kalotaszegen elterjedt babonás hiedelemmel szemben, amely szerint a földet hatalmas cethal tartja, Valkón úgy tartják, hogy –az ember legfontosabb háziállata–, a bivaly hordja a hátán. Talán nem véletlen az sem, hogy pont itt, Kalotaszegen egyedülként vallják azt a helyiek, hogy a föld alatt is van élet, s élnek emberek.⁴

Magyarvalkó őrszem-templomtornya bástyaként emelkedik a magasba (1. kép). Gótikus szentélyét 1452-ben bővítették. Zömök, erőt sugárzó toronyfalát tornácos, négy fiatornyos tető koronázza. Feketére patinázódott zsindeles fedele hófehérre meszelt, öreg falakra támaszkodik. Védelmi funkcióra, de

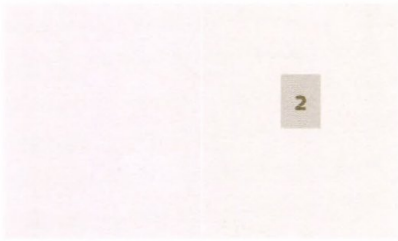
mintha szépségének kiemelésére, szabálytalan vonalú szerény várfalat is építettek köréje a XVII. században, mely délre és nyugatra néző, tornácos fedelű, tornyos bástyácskákkal megtűzdelt.⁵ E hét torony formájával és arányaival tökéletes műalkotás. A harmonikus összkép, amely a faluszéli Malatóról, vagy a Tunya fenyvesei felől tárul ma is elénk, több építész-, művészgeneráció inspirálója. Kós Károly, Körösfői-Kriesch Aladár, Thoroczkai-Wigand Ede mellett Debreczeni László grafikáinak és írásainak is ihletője: „*Fatornyaink ódon társai a vénséges templomok... álom és valóság, élet és fantázia egyé olvad, köddé vész.*”⁶

Kevés vidéket ékesített az ember az Isten dicsőségére olyan templomokkal, mint Felszeget. Karcsú, égbe szökő, kicsipkézett zsindeles tornyai Bánffyhunynak, Magyargyerőmonostornak, Magyarvalkónak, Körösfőnek már távolról jelzik „élet-utunk” végállomását. A valkai erődtemplom magával ragadó formai harmóniája égbe szökő tornyaival földöntúlivá varázsolja a tájat, a falut és minden halandót, aki megpillantja. Jékely éjjeli álmaiban maga a templom is átlényegül: „*túl a nagy templom körüli temetőkből átnézett egy-egy friss, fehér kopjafa... a templom pedig a nappali távolsághoz képest*

ijesztően közel, szinte a kerítés tövéből nőtt ki, s úgy sötétlett a domb tetején,... mint egy partra vetődött, viharvert középkori bárka.” (Jékely, Medárdus) A hagyományos harangzúgás óév-újév éjszakáján egy órahosszát szól. A harangok ereje a torony ácsszerkezetén át épp úgy hatolt az égbe, mint a csontokon keresztül a lelkeinkbe: „*A menny kárpitján keskeny rés hasad, / belépeszül menekő lelkek éke; / haranghintán így jut a szomjú had / a vad világ elől a szelíd égbe.*” (Jékely, Psalmus)

TEPLOMKERT - TEMETŐKERT - PARADICSOMKERT

A héttornyú épületegyüttes a táj transzcendens középpontja: saját körébe vonja közvetlen környezetét is. A cinterem magas kőfalát a temető kert veszi körbe, amelyet szinte minden irányban az évről-évre virágzó gyümölcsfák között porladó fejfák csoportjai tűzdelik. Mindezt pedig egy második, alacsonyabb fal keríti el a falutól. A középkori 'hortus conclusus'-t idézi a kettős cinterem, amely a fallal némileg elzárt földi paradicsom jelképe és a belső párbeszéd helyszíne is. Talán ez a szimbólum volt ihletője Valkó némely tárgyi és szellemi hagyományának is.

2. kép: Az Édenkert jelenettel díszített ház Magyarvalkón (ERDÉLYI BALÁZS FELVÉTELE, 2003.)

Magyarvalkó örökségei közé tartozik Báthky Zsigmond 1899-1900-as néprajzi gyűjtése. Fényképein a meredek tetejű szalmácsűrök, zsindeyes tetők, a templomfal melletti aratótánc és a Tunya erőziós foltjai merőben más képet adnak a faluról, mint ma. A csűrök eltűntek, az erőziós sebeket feketefenyővel fogták meg.⁷ Egyedülálló az a faragott homlokzatú ház is (2. kép), amelyet a paradicsom almafáján ülő angyal, egy kígyó valamint Ádám és Éva alakja díszít.⁸ A temetőkert fáit Miháltz Elek tiszteletes ültette és ápolta 1899-től kezdődően fiával, Ákossal együtt. A kéthektáros kertet saját pénzén vette, a falu gyümölcsfáit lelkesen oltotta, a konfirmándus gyermekeknek kötelezővé tette, hogy a temetőbe fát hozzanak és ültessenek, melyet azután ő beoltott. Új almafajtákat hozott és oltványairól, majd a későbbi szőlőtelepítéseiről is alapos naplót vezetett; mindketten szenvedélyesen szerették a

kertészkedést. Miháltz Ákos maga tervezte, és a helyi ácsmesterekkel építette a tornyos-tornácos, zsindeyes pavilont a kert felső részében.⁹ Édesapjának utolsó kívánsága, „hogy gyümölcsfái alatt, háborítatlanul nyugodjék” sajnos nem teljesült, de a temetőt mégis édenkertté, földi paradicsommá, Jékely álmainak forrásává változtatta: „az ő élete nem oszolhat el nyomtalanul ... gyökeret kell eresszen, ahogyan a nagy almafák gyökereznek bele a köves kalotaszgei földbe, hadd lássák utódai, ki volt ő itt Valkón..” (Jékely, A Matrikula vallomása).

KALOTASZEG IRODALMI HAGYOMÁNYAI

A kalotaszegi táj, azon belül is Magyarvalkó igen gazdag irodalmi hagyományok örököse. Itt szerezte regényes-olvasmányos krónikás énekeit Valkai András, a Báthoryak rokona, Csáky Mihály erdélyi kancellár nótáriusa. Itt szedte magyar versekbe a 16. században könyvsikernek számító *Bánk bán históriájá*-t, amely a Bonfinitől származó történet első magyar nyelvű feldolgozása. Műveiben, lévén történeti tárgyúak, nem jelenik meg ugyan a felszegi táj, de ha A magyar királyoknac eredetéről

4 Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*, p. 186.

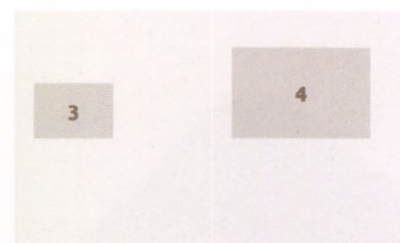
5 Kabay Béla: *Kalotaszegi műemlékek kis adattára*, Korunk Évkönyv, 1981. p. 97.

6 Debreczeni László: *Fatornyokról, Ifjú Erdély*, 1928. VII./2. In: *Toronyvigyázó - Debreczeni László műhelye* (szerk.: Sas Péter) Budapest, 2005. p. 274.

7 Báthky Zsigmond fényképeinek lelőhelye a Néprajzi Múzeum fotótára: F1.695-F1.730, F3.448- F3.569.

8 A Néprajzi Múzeum fotótárának F155.467-es képén egy szintén ilyen díszítésű bogártelki ház látható 1961-ből, a megdöbbentő hasonlóság valószínűsíti, hogy ugyanaz az ácsmunkája.

9 Nagy Jenő -Kónya Gyula unokaöccse, Jékely Zoltán unokatestvére-, néprajzkutató mélyrehatóan foglalkozott Magyarvalkó néprajzi hagyományai-val, ebből a 'Gyümölcsös a Vlegyásza alján' című cikkében mutatja be Miháltz Elek és fia, Ákos munkáját. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 3. 1995. p. 51-60. Minden bizonnyal az ő örökösének tulajdonában van az eredeti pomológia-kertészeti napló is.

3. kép: „Csárdás Magyar-Valkón” 1933. képeslap (EPLÉNYI ANNA TULAJDONA)

4. kép: A pavilon mai állapota a templomtoronyból (SZEIFT ÁKOS FELVÉTELE, 2007.)

szóló énekét olvasni kezdjük, valami-képp mégis útmutatást kapunk, hogy miben keressük a valkói templomkert misztériumát (Ádám apánkról szólván):

*„Róla az úr Isten gondot visele,
Be helyezte őtet Éden kertébe,
Hogy azt művelné, őrizné és élne
Mind szüntelen szent felségét dicsérne.*

*Ily parancsolat Istentő adaték,
Ádám az kert gyümölcseben mind ennék,
Jó, Gonosz tudás fájáról ne ennék,
Mert ha ennék ottan halálban esnék.”¹⁰*

Ha a tájat „olvasni” lehet, a templomkert gyümölcösének egyik olvasatához vezettek Valkai András sorai, amelyeket Malonyai Dezső századvégi, szecessziós leírásai színeznék virágmin-tássá: „Szerelmesek a színbe, a férfi s asz-szony egyaránt. Vasárnap: templomo-zás idején, mintha tulipános viráger-dő vonulna ki a templomajtón.”¹¹

Ennek folytatásaként olvashat-juk az első világháború alatt a Boncza

család kalotaszegi birtokain élő Ady Kalotaszentkirályon kelt versét: „*Meny-nyi szín, mennyi szín, mennyi kedves / És tarkaságban annyi nyugalom / És fe-hér és piros és virító sárga, / Izgató kék és harcos barna szín / S micsoda nyu-godt, nagyságos arcok, / Ékes párták, le-esni áhitók. / Papi beszéd kemény fejük-ből csöndben / Száll el s nyári illattal ve-gyül. / Mily pompás vonulásuk a dombon, / Óh tempós vonulás, állandóság, / Biz-tosság, nyár, szépség és nyugalom.*” (Ady Endre, *A Kalota partján*). Az édenkerttől így jutunk Kalotaszeg „locus amoenus”-ként, kies, idilli tájként, a szerelem he-lyeként való szemléletéig (3. kép).

Rokonibb, ezért szigorúbb szeretet fűzte választott hazájához Kós Károlyt: az üde, vidám színekavalkád után egy-szerűbb, de erőteljesebb kolorit jellem-zi kalotaszegi táj- és népszemléletét. Számára Felszeg szimbolikus táj. Nem-zeti-etnikai viszonyai a több évszáza-dos „végvári” létforma hősi ethoszává, hegy és völgy közöttisége az ember eg-zisztenciális határhelyzetévé lényegül

írásaiban. A havasalji „végvári” létformá-ról többek között *Kalotaszeg* című köny-vében, hegy és völgy viszonyáról pe-dig a szintén Felszegen játszódó regé-nyében, a *Varjú nemzetségben* írt: „*És mégis, a hegyi ember örökké lefelé húzó-dik. Mint a vizek, mint éppen a mi vize-ink is. [...] A mi embereink is olyanok, mint a vizeink. Örökké lefelé nézők, örökké le-felé vágyódók. Mennek is, mindig csak mennek, húzódnak a vizek mentén lefe-lé a völgyi falukba, a városokba. Sokan mennek. / És mint a vizek is, vissza nem tud jönni belőlük egy is, fel a hegyre.*”

JÉKELY ZOLTÁN KALOTASZEGI TÁJÉLMÉNYEI

A húszas éveiben járó Jékely Zoltán nem-csak alkotója, de különösen fogékony befogadója is volt Felszeg írásos és szó-beli hagyományainak. Nyaranta (1933, '34, '36) nagynénje, a magyarvalkói tiszteletesné, Kónya Gyuláné ven-dégeként heteket tölt a kis faluban,

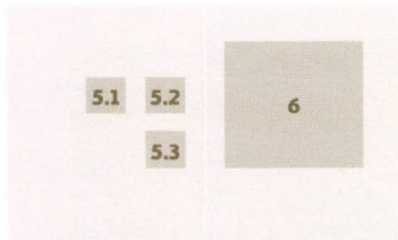
pontosabban: az ősi templom árnyékában, a Mihályt Ákos által építtetett kis nyári lakban, a „pavilonban” (4. kép). A *Medárdus* című korai szép regényében a pavilon nemcsak a temetődomb szélső kopjafáinak tőszomszédságában álló szűs és lidércjárta hely, hanem a különböző nosztalgiai mentén induló képzel és valós felfedezőutak kiindulópontja, gyötrelmes vagy fölszabadító éjjeli továbbálmodásuk fészke is. A táj és a múlt kitekintő-pontja. Külső tájélmény: amely rálátást nyújt külön a falura és a templomra, a völgyre és a távoli havasokra, és belsőtájkép: a múltat őrző gyümölcsös - temetőkert tájképe, maga az „édenkert”, a táj lelki centruma. Jékely hosszú napokon megértette és magába szívta a helynek e különös-kiváltságos voltát és „a falut magát, csudáival, könnyével, mosolyával”. Tanúskodnak erről a *Kalotaszegi elégia* sorai, melyben a temetőkert és a pavilon elevenedik meg apró, valóság-hű részleteivel, de múltat idéző örökségével, és saját maga élet-halál között lebegő gondolataival is: „A templomkertben

most a fák virága / szagos, habos hullámzó rengeteg,.../ A cinteremben nyílik már a kosbor / süppedő, fátlan sírdombokon, / hol a úr-parasztok alszanak papostól / s minden tetem hasonlít és rokon, / örökségként ősrégi századokból /... Almafák közt, napsávos félhomályban / ezüstösen áll a kis pavilon; ... Itt eltem én Kilenyszázharminchárom / esős nyarán, kámbán, álmatagon; / hogy nem pusztultam el, most is csodálom: / halálvágygyal telt el minden napom / ezen az ázott-kosborszagú nyáron. (Jékely, *Kalotaszegi elégia*)”

Az ugyanezen a címen megjelent, Győri János válogatta szép kötet írásaiából kirajzolódnak Jékely kötődéseinek, nosztalgiainak szálai, tájszemléletének vonalai is. A lírai darabok a kezdeti idillekből az elégian át a veszendőség, a nemzeti pusztulás jeremiádjába torkollanak: „Itt az utolsó magyar porta, látod: / dühödt tenger málló szigetje ez... Úgyis betelt egy nagy s kegyetlen átok, / melyet rátok szórhatott valaki: / poraitok felett az építőt / maholnap senki sem olvassa ki.” (Jékely, *Kalotaszegi dombokon*).

10 Régi Magyar Költők Tára, 16, 9, 23-24. – a mai hangjelöléshez közelítve.

11 Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete I.* 1907. p. 38.12 Csenger Levente, Eplényi Anna, Erdélyi Balázs, Gläser Éva, Kardeván Lapis Gergely, Szalontai Enikő, Sente János. Egy egykor egyetemistákból álló baráti kör, akikben 2005-ben fogalmazódott meg a Pavilon felújításának szükségessége és a Jékely-féle irodalmi kert gondolata.

5.1, 5.2 és 5.3. kép:

Képkollázs Jékely Valkói pillanataiból
(FORRÁS: PÉTERFV SAROLT)

6. kép: Az irodalmi kert koncepcióterve:
1 – Múltat idéző alakok, 2 – A csigakerítőfal bejárata, 3 – Templomfigyelő kerek fűzpadok, 4 – 'Élet: álom' kőágy, 5 – Nyugágy-padok a Sulyom és a Malató felé,

6 – 'A Martikula vallomásának' kopjafái,
7 – Almafaasztal,
8 – Tájképrajzoló palatábla,
9 – Kékszárnyú égi-tájhinta,
10 – A 'Kalotaszegi Elégia' című versre szerkesztett zárándoklat-útvonal a Tunyára
(RAJZ: EPLÉNYI ANNA, 2008.)

A parókia régi matrikuláiból a régi sorok és az összetartozás, a nemzedékek folyamatosságának erőt adó üzenetét olvassa ki. De a múlt tragikus szereplői éjjelente újra-meg újra megelevenednek előtte a temetőkerthben és válnak álom-életének főhőseivé. Nem kevésbé ragadják meg figyelmét a szóbeli hagyományok, a nép hiedelmei, azoknak is kiváltképpen azon mágius-csodás rétege, mely a ráolvasásokat („varázdúdokat”) vagy a templomkert kísértetéről szóló lidércmeséket is őrzi.

Jékely Kalotaszegében a tájszemléletek metszéspontjában fekszik. Az első nála is az idill látásmódja: „Kalotaszeg! Magyar mirákulum! / Ember-virágos dombok birodalma!” (Zentelke felé). De fenyegetett idill ez, mintha mindahányszor a kényszerű pusztulás előtti utolsó pillanat lenne kimerevítve. Azután szembenéz a végvári helyzettel is, a Medárdusban például a valkai („havadfői”) tanító vendégként: „ez az utolsó, a legis-legutolsó magyar ház a Gyalui-havasok felé! Ez ama őrház, melyben én öröködöm testvéreim élete felett.” Új látásmódot jelent az a feltétlen és megkérdőjelezhetetlen érvényű nosztalgia, mellyel az aktuális társadalmi-politikai kérdéseket művésziékké sajátítja ki: „- Most már örökre enyém ez a falu – sohajtott egyet Iván, miközben magában ezt

gondolta. – Ennek a délutánnak ízét soha ki nem irtja belőlem semmi. Ez a havadfői napok íze-szaga. Valami különös virágszag, igen, a kosboré. Most már az enyém ez a falu; de birtoklása nemcsak javakkal, hanem kötelességgel is jár: menteni, ami menthető, az életet és a hagyományt. Ezeknek a csudálatos embereknek életét! Mert kell, hogy ezer év múlva is (...) itt élje ez a törzs, úgy, ahogy a régi vezér kívánta, amikor ezer esztendeje ide sátoroztatta őket! Ezek a nóták fognak akkor is szólani, ez a templom fog itt állani a dombtetőn, ezekkel a harangokkal fognak harangozni esküvőre, temetésre – s ha másként talál történni, akkor a világrendben lesz hiba, valami szörnyű kisiklás, ronda grimász a történelemben, keserű vonás az Isten arcán...” (Medárdus).

Ez a kétségbeesett nosztalgia hangja. De Jékely kalotaszegi tája nem keserű vonás az Isten arcán, sokkal inkább, és mindennek ellenére valami pillanatnyi öntudatlan létezés – melyet, ha az ember ellesett, magával vihet, és már örökre megmarad. Így éli meg és „lopja el” egy öreg kaszás délutáni pihenőjének pillanatát a regénybeli ifjú, mikor az öreg szendergésében odalopózik, és míg az alszik, csöndben és titokban lekaszál néhány rendet. „Bár úgy történnék, hogy azon a napon, amelyen véglegesen el talál aludni, a másvilágon

ébredjen újra, arra, hogy csupa arany fűvet vág, soha ki nem csorbuló gyémánt kaszával, az angyalok paripáinak!”

AZ IRODALMI KERT GONDOLATA

A magyarvalkói pavilon állapota leromlott, ácsszerkezete düledezik, lépcsői korhadnak, ablakai szelelnek, a szű elrágta. A pavilon felújításának gondolata együtt érlelődött bennünk¹² Jékely költeményeivel és a Medárdus üzenetével, mígnem a kert, a táj és a költemények az irodalmi kert gondolatában váltak egygyé (5-ös képek és a nyitó oldalpár képe). Célunk a táj szellemének és költői megjelenítéseinek (látványbeli és nyelvi, zenei esztétikai élmények) ötvözése, amely a lélek, a felszabadult gondolatok és álmok számára kell épüljön. A látogató-befogadó számára nemcsak a ráismerés élményét, a tájba íródott verssorok és jelentések megértését szeretné nyújtani, de annak fölismerését, hogy szemlélődve, olvasva, ritmikus sorokat

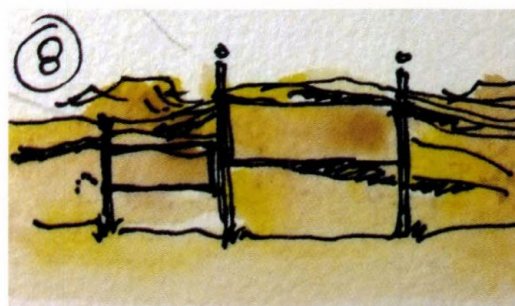
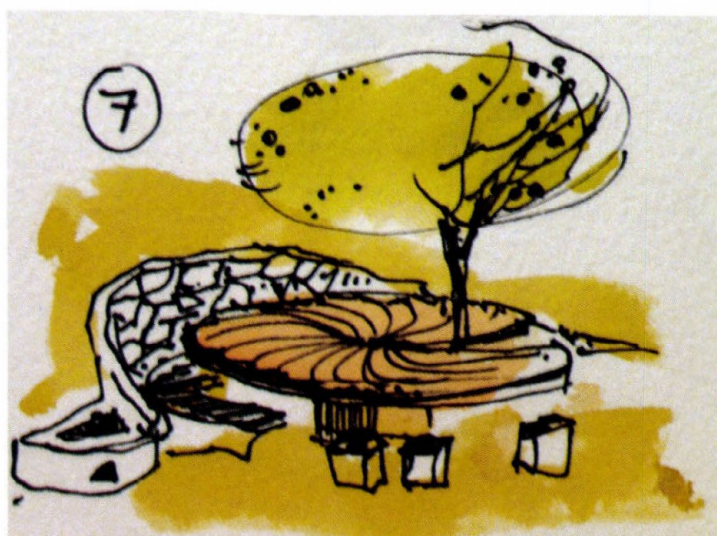
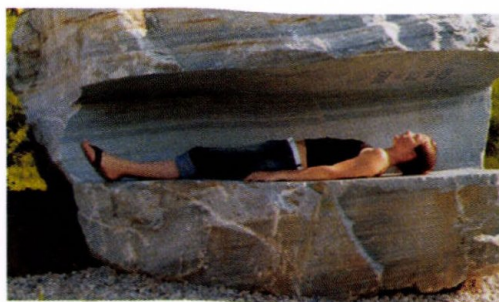

dúdolva maga is a (belső) táj továbbalkotójává válik. Ezáltal a látogatójának is az új, a belső lelki megismerés élményét adja, ahogy tette ezt Jékely számára is '33 nyarán. Egyszerre közvetítse a múlt üzenetét és a természet, a táj megélésének lehetőségét. Csak a lélek számára épített kert tud új gondolatokat szülni, a hely spiritualitására építve olyan élményforrást kell létrehozni, amely az életet erősíti, a szellemet szilárdítja, a hagyományt őrzi és tovább viszi.

Jékely alkotásainak bemutatása nem történhet csupán a hagyományos emlékszoba-múzeum keretén belül, mikor az ablak nyitva áll a Vlegyása ormára, és a Malató akasztófadombjára is. Ott a kosbor, az almafa, a mályva! Így táj és költészet teljessége együtt mutatható be úgy, hogy a vendégolvasással,

mozgással, intenzív érzékszervi élményszerzéssel, írással és rajzolással belsővé téve saját tájélményeit és gondolatait viheti haza, miközben Valkó múltjának lapjait is megismeri. Miután mára Magyarvalkó zarándokhelyé, szellemi célponttá vált, így a kert elsősorban a távolabbról érkezők számára épül, és a helyi faluközösség később, csak rajtuk keresztül tudja e tájszemléletet esztétikai oldalról megközelíteni. Mindazonáltal, mint a kert hagyományos funkciójában használóit, az előkészítő munkarészekbe (a templomkert faállományának, és sírkertjének felmérésébe, a kerthasználati kérdésekbe) őket is be kell vonni.

A kert koncepcióterve a képmellékletben látható (6., 7. kép). A pavilon felújítása, és a kert felmérése után kerülhet sor a kert kialakítására. A templomhoz

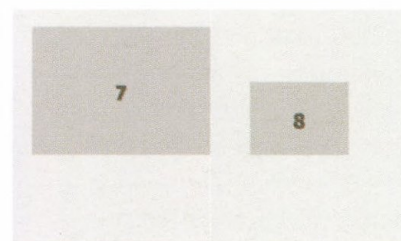
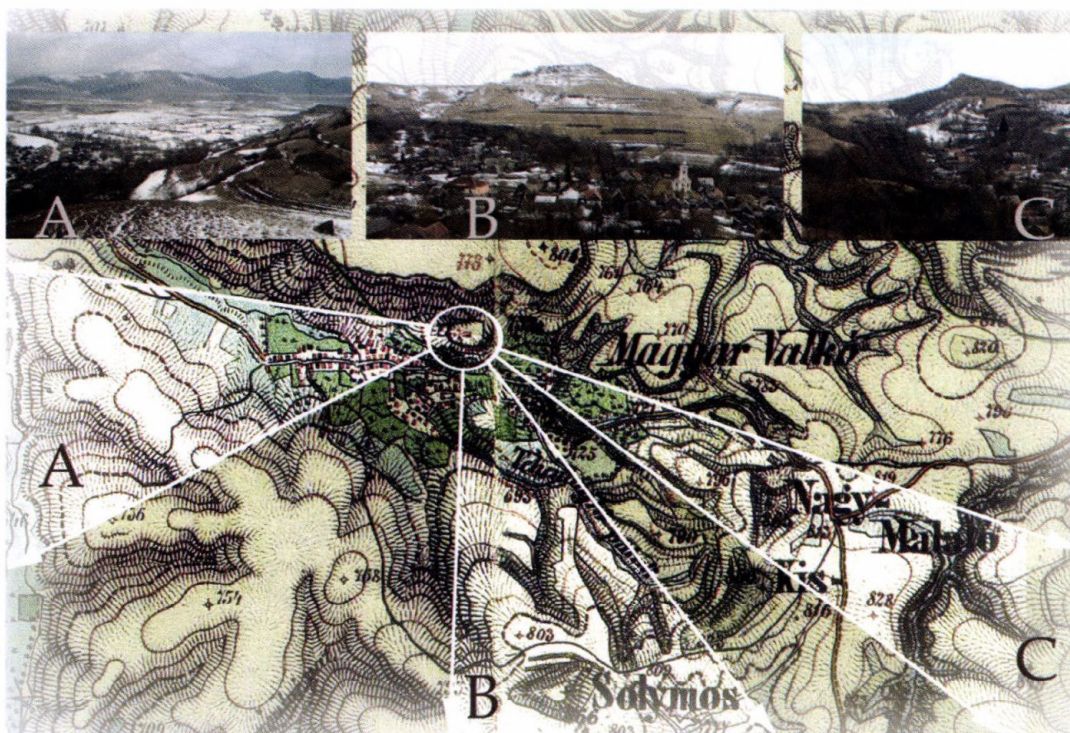

vezető útról leágazó ösvény mellett a valkai múlt alakjainak gondolatait kívánjuk megidézni, majd elérkezünk a pavilont körülvevő, kettősen csavarodó sövénykerítésig, ahol egy kis kapun átlépve az édenkert, egyik belső hortus conclususába kerülünk. A pavilon előtt 'nehéz-illatú' mályvás, kosboros virágágy. A kert ülőalkalmatosságai három táj-irányát, három tájkép-karakterét jelölik meg: az almafák alatti köralakú középkori fonott sövénypadok a templom bárkája felé tekintenek, a pavilon déli oldalán pedig a Sulyom és a Malató felé tekintenek. Ezek az olvasó - tájbete-kintő pontok alkalmasak a már említett tájszemléletek befogadására. A pavilon mögött a szűk szobák szabadtéri kiterjesztéseként egy nagy, faragott asztal áll egy ernyőszerűen őrző almafa

alatt: egy almafaasztal. Az asztal feladata a család-, a barátság- és a közösségépítés az elmélkedés és a beszélgetés által. Így mellette kaphat helyet pad és kisebb nyárikönyha. A kertben belül még két alkotás idézi meg Jékely sorait: egy puszpángbokor közé rejtett kőágy, melyen 'Az élet álom - az álom élet' felirat csak belefeküdve olvasható. A másik egy kopjafa-átirat, melynek deszkapallóin a valkai Matrikula soraiból olvashatók megidézett sorsok, Jékely álom-életének hősei, hiszen „mint annyi más falusi temetőben, a magyarvalkóiban is nyomtalanul elkorhadnak egy emberöltő alatt a kopjafák. De mégsem fogynak el! Újak teremnek a kidőlték helyébe, mint szülők helyébe a gyermekek. A falu él lenn a völgyben, s itt fenn, a hegyoldalon csakúgy él a temetője.” (Jékely, A matikula vallomása)

A kertből a Tunya felé kilépve pedig egy elégia-kálvária vezet bennünket a Tunya fenyőrengetén keresztül a 800 m-es kilátóig, ahol a Kalotaszegi elégia című vers strófáit olvashatjuk. Érzékszerveinkkel történő élményszerzést segítőleg pedig egy tájkép-rajzoló palatábla áll a kert legmagasabb pontján, és egy táj-hinta az erdő magas fenyőfái között, ahonnan, mint „Muzsikáló, kékszárnyú égi hinták” emelkedünk „haranghintán... a szörnyű Föld elől szelíd égbe.” (Jékely, Harangok)

©

7. kép: Részletek a tervből és J. Mattheisen 'Naturlesepark' ötletéből (www.naturlesepark.at)

8. kép: Magyarvalkó a Harmadik Katonai

felmérés térképlapján a templomból felnyíló három táj-látvánnyal
A: Vlegyásza **B:** Solyum **C:** Malató (EPLÉNYI ANNA)

“LANDSCAPE POETRY” - LITERARY GARDEN IN KALOTASZEG

The research tries to join two fields: literature and landscape-aesthetics. The connection is based on the filtering-eye of the lyricist, and on his approach to the visual, sensational and traditional layers of the landscape. Plenty of examples provide linkage toward literature in garden-history: the manierist garden based on the story of Orlando Furioso, Sacro Bosco; the labyrinth of Versailles has the sculpture of Esopus' tales or the Rikugien Garden in Tokyo with 88 waka-poems.

Magyarvalkó is the southern border-village of Kalotaszeg Region of Transylvania, Romania. Kalotaszeg has played a very important role since the beginning of the 20th century, when E. Ady, K. Kós, E. Thoroczkai-Wigand, L. Debreczeni and later Z. Jékely had drawn inspiration from the landscape and its traditional collage. The incomparable church of Magyarvalkó from the 15th century determines the view of the village. The five towers of the steeple and the two on the wall-around are seeking for the sky. The cemetery around the walls

was planted with fruit trees by the chaplain E. Miháltz around 1900. His son had built a little pavilion in this “garden of the souls” (a kind of paradise-garden), where guests of the vicarage, such as Z. Jékely, took their time. The poet and writer Jékely spent here summers with total immerse into the traditions and into the life of peasants, and the fragmentary memories and the observation of the cemetery-garden are reflected in his art. The “symbol of paradise” turns up on a traditional wooden house facade of the village as well (Fig.2).

Our goal is to bring together memories, traditions on the one hand and “landscape-points-of-views” of the poets on the other into a new open-space design. The old pavilion and the garden should not only be an open space museum, but should express the experience of the “genius loci”. This new approach should give opportunity of sensual observations. All elements of the design have to relate significant to the poetry, which means to grip essential points of Jékely's lyrics, as well as the most important views of the landscape (Fig. 6, 7).

ILLYÉS GYULA TIHANYI KERTJE

GYULA ILLYÉS' GARDEN IN TIHANY

SZERZŐ:
BARANYAI EMESE RITA

LEKTOR:
FATSAR KRISTÓF

A HÁZ ÉS A KERT TÖRTÉNETE

Illyés Gyula¹ nyaralója a Balaton északi partján, a tihanyi alsó-kopaszhegyi dűlő oldalában fekszik, festői kilátással a Balatonra (1. kép). A mai napig álló ház egy rendkívüli, az irodalmi és kulturális életben is szerepet vállaló család történetét őrzi, és évtizedeken keresztül biztosított ihletforrást a kiváló költőnek.

A tihanyi nyaralóház története még jóval a költő balatoni tartózkodása előtt kezdődött meg, hiszen eredetileg felesége családjának tulajdona volt, maga Illyés csak házasságkötése után lett a ház ura.² A telket még a Kozmutza család tagjai (a költő feleségének szülei) vásárolták, s a házat is ők emelték. A család már korábban, az első világháborút megelőzően is sokat nyaralt a Balaton környékén, kezdetben csak egy házat bérelve a halászok kikötőjénél.

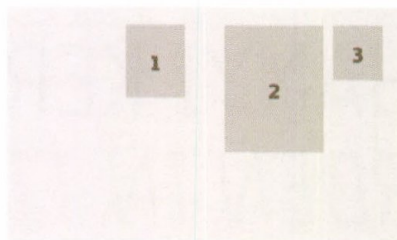
A nyaraló vásárlása 1929-ben történt, a dűlő parcellázását épp ekkoriban kezdték meg. 1930 őszén indult meg a ház építése, mely megközelítően

egy évig tartott. Minden valószínűség szerint tervezők bevonása nélkül, a tulajdonosok utasításai szerint építették helyi kőművesek.

Igen meredek telekről lévén szó (mintegy 6–8 métert ereszkedik a Balaton felé), annak felső részén emelték a házat. A házba történő bejutást egy terasz kialakításával oldották meg, amelynek szintje négy-öt méterrel az alsó-kopaszhegyi dűlő alá került. Két kubicos építette, pincét és szerszámoskamrát ásva a löszfalba. A teraszt kezdetben murvával szórták le, később maga Illyés kövezte le. A tetőt palával fedték.

Az épület (vagy ahogy a család nevezte: a „Fellegvár”) kétszintes volt: alsó szintjére egy nyitott, később beüvegezett verandán át lehetett bejutni, ahonnan három ajtó nyílt. (A száletli menyeyzetének gerendái és a mennyezet később, Illyés idejében „vendégekönvként” szolgált, ide látogató ismerősei aláírássok, rövid üzenetek formájában emlékeztek meg a költőbarátnál tett látogatásokról.) Balra az eredetileg konyhának

- 1.** Eredeti nevén Illés Gyula (1902 – 1983) Kossuth-díjas költő, író, műfordító, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Részletes életrajza Tüskés Tibor: *Illyés Gyula*. Budapest, 1983.
- 2.** Bodosi György: *Illyés Gyula Tihanyban*. Pécs, 1990. 8-9.
- 3.** Bodosi 1990. 46.

1. kép: Balatoni látkép
(ILLYÉS-GYULA, REISMANN JÁNOS: BALATON 1962. 115-ös KÉP.)

2. kép. A nyaraló.
(ILLYÉS-GYULA ÉLETE KÉPEKBE. BUDAPEST, 1982.)

3. kép. Borkóstolás a prészház előtt
(BODOSI GYÖRGY: VÖLGYVALLATÁS. BUDAPEST, 1979.)

szánt helyiség nyílt, amely később hálószoba lett, mellette pedig a később ténylegesen konyhának használt, kamrával összekötött helyiség. A harmadik ajtó egy kőlépcsőre nyílt, mely az emeletre vezetett. Itt két nagyobb és egy kisebb szoba kapott helyet, valamint egy közvetlenül a kertkapura nyíló kijárat.

A kezdeti időkben víz és villany híján – akárcsak a többi tó körül élő – mosdásra, mosásra és ivóvíznek is a Balaton vizét használta a család. Idővel a ház két oldalán ciszternát ástak, a ruhákat ekkortól már az összegyűjtött esővízben mosták. Később a ház alatti kertrészben még egy teraszt alakítottak ki, az elsőnél mintegy három méterrel mélyebben.

Illyés Gyula 1939-ben vette feleségül Kozmutza Flórát. Közéleti feladatai a költőt ekkor még leginkább a fővárosra kötötték, hiszen a Nyugat társszerzője volt, a népi írók mozgalmanak egyik alapítója, Babits halála után pedig a Magyar Csillag főszerkesztője. Mindez sok munkával és nagy felelősséggel járt. Tihanyban ekkoriban rendszerint csak néhány napot töltöttek feleségével.

Hamarosan lehetőségük nyílt a ház fölötti dűlőút másik oldalán fekvő telek megvásárlására, ezen terveztek a jövőben saját nyaralót építeni. A telek mintegy negyed magyar holdnyi (1080 m²) nagyságú lucernás volt. Illyés rendszeresen részt vett a ház körüli munkákban, a kaszálástól a terasz lekövezéséig minden feladatból kivette a részét. A lépcsők mellé korlátokat is állított.

1944-ben már többet tartózkodott

itt családjával, a háborút egy időben itt próbálták átvészelni. A költő a háború vége felé üldözött, sőt a rendőrség által körözött ember lett, és a pusztítások a házat sem kerülték el. Kezdetben Németh Lászlóval együtt bujdosott Tihanyban, de csak rövid ideig, tartva attól, hogy rájuk találnak. Illyés a negyvenes években fokozatosan költözött le a nyaralóba, kezdetben csak rövidebb időszakokra, később már egyre több és több időt töltve itt.

Az 1950-es évektől kezdődően Illyés már nagyrészt itt élt. A napok nagy részét munkával töltötte, de amikor éppen nem írt, gyakran javíthatott a házban és a ház körül. Hú barátja, Szabó Lőrinc gyakran vendégeskedett nála, és ilyenkor a ház körüli teendőikben is segítette Illyést. Gyakran alkotott itt együtt, Szabó Lőrinc a lenti, Illyés Gyula az emeleti szobában. (Szabó Lőrinc *Tücsökzene* című ciklusa itt született.) Illyést látogatói gyakran találhatták versírás, elmélkedés közben. „*Illyéshez Tihanyba többször érkeztem úgy, hogy éppen alkotott. A ház előtt ült egy fatuskón, meggörnyedt felsőtesttel. Betűket vetett a térdére fektetett, könyv fölé helyezett papírszeletre, amely ritkán volt nagyobb egy receptpapírnál.*” (Bodosi György, eredeti nevén dr. Józsa Tivadar).³

Teljes visszavonulása Tihanyba 1957-ben kezdődött. Ekkoriban már látogatót sem szívesen fogadott. Feleségével sokáig tervezték, hogy maguknak is építenek házat a felső telken. Az ehhez szükséges pénz megszerzése érdekében

vásároltak néhány kisebb telket a környéken, hogy később az eladásukból jussonak a szükséges összeghez. Az egyik megvásárolt parasztházat azonban Illyés annyira megszerette, hogy végül sosem adta el. (Ez volt a későbbi prészház.) A hatvanas évek végén már lett volna lehetőségük a nyaraló megépítésére, de mivel felesége bátyja ekkor épített magának egyet, már nem volt szükségük rá, hiszen ezentúl már csak ők használták az apósától rájuk maradt házat.

Az öreg nyaralót ekkoriban renoválták. Tihanyi mesterek készítették a szigetelést, a szürke lávakövek ekkor kerültek felszínre, az eddig fehérre meszelt ház ekkortól már tájba illően, a Balaton-felvidékre oly jellemző termésköből rakott falaival magasodott a hegy oldalában. A belső vakolatot kicserélték, az elektromos hálózatot is felújították, a ciszternákat a ház két oldalán elbontották, mivel a vezetékes vízrendszer ekkor már működött. A lépcsőfeljáró mellett, az alsó szinten zuhanyzót alakítottak ki, eddig ez csak a felső szinten volt. Az étkezőben kandeliónt rakattak (egy helyi ezermester halász, Kötél Pál rakta, csak egy sor téglából, így később sok gond volt vele), a szalétit beüvegezték. Itt két kőasztal állt, az egyik kívül, a másik belül.

Bodosi György leírása alapján a ház a következőképpen nézett ki: kétszintes, jellegzetes nyaralóépület volt, falát az ereszig később szőlő futotta be (2. kép). A terasz bal oldalán szőlő tekeredett egy ágakból tákolat korlátot,

egészen a kerítés végéig. Mellette cse-resznye fa állt, alatta szamóca termett. A kert teraszain rengeteg tarka virág nyílt, leginkább vadvirágok (meténg, ökörfarkkóró), a költő felesége ezeket szerette.⁴

A fenti, meredekebb telek felső részén, egy kunyhószerű ház állt (3×3 méteres, kőből emelt épület, paraszti mintára zömök oszlopokkal és nádtetővel), bejáratánál kőpaddal és malomkőasztallal. Amikor teljes magányra vágott a költő, ide vonult vissza. A gerendán barátai, magyar művészek, francia írók, költők aláírásai olvashatók (néhány név ezek közül: *Éluard, Martinov, Pudovkin, Rousselot, Szabó Lőrinc*). Még egy dúlőúttal feljebb állt a présház (3. kép).

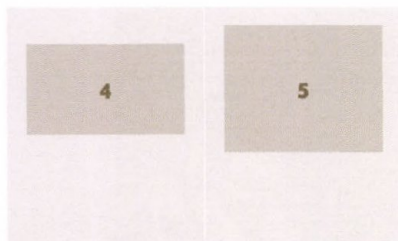
Nyolcvan éves koráig Illyés a nyarakat még Tihanyban töltötte. 1983.

április 15-én hunyt el. Halála után egy ideig üresen állt a ház. Lánya családjával egy évet az Egyesült Államokban élt. Ekkoriban az özvegy kérésére Bodosi György járt át Tihanyba ellenőrizni, minden rendben van-e a ház körül. A költő sógora, Kodolányi Gyula később gyakran járt le a nyaralóba dolgozni, és sok költőbarátja is megjelent itt tiszteletét tenni. Lánya igyekezett mindent a helyén hagyni, a ház és a kert állapotán alig változtattak. Unokái folytatják a hagyományt, így személyes ottjártamkor én is azt láthattam és tapasztalhattam, mint a költő egykoron (4. kép).

4. Bodosi György: Völgyvallatás Budapest, 1979. 14.

5. Bodosi 1990. 16-17. Bodosi György

4. kép. Az eredeti nyaralóépület a kert felől fényképezve (A SZERZŐ FELVÉTELE)

5. kép. Az Illyés-kert alaprajzának elvi rekonstrukciós helyszínrajza

A TIHANYI KERT

A ház a hegy meredek oldalában fekszik, a vízből a fák takarásában csak időnként vehető ki itt-ott a sziluettje. Onnan főntről viszont minden látszik. Csodálatos a kilátás, a tó, a túlpárt végig belátható. A házhoz a parttól meredek lépcsősoron lehet feljutni. A kert főbejárata a műút felől nyílik, ebből az irányból ma már autóval is megközelíthető, jóllehet akkoriban még, a ház és a költő közös történetének kezdetén csak kerékpárral, gyalogosan és szekéren jártak fel a hegyre (5. kép).

A kert története a házzal egy időben, még Illyés feltűnése előtt megkezdődött. A ház alatti kertrészben röviddel a házépítés után még egy teraszt alakítottak ki, az első alatt mintegy három

méterrel, „ezt törpenövésű kék virágok” futották be, de ezek mibenlétéről nem tudunk többet. A ház köré lucfenyőket és feketefenyőket ültettek.

Illyés apósa több rajzot is készített Tihanyról és a házról, az egyik térképszerűen feltünteti az elültetett növények pontos helyét is. Ezen tizenkét lucfenyőt, valamint rengeteg gyümölcsfát ábrázolt: Kálvil alma, Mandula, Klappkedvence körte, Altheri és Vilma ringlő, Ford korai őszibarack, Amden őszibarack, Kései rózsza kajszli, Magyar kajszli, Nyári piros cseresznye, Bozay riglő, Óriás cseresznye, Victoria szilva.⁵

A források arra utalnak, hogy a ház ura nemcsak a ház, hanem a kert tervezését is fontos feladatának tartotta. Később a lucfenyők helyére fekete fenyők kerültek, a felső teraszon pedig virágokat

ültettek három csoportban. Ezek között, illetve a terasz oldalán rózsabokrok (Krimson-Rambler féle rózsák) álltak.

A költő és felesége házasságkötésük után nem sokkal megvásárolták a ház fölötti telket. Gyümölcsfákat ültettek rá: mandulát, diót, szilvát, cseresznyét, ringlőt, barackot, egest és ribizlit, később a telek széleire szőlőt is telepítettek. Igyekeztek a táj és a talaj adottságait figyelembe véve kiválasztani a legmegfelelőbb fajtákat. A negyvenes évek élelmezési gondjait zöldségek termesztésével próbálta ellensúlyozni a család: ekkoriban répát, krumplit, babot, kukoricát, borsót és hagymát is termelt a kert.

A felső telek határára lapos kövekből alacsony kőkerítést raktak (6. kép),⁶ fugázás nélkül, provence-i módra. A vaskapukat tartó bástyákat kőműves

**ILLYÉS GYULA KERTJÉNEK
ELVI REKONSTRUKCIÓS
HELYSZÍNRAJZA**

magasította meg. A felső kert felső sarkába és a terasz alatti részre fügebokrokat is telepítettek, melyek alkalmanként kétszer is teremtek egy nyáron. Egy időben szelídgesztenyét is ültettek, amit Zengővárkonyból szerzett a költő, de a fa néhány év múlva teljesen kiszáradt.

A hatvanas években már az alsó és a felső kertet is sűrűn benőtték a cserjék, a fák már nagyra nőttek. Illyés és barátja, Bodosi György a Vászoly és Dörgicse közötti part mellől hozott nyolc-tíz borókacsemetét, amelyet itt, Tihanyban ültettek el.⁷ Ezek a növények is jól megereedtek. Később veje, Kodolányi Gyula és lánya is hoztak még borókat, anyyira megszerették a növényt. A borókabogyóból a költő pálinkát készített.

A felső kertben álló kis épület lassan az egyre nagyobbra nőtt

mandula- szilva- és fügefák szinte már teljesen eltakarták, így alkalmassá vált a teljes visszavonulásra, ha a költő magányra vágyott. Ehhez a házhoz csak a családtagok és a legközelebbi barátok járhattak föl (6. kép).

A présháznál, mely a már korábban említett harmadik telken, a hegy tetején állt, dacára annak, hogy a balatoni vidéken a fehérbor a megszokott, Illyés és barátja, Kötél József vörösbort termeltek. (Francia élményei, és a nyaralóban oly gyakran megtartott „csigavacsorák” miatt Illyés a vörösbort kedvelte jobban.)

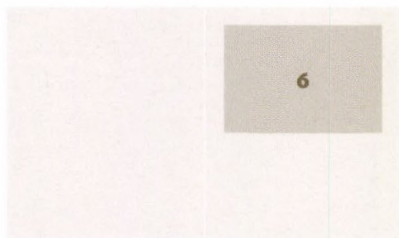
A hetvenes években, ahogy Illyés egyre öregebbnek és fáradtabbnak érezte magát, barátja, Bodosi György visszaemlékezései alapján a kert is megöregedett. A lugasra futtatott szőlő lisztharatos volt, a fügefák is halódtak már,

pontos leírást közölt erről a tervről, mely valószínűleg máig megtalálható a család által őrzött hagyatékbán. Sajnos rajtam kívülálló okok miatt (lánya egy ideig még külföldön tartózkodik), a rajz egyelőre nem hozzáférhető, így bemutatása nem áll módomban.

6. Bodosi 1979. 33.

7. Bodosi 1990. 71.

8. Bodosi 1979. 18.

6. kép. A költő által rakott kőkerítés a felső kert határán (A SZERZŐ FELVÉTELE)

bár a növényzet még mindig dúsan rejtette a háziakat a báméskodók elől.

Pedig a költő és felesége aktívabb években sokat foglalkoztak a kerttel, a ház körüli tennivalókkal.⁸ Illyés maga szedte a termést, fűrészelte a fák rossz ágait, irtotta a gazt, vagy árkot ásott a víz elvezetésére. Sok gyümölcsfát és dísfát ültettek saját kezűleg, de még a szándékukon kívül betelepült fákat (szil, mandulák, néhány füge) is meghagyták. Hasznosságuk és szépségük egyaránt sokat jelentett a költőnek: „A gyümölcsfa is meg tudja mutatni a szépségét, s a dísznövények is adnak hasznot. Legalábbis a költő megtalálja azt... Ilyly mindenféle kerti munkát szívesen végzett. Ültetett, ásott, kapált, de legszívesebben a kaszát suhogtatta. Költőnek való az ilyen kert, ahol az elvégzendő munka soha nem igazán sürgős, mindig megvárja gazdája kedvét...” (Bodosi György).⁹

Kertészkedési próbálkozásait naplóbejegyzései is felidéznek: „Még tavasszal dinnyével kísérleteztem, vagy négy bokorral is. Kikeltek itt is, a meredek

lávatórmelékben, gyümölcsöt is érleltek, de egy-egy nagy helyett rengeteg öklömnnyit. A gyerekeknek úgy is ízlett, tán még jobban, mint a rendes; édes volt.”¹⁰ Élvezte a kertet, a kert körüli teendőket, bár kora előrehaladtával természetesen egyre kevesebbet tudott vele foglalkozni. Egy interjú során feltették neki a kérdést, szereti-e a növényeket: „Még az állatoknál is jobban. A növény élete közelebb áll az enyémhez, a szemlélődő élethez. Csak semmi cselekedet, inkább szemlélődés. Kevesebb vér, kevesebb ragadozás.”¹¹

Mivel a tihanyi kertet a hegy oldalában, erősen meredek terepen alakították ki, a ház megépítéséhez és a telek hasznos felületeinek növeléséhez elengedhetetlen volt a három terasz kialakítása, ami jelentős beavatkozást jelentett az eredeti terepviszonyokhoz képest. Amint az eddigi részletekből érzékelhető lehetett, a kertben gyümölcsfák és egyéb haszonnövények is bőven kaptak helyet, ennek ellenére összhatásában egy környezetébe olvadó, dúsnövényzetű, viruló kertet kell a Kópasz-hegy oldalába

képzelné. A fákkal sűrűn beültetett árnyas, hegyi kert aljnövényzetét legfőképpen szépen virágzó évelők adták.

A felső kertrész eredeti terepviszonyait nem alakították át, az itt ültetett gyümölcsfák és a néhány sor szőlő egy tipikus balatoni hegyoldal látványát nyújtották. Még a kert felső csücskében meghúzódó kis kunyhó sem törte meg a telek arculatát. A kert talán legkedvesebb, a francia táj hangulatát idéző eleme a felső kert határát képező, kőből rakott, évelőkkel benőtt, mindössze fél méter magas kerítés. Ez jellegében, anyagában nem rítt ki a tihanyi épületek kerítései közül, inkább alacsony jellege, és növényekkel történő befuttatása adott különleges hangulatot ennek a megoldásnak. Sem kialakításában, sem növényalkalmazásában nem jellemezte semmi kirívó a kertet, egyszerű szépsége hűen tükrözte mind tulajdonosa jellemét, mind a Balaton-felvidéken oly gyakran előforduló nyaralókeretek hűsítő nyugalalmát.

A TIHANYI KERT JELENTŐSÉGE A KÖLTŐ ÉLETÉBEN

A nyaraló tökéletesen alkalmas hely volt egy olyan szerény és visszahúzódó költő számára, mint amilyen Illyés Gyula volt. A táj, a helyiek és a gyakran idelátogató barátok ihletet nyújtottak, e közeget alkalmas biztosított az elmélkedésre is, miközben az elvonulás, a magány és a csend is biztosítva volt, ha a ház ura éppen arra vágyott. Tihany a költőt szülőföldjére emlékeztette, a balatoni táj, vonzódása a paraszti létforma és kultúra iránt, a vidék változatossága állandó vonzalmat jelentettek számára.

Azt, hogy mit is jelentett számára Tihany, és mit is képviselt a nyaraló az ő életében, leginkább saját, személyes írásaiból tudhatjuk meg. Naplójegyzetei nem voltak folyamatosak, de feljegyzései, melyekben leírta élményeit, gondolatait, a nyári, tihanyi élményekre, összefüggésekre is kiterjedtek. Ezekből kitűnik, milyen szívesen foglalkozott a kerttel, milyen sokat jelentett számára a nyaraló.

Említ néhány mozzanatot, mely a ház történetével, építgetésével kapcsolatos, mikor festette le a kerítést, a kertkaput, vagy éppen mikor szüretelték a mandulatermést, de a Tihany életében bekövetkezett változásokról is hű rajzot ad. Eseményeket, gondolatokat idéznek fel, és olyan hétköznapi momentumokat is, melyek természetes velejárói egy ház és egy kert fenntartásának. Ő maga így vallott saját házukról 1968 szeptemberében: „Nyaralónk, ez a parasztpallér rakta ház emeletes ugyan, de oly egyszerű, oly egyszerűen nyájas a látogatóknak is, mint egy vidéki »jó napot«. De előtte a látvány oly fejedelmi, oly megkomponált, hogy Michelangelo sem tervezhetett volna különbet. Előtte a terasz oly széles, hogy a két malomkő asztal körül két társaság is elfér rajta. A terasz szép kövezése az én saját – kétkezi – munkám. Én állítottam cementbe (s szereztem meg, szállíttattam távoli malmokból ide) a két kőasztalt is. Itt egyedül is mindig társaságban érzem magam. Bőmbőlő viharban is, decemberi éjjelen is.”¹²

9. Bodosi 1979. 18.

10. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1946-60.* Budapest, 1987. 388.

11. *Egy szót se irodalomról.* Bella Andor interjúja. *Film-Színház-Irodalom* 1942. aug. 28.-szept. 3.

12. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1961-72.* Budapest, 1989. 296.

13. *Illyés Gyula összegyűjtött versei I.*

Sok részlet a költő baráti társaságának összejövetelét eleveníti fel. (Ezek önmagukban olyan különlegesek és érdekesek - hiszen a kor jelentős irodalmi és művészvilágának nagyjait idézik fel - hogy önálló tanulmányt érdemelnének.) Sokan úgy tekintettek Tihanyra, mint-ha Széphalom újbóli megtestesülése volna. Az itt megforduló barátok és ismerősök a korabeli Magyarország kulturális elitjéhez tartoztak. Csak néhány név az irodalmi élet nagyjai közül: Németh László, Szabó Lőrinc, Déry Tibor, Keresztury Dezső, Lipták Gábor, Vas István, Weöres Sándor - lévén maguk is balatoni nyaralótulajdonosok - sűrűn látogattak el Illyés tihanyi kertjébe. (A kor jelentős francia írói is, mint Paul Éluard, André Frénaud, Jean Bazaine, Jean Rousset többször is jártak itt.) De gyakori vendég volt még itt Borsos Miklós szobrász, Bartha László és Vass Elemér festőművészek, Reismann János fotóművész is, és még sokáig sorolhatók mindazok nevei, akik megfordultak az Alsó-Kopaszhegyen.

A tihanyi nyaraló tehát irodalomtörténeti nevezetességként is fontos értéknek tekinthető. A tó körül előforduló irodalmi és művészvilág új szintre hozta a Balaton életébe, az egyre szaporodó versek és alkotások sokat tettek a táj népszerűsítéséért, méltó fel-emeléséért. Ebben pedig Illyés Gyulának kiemelten fontos szerepe volt.

Illyés Gyula életének nagyobb része, mintegy ötven év és ötven nyár élményei kötődnek ide. Számos vers született a balatoni táj hatása alatt. Némelyiket a kert mozzanatai, néhányat maga a Balaton és a tihanyi település ihletett. (*Paprikák*¹³, *Nyáréji kert*¹⁴, *Párban*¹⁵, *Csillagok*¹⁶, *Csillaghullás*¹⁷, *Két üdvözet*¹⁸, *Kiköt az év, Tihanyban*¹⁹, *Jegyzőfüzet*²⁰, *Az őszi Tihanyból*²¹.)

Ahányszor vendég járt a költő hegyi nyaralójában, a kilátást dicsérve mindig megjegyezték, ilyen szép tájat látva nem is nehéz jó költőnek lenni. Illyés szerint azonban a szép kilátás csak nehezítette a versírást, jó költemények csak négy fal között születnek. A táj

ihletet jelentett, gondolatokat ébresztett, leginkább az elmélkedést szolgálta. Tihany fontosságát saját szavaival is megfogalmazta: „Így szeretek írni: hogy tollam hegyét, ha vastagon fog, eleven szömlőlevélbe törölhetem. Itt szeretek írni fent a szömlőhegyen. A hegy lábánál a Balaton. Ha tollam nem töltőtoll volna, az atracinkék tavat képzelhetném tintatartómnak. Itt szeretek írni a felhők mozgó mennyezete alatt, a júliusi enyhe széljárásban, a szabadban, ahol tudvalevőleg nem lehet írni, hanem csak elmélkedni. Írni igazán csak négy fal között lehet; jót és örökbecsűt legbizonyosabban börtönben lehet, tízévi háborítatlansággal a fejünk felett. Helyesbíték tehát. Nem írni szeretek így, hanem csak így szeretek írni lenni, egy szömlőhegyi pince kőasztala előtt, amelyen háromnegyedig teli vasikos pohár védi a kéziratpapírt a szél viselkedése ellen, s ahol jó, ha minden huszadik gondolatát papírra veti az ember.”²²

Illyés Gyula kertjének felkutatása, irodalmi és képi forrásainak megismerése a Nyugat megalapításának centenáriuma alkalmából nyert aktualitást. Ez a kert csak egy kiragadott példa a sok nyugatos alkotó (Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Déry Tibor, stb.) által vásárolt, kialakított és szeretett kert közül, de szépen példázza a még kutatásra váró kertek jelentőségét.

A kert és a ház máig a család tulajdonában van, így Illyés leszármazottai ővják, és őrzik a hajdan élt író emlékét. Jelenleg még nem látogatható, de ez nem csökkenti annak jelentőségét, hogy továbbiakban is figyelemre, megőrzésre és védelemre érdemes emlékhely válik belőle, jóllehet tájépítészetileg kevésbé kiemelkedő alkotásról van szó.

A fenntartást jelenleg a családtagok végzik, odafigyelnek a költő által kialakított részletek megóvására, de igényeiknek megfelelően némileg átalakították az egykori kertet. A kert hosszú távú megőrzésében az irodalmárok, és a tájépítésszek közbenjárásával már a helyi önkormányzat felelőssége válik hangsúlyossá.

Budapest, 1993. 204.

14. Illyés Gyula *összegyűjtött versei II.*

Budapest, 1993. 195.

15. Illyés Gyula I. 505.

16. Uo. 506.

17. Illyés Gyula II. 210.

18. Uo. 119.

19. Uo. 415.

20. Uo. 25.

21. Uo. 76.

22. *Naplójegyzetek 1946-60.* 223.

GYULA ILLYÉS' GARDEN IN TIHANY

One of the most significant poets of the literary journal 'Nyugat' was Gyula Illyés. His cottage is situated near the north shore of Lake Balaton and has a beautiful, picturesque view of the lake. The Kozmutza family, the family of his future wife, bought this allotment in 1929, and then started to build the house in the autumn of 1930. Illyés married Flóra Kozmutza in 1939, and from the 1940's they spent more and more time there. In the following years they bought a medic field and later a press house which were next to the other side of their original steep plot. The poet took part in both the construction of the house and the garden, and spent most of his life there. This Tihany cottage took a very momentous place in his life and always gave inspirations for him.

The idea of exploration, the literary and sceneric reviewal of Gyula Illyes' garden came

foreground as the Nyugat journal's 100th anniversary arrived. This garden is just an example of many others, owned, created and beloved by the Nyugat's contributors, but a good example to see the importance of the still unexplored literary gardens.

Gyula Illyes' garden and house is still owned by his family, since his descendants protect and shrine the memory of the late writer. The garden is presently closed for visitors, but this does not lessen the importance of becoming a respected, preserved and well-protected memorial, although it is not a significant creation from landscape design point of view.

The Illyes garden's maintenance is done by the family at the moment, but the long-term preservation, with the intervention of literateurs and landscape architects requires the active contribution of the local government.

A LACUS PELSO – VÍZRAJZI ADOTTSÁGOK A RÓMAI KORI BALATON-FELVIDÉKEN

THE LACUS PELSO - THE LAKE BALATON AND THE HYDROGRAPHY OF THE BALATON HIGHLAND IN THE ROMAN AGE

SZERZŐ:
FIRNIGL ANETT

LEKTOR: FATSAR KRISTÓF,
HORVÁTH FRIDERIKA, SZABÓ MÁTÉ

„A víz ugyanis felettebb szükséges mind az élethez, mind az élvezetekhez, mind a mindennapi használatra. ...Könynyebb hozzájutni, ha forrásai nyitottak és folynak. Ha azonban nem törnek elő, akkor a föld alatt kell felkutatni és egybegyűjteni a forrásokat.”

/VITRUVIUS VIII./¹

Amint az Vitruvius művében is kitűnik, a víz minden egyes kor embere számára a legfontosabb telepítő tényezőnek számított, a rómaiaknál azonban nemcsak a mindennapi életben játszott fontos szerepet – többek között ivóvíz és öntözővíz formájában –, hanem erősen kötődött a fürdőzés közösségi programjához is. Emellett a víz stratégiaiilag is igen jelentős szerepet játszott: a Birodalom egyes határszakaszait – így

Pannonia esetében is – folyók képeztek. Mindezen túl pedig a vizet és vízzel kapcsolatos tevékenységeket szakrális tartalommal is felruházták² (pl. Apollót, Aesculapiust és Hygieiát a fürdők és gyógyvizek isteneiként is tisztelték).

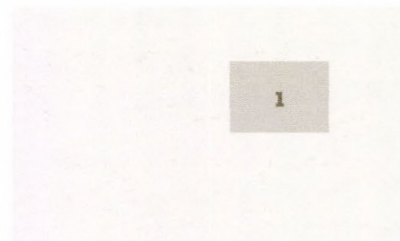
A hétköznapi élet, a tiszta ivóvíz és a fürdők által táplált igény létrehozta a vízvezetékek, közművek építésének gyakorlatát. A görög és etruszk előzményekkel³ bíró fürdőkultúra nemcsak a városokban jelent meg, hanem egyszerűbb formában vidéken, a villatelepeken is. A villák telepítésénél tehát szempont volt a táj – gyakran meleg vízű – forrásokban gazdag volta,⁴ így a Balaton-felvidék is igen kedvező feltételekkel bírt.

1 Vitruvius: *Tíz könyv az építészetéről*, VIII. könyv, Első fejezet, 1., ford. Gulyás Dénes (Budapest, 1988) p. 199.

2 Fejér László (szerk.): *Vizeink krónikája – A magyar vízgazdálkodás története* (Budapest, 2001) p. 4.

3 Póczy Klára: *Közművek a római kori Magyarországon* (Budapest, 1980) pp. 9-22.

4 B. Thomas Edit: *Römische Villen in Pannonien* (Budapest, 1964); Hajnóczy Gyula: *Pannónia fürdőépítésze*, In: *Építés- és Építészettudomány VI.* (Budapest, 1974) pp. 63-100.

1. kép: A Vettiusok házának impluviuma, Pompeji (A SZERZŐ FELVÉTELE)

E cikk célja a Balaton római kori északi partvonalának, az egykori – a kutatókat már régóta foglalkoztató – vízszintjének meghatározása a római kori (feltételezhető) villatelepek, illetve vidéki települések tengerszint feletti helyzetének segítségével. A tó kialakulásának és partvonal-változásának kutatásában a különböző korok leőhelyeinek térbeli pozíciója kiemelkedő fontosságú, így a – városokban szegény – északi parton jelentős szerepet játszanak a villagazdaságok.

A RÓMAIAK VÍZÉPÍTÉSI MUNKÁLATAI

A rómaiak jelentősen átformálták környezetüket, így a vízrajzi adottságok megváltoztatása terén is lényeges munkálatokat hajtottak végre. Ezek közül a vízvezetéképítési tevékenység és a mocsarak lecsapolása tekinthető a legkiemelkedőbbnek.

A vízvezetéképítés a római korban nyerte el a városi szintet, a közművesített formát.⁵ Vitruvius a vízvezetékek építésénél háromféle vezetési módot adott meg: a vizet szállíthatták – föld alatti (*subterraneus rivus*) vagy föld feletti (*supra terram substructio*) – falazott csatornában, ólomcsövekben vagy pedig égetett cserép-csövekben.⁶ A vízvezetékek gravitációs úton szállították a vizet, ezért vonalvezetésük mindenkor a terephez alkalmazkodott, ennek függvényében alakultak ki a magas- vagy föld alatti vezetési formák. Ezek tehát markáns táji elemként jelentek meg: föld alatti

vezetés esetén is mindenképpen látható, tájban meghatározó elemmé vált, hiszen nyomvonalán a felszínen egymástól azonos távolságokban elhelyezett kőhasábokkal (*cippus*⁷) jelölték az ellenőrző aknák helyét. Pompejiben csak az 1. századtól kezdték a csatornázást, közművesítést, addig a lakóházak atriumainak impluviuai (1. ábra) által összegyűjtött esővizet használták fel.⁸ A ma ismert legjelentősebb aquaeductusok Rómában, a spanyolországi Segoviában, és a franciaországi Nîmes mellett (Pont du Gard) találhatóak.⁹

A folyók gyakori provinciális és birodalmi szintű határszerepük mellett (így a Duna, Danuvius is, amelynek mentén számos város, katonai tábor és őrtorony, burgus létesült), a vízvezetékekhez hasonlóan erősen befolyásolták a táj, a városok képét: a folyók iránya hatással lehetett a centuriatorra,¹⁰ a városok tengelyeinek kitűzésekor nagyon gyakran a folyóhoz igazodtak (pl. Aquincum tengelyei a Duna vonalához történő igazodás miatt 4-100-kal térnek el az ideálisnak tekintett észak-déli, illetve kelet-nyugati iránytól).¹¹

5. A római kori vízügyi munkálatokkal részletesen foglalkozik Póczy Klára: *Közművek a római kori Magyarországon* (Budapest, 1980) és Sakl-Oberthaler, Sylvia – Ranseder, Christine: *Wasser in Wien – Von den Römern bis zur Neuzeit* (Wien, 2007) pp. 13-34., továbbá Zsidi Paula: *Aquincum polgárvárosa – Az Antoninusok és Severusok korában* (Budapest, 2002) pp. 21-24., 70-74. és Weeber, Karl-Wilhelm: *Alltag im Alten Rom – Das Landleben* (Düsseldorf, 2000), p. 271., valamint Spivey, Nigel – Squire, Michael: *Az antik világ panorámája* (Budapest, 2005) pp. 44-47, 158-161.

6. Vitruvius VIII. könyv, Póczy 1980 p. 39.

7. A cippus szó jelentése fejfa, sírkő, karó

8. Póczy 1980 pp. 12-13.

9. Póczy 1980 pp. 14-16.

10. A centuriatio a római kori földosztás folyamata, a városok alapítása, kitűzése (*limitatio*). Nevét a centuria szóból nyerte, amely az ideális város, illetve a hozzá tartozó földterület méretét (2400x2400 római láb, azaz pes; 1 pes = 29,57 cm) jelentette, amelyet további egységekre osztottak; In: Heimberg, Ursula: *Römische Landvermessung* (Stuttgart, 1977) pp. 15-18.

11. Póczy 1980 pp. 26-27.

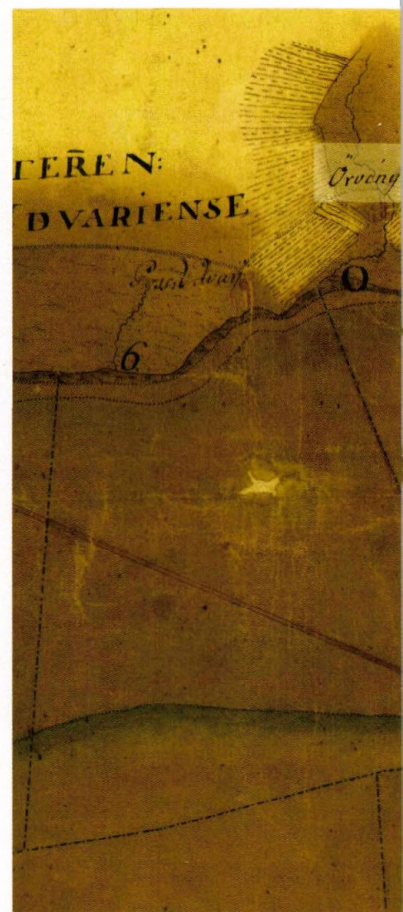
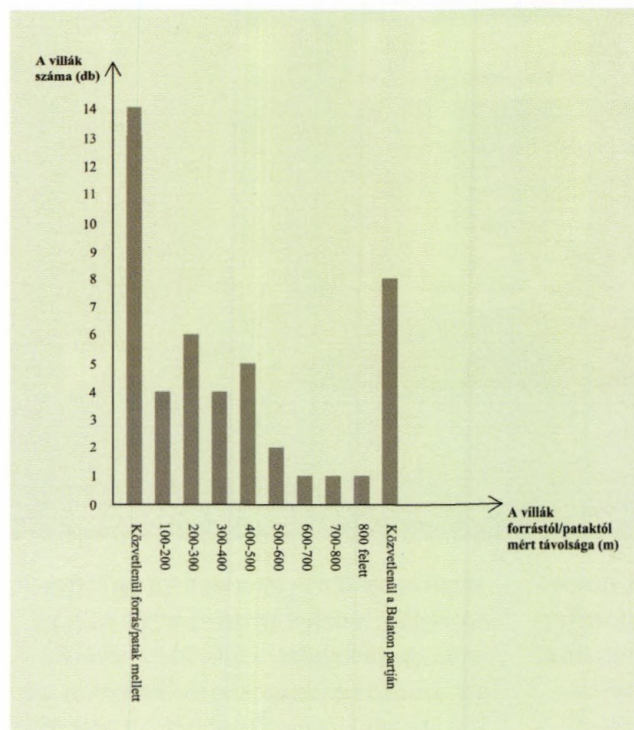

A BALATON-FELVIDÉK VÍZRAJZI ADOTTSÁGAI

A rómaiak megjelenése a Dunántúlon nagymértékben megváltoztatta a táj eredeti jellegét a vízügyi munkálatok kapcsán is, elsősorban a 3-4. század folyamán: minden bizonnyal mocsarakat csapoltak le a Duna mentén (pl. Aquincumnál), a Balaton környéki és a síkvidéki települések térségében, valamint az úthálózat egyes szakaszainál, völgyzáró gátakat építettek a patakok, folyók felduzzasztásához, továbbá vízvezetékeket létesítettek (Pannoniában ilyen többek között a már az 1-2. század folyamán létesült aquincumi, illetve a savariai vízvezetékek).¹²

A Birodalom határát képező Duna mellett számos folyó is átszelte Pannoniát: a Dráva, a Rába és a Marcal, továbbá a Balatonnal kapcsolatban álló Zala, Sárvíz és Kapos. Mindemellett fontos szerepet játszik a Balaton és a provincia területén fakadó számos forrás. Mindezek együttesen képezik az egyes települések legfontosabb telepítő tényezőit, így a villatelepeket is.

A római kori villatelepek – azaz földművelésre, állattartásra berendezkedő, földbirtokkal rendelkező gazdasági termelőegységek – legnagyobb pannoniai

csoportját feltehetően a Balaton-felvidék villái alkották.¹³ Az alábbiakban ezen objektumok hidrológiai vonatkozású környezeti vizsgálatára kerül sor, egyrészt a források és a villák kapcsolatának, másrészt a Balaton egykori kiterjedésének és egykori – elsősorban északi – partvonalának meghatározásával.

MÓDSZERTAN

A Balaton-felvidék vízrajzi adottságait kétféle módszerrel elemezhetjük: egyrészt mikroszinten, a villák közvetlen környezetének, másrészt makroszinten a Balaton-felvidék vízrajzi adottságainak és a Balaton vélhető egykori kiterjedésének (2. ábra) vizsgálatával. Az alább bemutatott kutatás a Balaton római kori méreteinek – a villatelepek terepi helyzetének segítségével történő – meghatározását célozza meg, amely magában foglalja a mikroszintű vizsgálatok eredményeit is.

A KÖZVETLEN KÖRNYEZET ELEMZÉSE

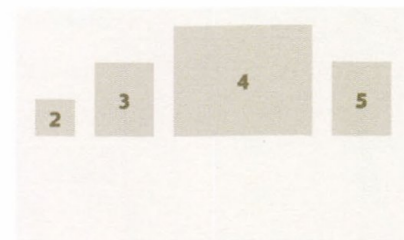
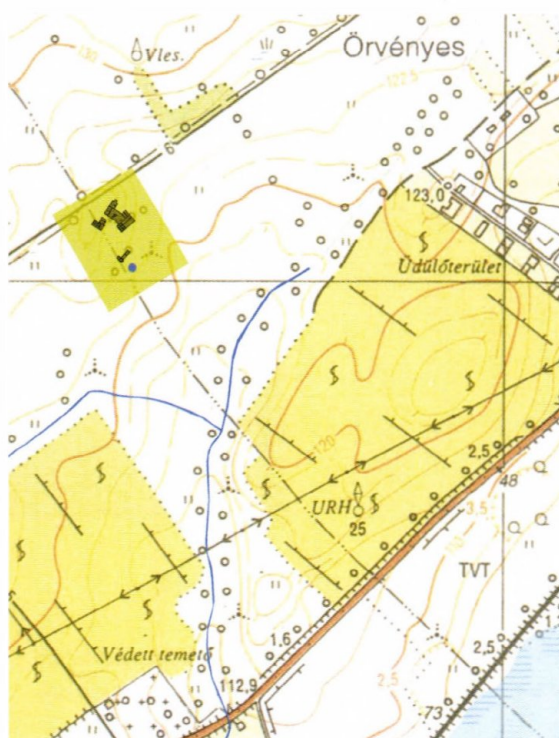
A hidrológiai témájú mikroszintű elemzések tárgyát a villák közelében található források, illetve az egykori vízfolyások

helyének meghatározása képezik. Ehhez a későbbi korok térképeire fordulhatunk segítségért: többek között a 18-19. századi katonai felmérések térképlapjainak segítségével meghatározhatóak olyan árulkodó mélyvonalak, amelyek egykor vízfolyások lehettek.

A történeti térképek ezirányú vizsgálatát a mai Balaton-parti települések római kori villáinak, ill. feltételezhető telepeinek területén – összesen 46, a későbbiekben makroszintű elemzésekben bemutatandó helyszínre vonatkozóan – lehet elvégezni. A villák vízfolyásoktól való távolságának gyakorisága (3. ábra) azt mutatja, hogy a telepek közel fele (22 db) közvetlenül egy vagy több forrás mellett vagy a Balaton partján fekszik, illetve nagy számban (14 db) találhatóak a forrásoktól csupán 100-500 méterre is, az ennél távolabbi elhelyezkedésű villák száma elenyésző (5 db).

A vizsgált villák között tehát több csoport különíthető el:

1. a közvetlenül a Balaton partján, illetve vizenyős területen fekvő telepek,
2. a Balaton partjának közelében, egy forrás vagy patak közvetlen közelében lévő telepek, illetve
3. a magasabb fekvésű, forráshoz közeli telepek csoportját.

2. kép: A Lacus Pelso ábrázolása a Seuso kincs egyik táblán, részlet (KÖZLI: PAPP-VÁRY ÁRPÁD: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE TÉRKÉPEKEN, BUDAPEST, 2002, P. 65.)

3. kép: Diagram a Balaton-parti települések római kori villatelepeinek mai, forrásoktól, illetve patakoktól mért távolsági értékeiről

4. kép: Órvényes a Krieger Sámuel-féle, 1766. évi, a Balaton és partvidékének földrajzi és vízrajzi térképén és lecsapolási tervén (MOL S12, Div. 8., No. 283.)

5. kép: Órvényes a mai topográfiai térképén a forrás jelölésével (FÖMI 43-411)

A mikroszintű vizsgálat folyamatát részletesen az alábbiakban Órvényes és Fenékpuszta példája mutatja be. Órvényes települése a Balaton partjának közelében található (4. ábra), a parttól indulva a terepviszonyok enyhén emelkedők: itt – a parttól közel 300 méterre – fekszik Órvényes-Hosszúrétek 2. században létesült villatelepe, egy mesterséges terepterasz-rendszeren. A telepen 1958-ban indult meg a régészeti ásatás Szentlélek Tihamér vezetésével, amelynek során négy épületet tártak fel, köztük egy önálló fürdőt is; a fürdő terasza alatt kisebb forrás fakad (5. ábra).¹⁴

Órvényes villatelepe megközelítőleg 127 m Balti-tenger feletti (a továbbiakban: B. f.) átlagmagasságon fekszik, azaz megközelítően 23 méterrel magasodik a Balaton mai vízszintje fölé, a forrás pedig ezalatt, 122 m B. f. magasságon található. Ennél is alacsonyabb szinten, közel 115 m B. f. magasságról indul a Balaton felé az a vízfolyás, amely már az első katonai felmérés térképszelvényén (1783) is beazonosítható, és amely a mai topográfiai térképén¹⁵ is megjelenik (6. ábra).

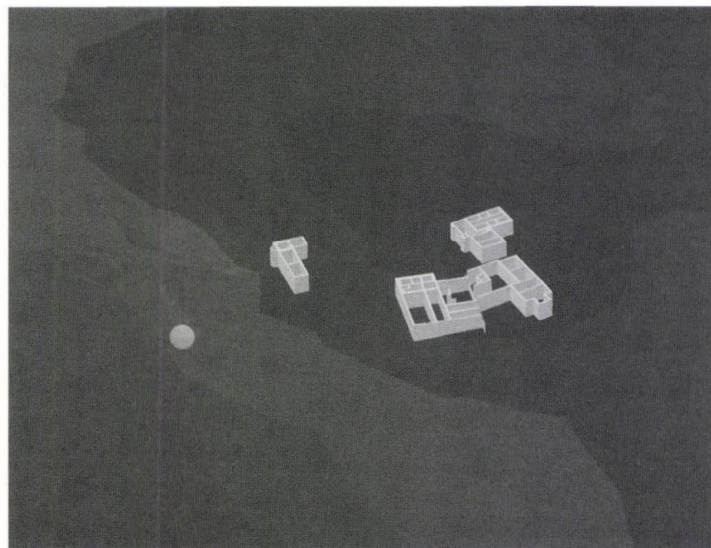
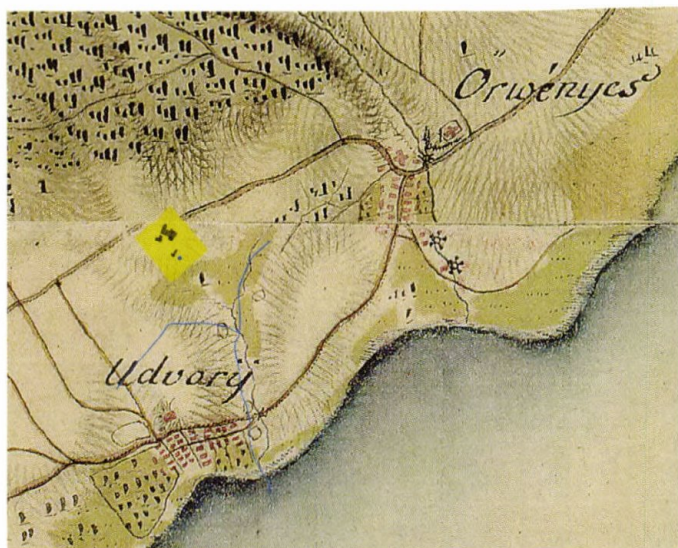
A Balaton-parti villatelepek egy másik csoportjába tartozik a közvetlenül a Balaton partján fekvő Keszthely-Fenékpuszta (Valcum) 4. századi

12. Ld. Fitz Jenő: A római kor történeti vázlatja; In: Visy Zsolt (főszerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón* (Budapest, 2003), pp. 205-208., Hajnóczy J. Gyula: *Pannónia római romjai* (Budapest, 1987) pp. 16-18.; valamint Koppány Tibor: *A Balaton környékének műemlékei* (Budapest, 1993), pp. 9-12., továbbá Lővei Pál: *Építészet a Kárpát-medencében a honfoglalás előtt*; In: Sisa József, Dora Wiebenson (szerk.): *Magyarország építészetének története* (Budapest, 1998), pp. 13-19.; Anderkó Krisztián: *Savaria vízvezetéke*, In: *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője XXX.* (Szombathely, 2007) pp. 9-46.

13. Ezen objektumok tekintetében – kutatlanóságuk okán – egyaránt szó lehet villatelepekről vagy más vidéki településekről is: B. Thomas Edit minden épületre illetve épületegyüttesre utaló nyomot villának nevez; In: B. Thomas Edit: *Römische Villen in Pannonien* (Budapest, 1964), pp. 13-127.

14. Éri István – Kelemen Márta – Németh Péter – Torma István: *Magyarország Régészeti Topográfiája 2, Veszprém megye régészeti topográfiája – Veszprémi járás* (Budapest, 1969) p. 154.; Szentlélek Tihamér: *Az órvényesi bronzmécses*, In: *Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények 4* (Veszprém, 1965), p. 103-109.; illetve a régészeti feltárásokról ld. *Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattár 31. ÖI, VIII.1960/364, VII.92/1962 és V.146/1963*

15. FÖMI 43-411, M=1:10000

erődítménye. Az erőd fontos útvonalak közelében található, mellette vezetett el az Aquileiából Aquincum (ma Óbuda) felé tartó úttól Sopianaebe (ma Pécs) leágazó főbb útvonal, amely elkerülhette a Kis-Balaton mocsaras területét. A közelben római- és népvándorláskori sírokat is találtak, amelyek sekély fekvése miatt a római korban is száraz parti területnek kellett lennie.¹⁶ Az erődnél több szintet különböztethetünk meg¹⁷: a Balaton partjának 104 méter körüli magasságát, a vasút melletti 107 méteres magasságot, illetve az erőd területének 112 méteres átlagmagasságát. Az erőd északkeleti sarka ma a Balatonba (a már említett 104 m) nyúlik, tehát a római korban a Balaton partvonala a mainál beljebb húzódnak (ennek mértéke és a partvonal pontos helye nem tisztázott,¹⁸ ld. 7. ábra).

Összességében mikroszinten a villatelek források közelében, a környező teretből általában kiemelkedőbb ponton épültek – amely védelemként szolgál az estleges előntések ellen –, és ezen források vizéből fedezték az ivóvíz, illetve az öntözés szükségleteit, és ennek segítségével üzemeltették a villatelephez tartozó fürdőhelyiségeket (vagy gyakran önálló fürdőépületeket) is (8. ábra).¹⁹ Más telepek esetén (pl. Fenékpusztá) pedig meghatározó a Balaton közelsége. Mindez azonban szoros összefüggésben állhat a Balaton római kori vízszintjének változásaival.

MAKROSZINTŰ ELEMZÉSEK

A makroszintű elemzések tárgyát tehát a Balaton egykori vízgyűjtő területének (amelyhez alapot a mikroszintű elemzések összegzése ad), és a tó egykori kiterjedésének meghatározása képezi.

A BALATON KIALAKULÁSA

A Balaton – Közép-Európa legnagyobb kiterjedésű tava – a pleisztocén időszak végén, a holocén elején (azaz mintegy 15–20 000 éve), szakaszos süllyedéssel jött létre.²⁰ 50–60 000 ezer évvel ezelőtt a tó helyén csak sekély, nagy kiterjedésű, de nem egységes felületű mocsár volt, amely a Balaton-felvidék délkeleti lábánál kialakult északkelet-délnyugati irányú szerkezeti árokban keletkezett.

Az éghajlat fokozatos melegebbé és ezáltal nedvesebbé válásával ezekben a mélyedésekben kisebb méretű tavak alakultak ki, amelyek fokozatosan összekapcsolódtak egymással, és kialakult az összefüggő vízfelület (9. ábra). Az őskorban már a mainál nagyobb kiterjedést érhetett el: a mezolitikum- és neolitikum-kori, a mainál feltehetően alacsonyabb vízállást vízszintemelkedés követte, amely a bronzkor végére érhetett el maximumát.²¹

A mai vízszint (közel 104 m B. f.) a Sió-csatorna 1863. évi megépítésével állandósult.²² A Balaton mindenkori vízállása a csapadékmennyiség és a párolgás

16. Ld. Bendefy László – V. Nagy Imre: *A Balaton évszázados partvonalváltozásai* (Budapest, 1969) p. 13.; Bakay Kornél – Kalicz Nándor – Sági Károly: *Magyarország Régészeti Topográfiaja 1, Veszprém megye régészeti topográfiaja – Keszthelyi és Tapolcai járás* (Budapest, 1966) pp. 81–87; MNM RA XVI.174/1966; Virág 2005 pp. 26–27.

17. Bendefy–V. Nagy 1969 p. 13.

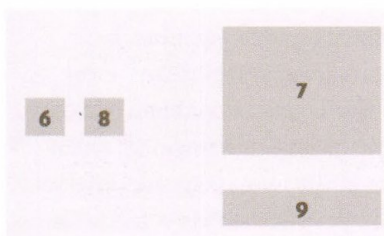
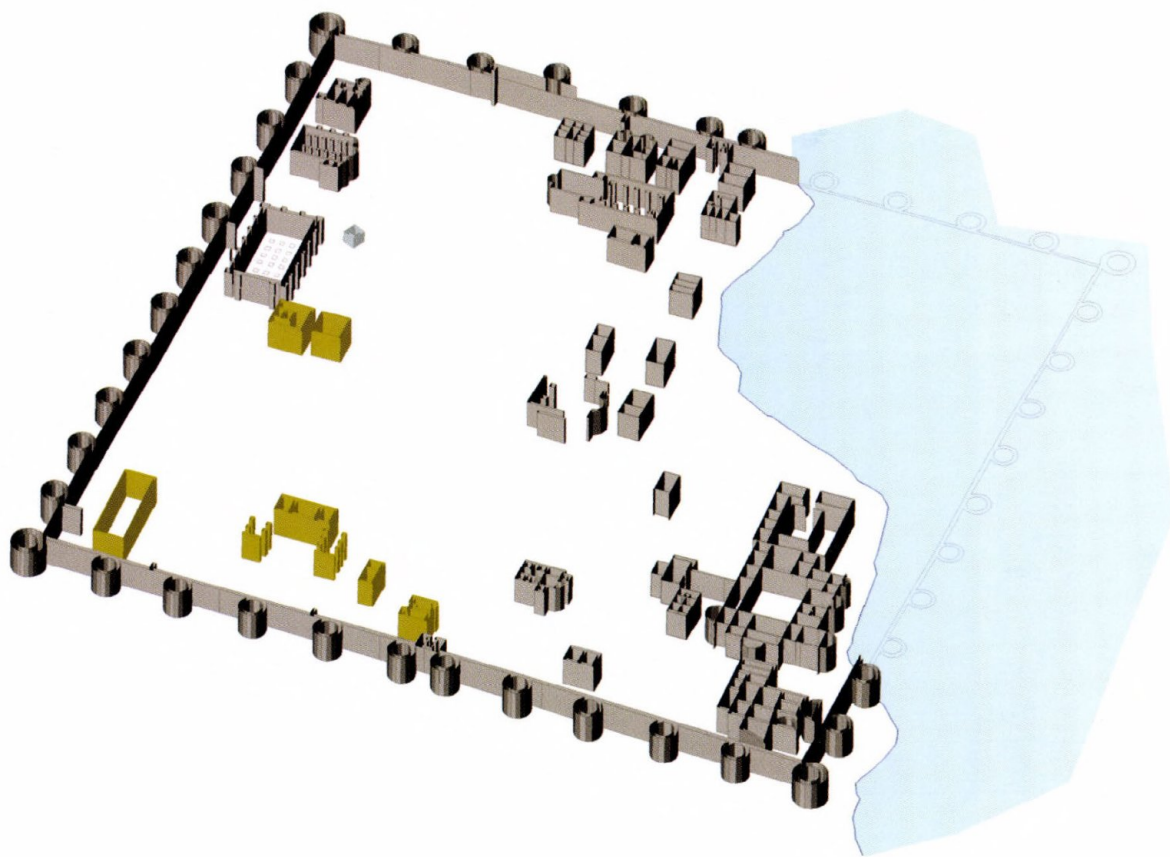
18. Bendefy–V. Nagy 1969 p. 20

19. Ugyanez kimutatható az Aquincum környéki villákra is, In: Zsidi 2002, pp. 21–24.

20. A Balatonnal foglalkozik Sági Károly: *A Balaton vízállástendenciái 1863-ig, a történeti és kartográfiai adatok tükrében*; In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 7*, (Veszprém, 1968) pp. 441–468.; Bendefy László – V. Nagy Imre: *A Balaton évszázados partvonalváltozásai* (Budapest, 1969); Virág Árpád: *A Balaton múltja és jelene* (Eger, 1998); Virág Árpád: *A Sió és a Balaton közös története – 1055–2005* (Budapest, 2005); Tullner T., Cserny T.: *New aspects of lakelevel changes: Lake Balaton, Hungary*; In: *Acta Geologica Hungarica 46/2* (Budapest, 2003), pp. 215–238. Ezen kívül a Balaton kialakulásával foglalkozik Illés István (szerk.): *Tavunk, a Balaton* (Budapest, 1981) pp. 15–30. *A Balaton 600 km2 kiterjedésű szabad vízfelülettel rendelkezik; vízmélysége átlagosan mindössze 3–4 m körüli*

21 107 m A.f. (106,5 m B.f.) körül, In: Sági 1968 p. 443.

22 Sági 1968, p. 441.

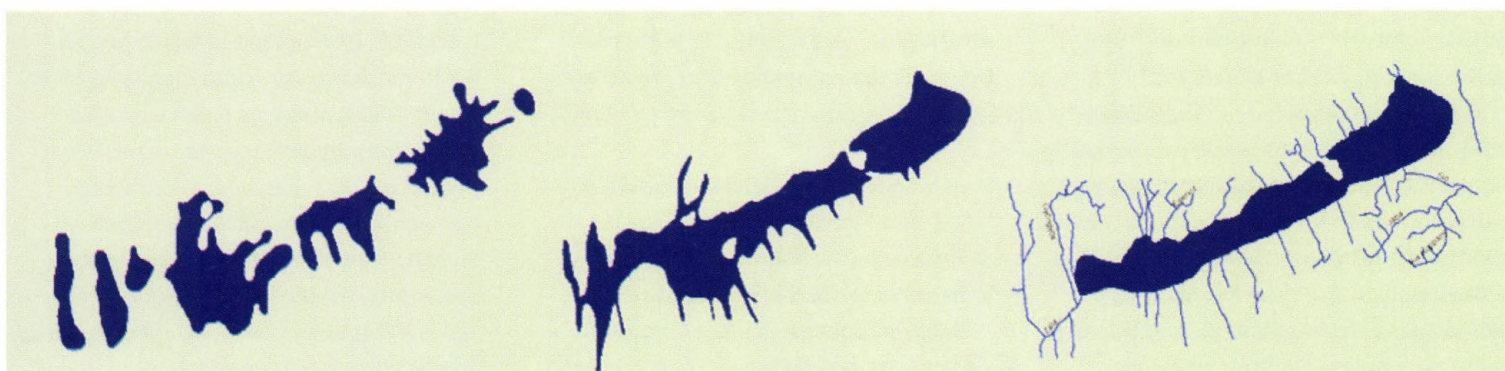

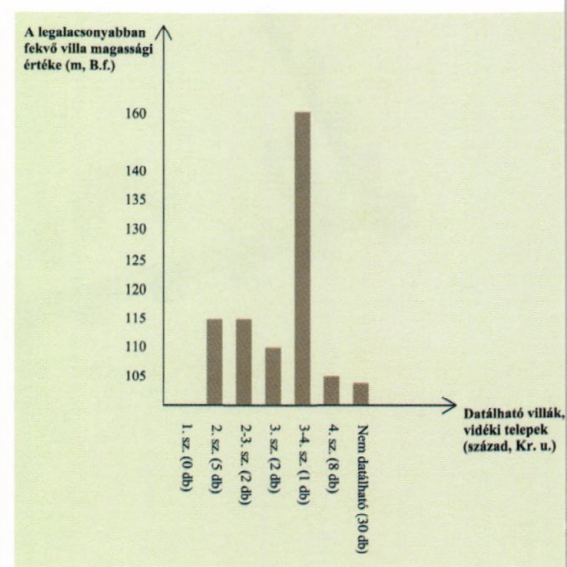
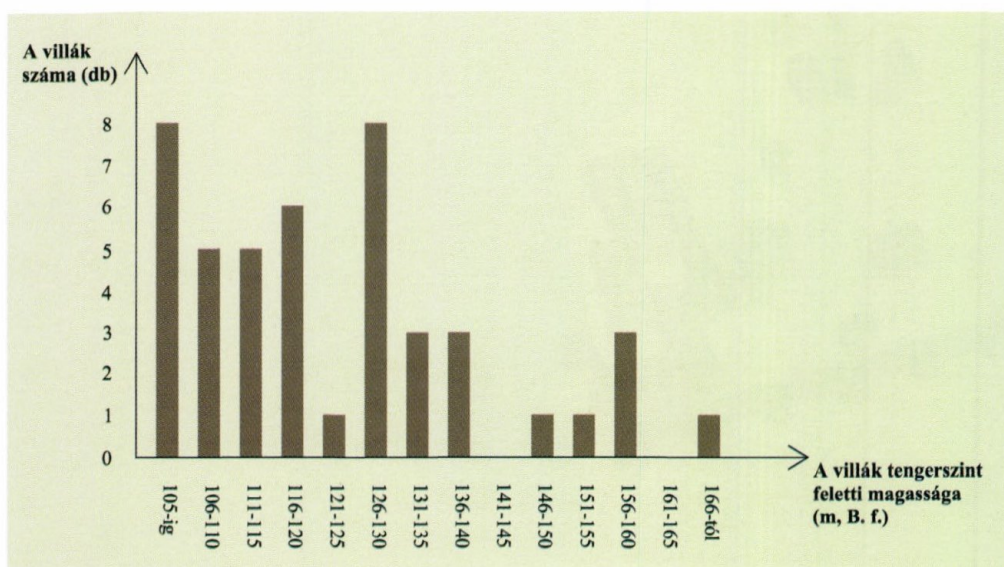
6. kép: Örvényes az első katonai felmérésen a forrás jelölésével, 1783 (COL. IX SECTIO XX. ÉS COL. IX. SECTIO XXI.)

7. kép: Keszthely-Fenékpuszta római kori erődjének térbeli modellje, a Balaton mai partvonalának jelölésével (sárga színnel jelölve a Fatsar Kristóf által 2007 február 12-16-án végzett geofizikai felmérés eredménye látható)

8. kép: Örvényes villájának térbeli modellje, a telepét ellátó forrás jelölésével, keleti irányból

9. kép: A Balaton pleisztocén kori kiterjedése, a tó a történelem előtti időkben, és ma (BENDEFY 1969, 1.1, 1.2, 2.1B ÉS 4.6 ÁBRÁK ALAPJÁN)

függvényében változik.²³ Eszerint változhatott a vízszint a történelmi korokban, amely így többször is meghaladhatta, illetve alatta maradt a mai vízállásnak.

A BALATON A RÓMAI KORBAN

A Balaton – Lacus Pelso²⁴ – római kori vízszintjének meghatározására az elmúlt évtizedekben számos elmélet²⁵ született. Egyes vélemények szerint a tó vízszintje a mainál valamivel alacsonyabb volt, más megítélések szerint azonban jóval magasabb volt, és a maihoz közeli vízszintet csak – a mára már vitatott²⁶ – Galerius-kori²⁷ Siózsilip megépítésekor nyerte el.²⁸

Galerius idejéből (Kr. u. 3-4. század fordulója) más vízrendezési munkákat is ismerünk Pannonia területéről, ilyenek a Várpalota és Öskü között, a mai 8. számú műút alatt található Kikeri-tói kőgát²⁹ és a Csalapuszta és Pátka között lévő Kőrakás-majori kőgát. Ezek a gátak a víz felduzzasztására épültek, minden

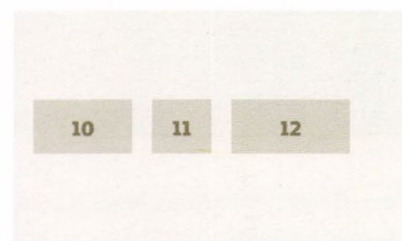
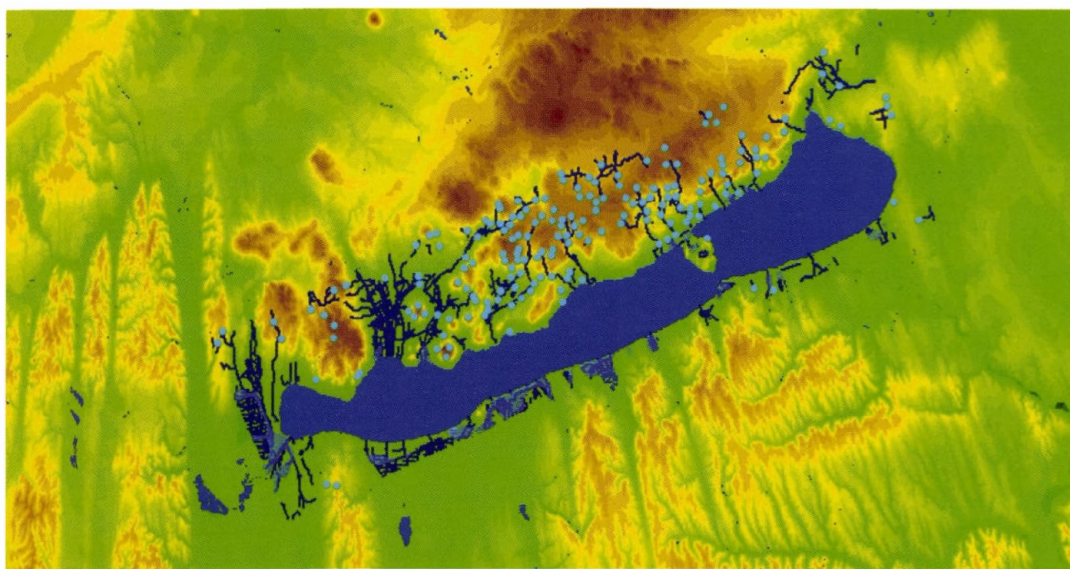
bizonytalannal haltenyésztés, illetve víztározás céljára.

A rómaiak a maihoz nagymértékben hasonló klímával találkozhattak,³⁰ és a Balaton vízszintje is a maihoz közeli lehetett. Az itt ismertetett kutatás célja igazolást találni arra, hogy a Balaton római kori kiterjedése – elsősorban az északi partvonala – a maihoz nagy mértékben hasonlított. A makroszintű vizsgálatokhoz ezért kiindulópontot képez a vízpart közelében települt villák leelőhelyének tengerszint feletti magasságának meghatározása, amelyből következtethetünk a római kori Balaton vízszintjére is.³¹ Ez a módszer jelen esetben a vízállás maximumára enged következtetni, minimumára azonban nem.³²

Ezek a villák, illetve feltételezhető telepek és a hozzájuk tartozó közeli magasságok, keletről nyugat felé haladva tehát a következők:

Balatonkenese (villájának tengerszint feletti magassága 120 m B. f. körüli);

Balatonfűzfő (legalacsonyabban fekvő villájának magassági értéke 132 m); Vörösberény (legalacsonyabban fekvő villája 136 méteren); Balatonalmádi (villái 106–120 m körüli magasságokon találhatóak); Alsóörs – Kermencs-rét (130 m körül), Paloznak (115 m); Csopak (130 m); Balatonfüred (hat villatelepe 128–170 m magassági értékeken fekszik); Tihany (135 m); Aszód (115,5 és 127 m körül); Örvényes-Hosszúrét (127 m); Balatonakali (villái 106–134 m körül); Zánka (villái 107,5 és 112 m körül); Révfülöp (108,5 m körül), Balatonrendes – Ábrahámhegy villája (125 m körül); Badacsonytomaj (két villatelepe egyaránt kb. 104,8–105 m-en helyezkedik el); Szigliget (a villa a hegy déli lejtőjén, kb. 104,7–105 m magasságon terül el); Balatonederics (villái 105 m körül); Balatongyörök (110 és 121 m); Vonyarcvashegy (villái 117–126 m körül); Gyenesdiás (120 m körül); Keszthely villái (villatelepei közül három 105 méteren, kettő 110–120 m körül, kettő pedig 130 m fölött helyezkedik el, a fenékpusztai erőd pedig 112 méteren). (10. és 11. ábra)

10. kép: Diagram a Balaton-parti települések római kori villatelepeinek magassági értékeiről
11. kép: Diagram a villák, ill. vidéki települések építési idejének és tengerszint feletti magasságának összefüggéséről

12. kép: A Balaton és a források, illetve a mai csatornák és a mocsaras-vizenyős területek

23 Sági 1968, p. 442.

24 A Fertő tavat is Lacus Pelsonak nevezték; Id. Plinius már 79-ben említi a Lacus Peisot, tehát már ekkor vezethetett erre egy fontos útvonal, vö. Kuzsinszky Bálint: A Balatonvidék régészeti áttekintése, In: Lovassy Sándor (szerk.): A Balatoni Múzeum-Egyesület Első Évkönyve (Keszthely, 1903) p. 19.

25 Ld. a 10. pontban már említett Virág 2005 pp. 11-56., és Bendefy-V. Nagy 1969, p. 27.; illetve az elmúlt években Serlegi Gábor foglalkozott részletesen a Balaton római kori vízszintjével, elsősorban a déli part vizsgálata és régészeti feltárásai kapcsán, ld. Serlegi Gábor: A Balatonkeresztúri „vízmérce” – Környezetrégészeti információk a Balaton déli partjának római kori történetéhez, In: Biró Szilvia (szerk.): Fialat Római Koros Kutatók I. Konferenciakötelete (Győr, 2007), pp. 297-317.

26. Ld. Illés 1981, p. 7, Virág 2005, p. 52., és Sági 1968, p. 444.

27. Diocletianus császár veje, 293-tól caesar a tetrarchiában, 305-311-ig császár

28. Bendefy László úgy tartja,

hogy a Balaton vízszintje a római hódítás, azaz időszámításunk kezdetén 108 m A.f. (107,5 m B.f.) körüli volt, és csak a Galerius-féle 292. évi lecsapoláskor nyerte el a kb. 104 m-es vízszintet. Ezáltal a déli part mocsarai nem jutottak állandó vízhez, így idővel kiszáradtak; In: Bendefy-V. Nagy 1969, pp. 53-59.

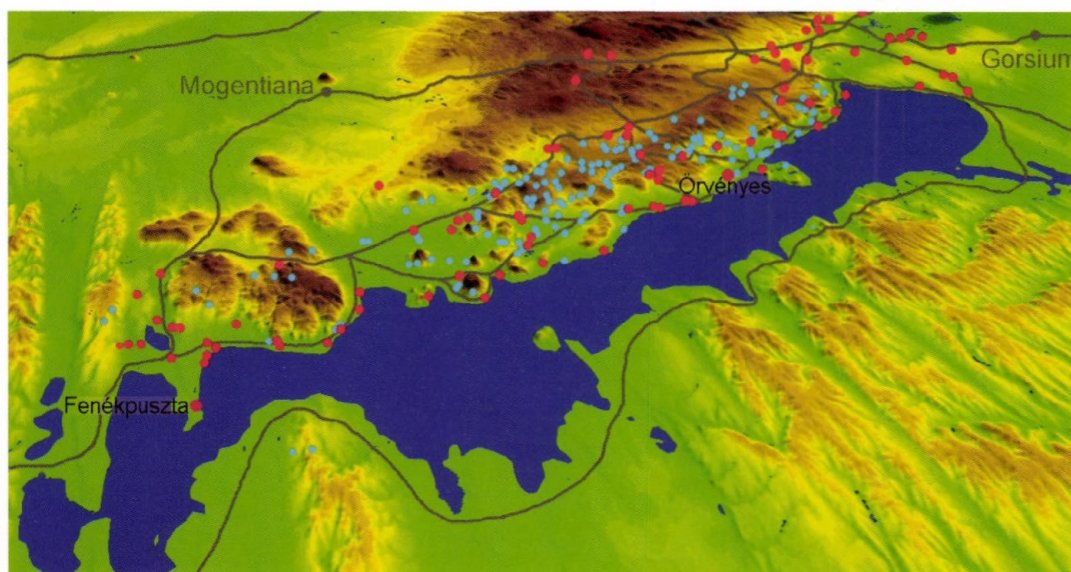
29. A gátat Rómer Flóris, Rhé Gyula és Póczy Klára római eredetűnek tartják. In: MRT 2, pp. 161-162. Ld. még Hajnóczy Gyula-Mezős Tamás (szerk.): Itinerarium Hungaricum I. – Pannonia Hungarica Antiqua (Budapest, 1995), p. 88; Hajnóczy J. Gyula: Pannónia római romjai (Budapest, 1987) pp. 73-75.

30. Grynaeus András: Új forráscsoport? A dendrokronológia eredményei, In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Táj és történelem – Tanulmányok a történeti ökológia világából (Budapest, 2000) p. 305-325. és Virág 2005, p. 40., 43.

31. A Balaton egykori kiterjedésének régészeti vonatkozásaival részletesebben foglalkozik a már említett Sági 1968,

pp. 441-468. és Kuzsinszky 1903, pp. 15-24.

32. Már Kuzsinszky Bálint említi, hogy a római kori települések partvonalhoz való közelsége miatt a Balaton már a római korban is a mai medencére kellett, hogy szorítkozzon; In: a 14. pontban már említett Kuzsinszky 1903, p. 23. A vízszint minimumának meghatározásában a korábbi régészeti feltárások (pl. egy sír esetén) adatai nyújtanak segítséget; In: Sági 1968 pp. 441-444.

A 11. ábrán jól látható, hogy a villák, illetve egyéb telepek datálása bizonytalan, ám a Kr. u. 2. századtól kezdődően jelentős vízszintcsökkenés következett be a 4. századra, amely lehetővé tette a villák közvetlenül a Balaton-partra telepedését.³³ Mindezen túl pedig a római korban lakott terület volt a Balaton-felvidék legnagyobb része, a Balaton keleti és nyugati partja, illetve a Sió és Kapos völgye.³⁴ Itt a legjelentősebb település Tricciana (ma Ságvár) volt, amely az Itinerarium Antonini útleírása szerint a Sopianae-Arrabona útvonal jelentős állomása volt: ez az útvonal Ságváron és Öskün át haladt tovább északnyugat felé.³⁵

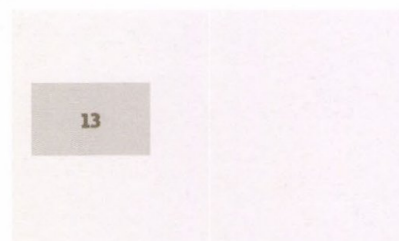
A Balaton közvetlen közelében a megtelepedés hiánya nagy kiterjedésű mocsarakra utal a déli és délnyugati partnál, illetve az északi parton a Badacsonynál, azonban lecsapolási munkálatokra utalhat Badacsonytomaj, Szigliget és Balatonederics feltételezett villáinak partközeli, máig vízenyős területen való fekvése (12. ábra). A római kori úthálózat messze elkerülte a déli, mocsaras partot. A 19. századig a Zala is Balatonhídvégnél, a Kis-Balatonnál ömlött a Balatonba, így itt is hiányoznak a villatelepek.

Mindebből tehát jól látszik – a mikroszintű elemzéseket is alátámasztva –, hogy a rómaiak villáik helyszínének kiválasztásakor elsősorban a vízközeli, de magasabb pontokat tartották előnyösnek. Azonban az is jól látszik, hogy a legalacsonyabb fekvésű villatelepek

tengerszint feletti magassága mindössze 104,5 méter körül van (B. f.), tehát a császárkori vízszint nem haladhatta ezt meg (hiszen ezeknek a villáknak a zöme a 3. század folyamán épülhetett, pusztulásukat pedig a 4-5. századi barbár betörések okozhatták) (13. ábra). E kutatás tehát azt mutatja, hogy a villagazdaságok szempontjából vizsgálva a római kori északi partvonalat, a Virág Árpád által meghatározott 104 m B.f. körüli vízállás helytálló.

ÖSSZEGZÉS

Összegezve a Balaton római kori vízállása minden bizonnyal a maihoz hasonló, vagy valamivel alacsonyabb (103,5-104 m B.f. magasság) volt a római kori száraz, meleg, szubmediterrán klímának is köszönhetően, és a római korban a tó mérete is minden bizonnyal a maihoz hasonló volt. A villatelepek elhelyezkedésének figyelembe vételével az északi part a maival közel azonos lehetett (csak az északnyugati Szigliget és a Keszthelyi-hegység között, valamint Badacsonynál, illetve a nyugati parton, a Kis-Balatonnál számolhatunk mocsarasabb területekkel).

13. kép: A Lacus Pelso elméleti rekonstrukciója délnyugati madártávlatból a villákkal és a forrásokkal

33. Ezt alátámasztják a déli part feltárásainak tapasztalatai: a 3. századi vízszintemelkedést a 4. századtól radikális vízszintcsökkenés követte, feltehetően egy csatorna megépítésének köszönhetően, In: Serlegi 2007 pp. 298-306.

34. Pannonia településeiről ld. Póczy Klára: Pannoniai városok (Budapest, 1976) a Balaton-felvidékről ld. pp. 11. és 30-36.; Hajnóczy J. Gyula: Pannónia római romjai (Budapest, 1987) pp. 14-16. és 72-83.; Mócsy András, Fitz Jenő (szerk.): Pannónia régészeti kézikönyve (Budapest, 1990) pp. 215-233. A Balaton-felvidék településeiről és villáiról ld. még Gabler Dénes: A Balatontól északra lévő terület római kori településtörténetének néhány kérdése; In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19-20. évf., 1993-1994, pp. 149-155., továbbá B. Thomas Edit: Római kori villák a Balatonvidéken; In: Műemlékeink (Budapest, 1961) és Palágyi Sylvia: Római kori villák a Balatontól Északra; In: Visy Zsolt (főszerk.): Magyar régészet az ezredfordulón (Budapest, 2003), pp. 238-241.

35. Az úthálózatról ld. Firmigl Anett: A római kori úthálózat nyomai a Balaton-felvidéki történeti tájban, In: 4D Tájépítészeti és Kertművészeti folyóirat 7. szám (Budapest, 2007), pp. 43-51.

THE LACUS PELSÓ - THE LAKE BALATON AND THE HYDROGRAPHY OF THE BALATON HIGHLAND IN THE ROMAN AGE

The Roman legions appeared in the Hungarian Transdanubia at the beginning of the 1st century A.D. They organized Pannonia Province, which became a very important borderland of the Roman Empire. They built cities, villages, villas (which were cultivation and stock-raising adapted farm units, with farming and dwelling houses), roads, and in several places high-leaded water-conduits (aquaeductus), and they also felled forests, and drained moorlands. Water was a very important element: not only to the common life (for example in the form of aqueduct), but in strategical aspects too (the Danube composed the border of the Roman Empire).

The hydrography could be analysed in two aspects: both micro- (the examination of the direct environment of the villas) and macro-level (the hydrography of the complete Balaton Highland, and the changes of the shoreline of the Lake Balaton) researches are needed. Also historical maps from the later ages could help the determination of the fountains and former brooks and rivers: the contour lines could draw the lowest points and lines, which were possible brooks. At the hydrography on micro-level, it can be said that every villa

was built beside water sources, and laid on an offset lifted from its own environment against floods. So in indicating the places of the villas, the proximity of water was a necessary factor to watering and to operate the baths of the villas.

The most important examination on macro-level is the determination of the dimension of the Lake Balaton in the Roman Age. The Lake Balaton is the largest lake in Central Europe, with its 232 square mile water surface. Its length is 78 kilometres, the width is 4,5-12 km. The depth of the water is on a par only 3-4 metres. The lake arose at the end of the pleistocen with fractional sinking. At the place of the Lake Balaton was a shallow, wide bog for 50-60 thousand years ago, which arose at the structure dench from south-west of Balaton-Highland. This bog wasn't in one block, it was presumably composed of more flaws. Some parts of basin were developed, open water surface were in there. The water level of the Lake Balaton was in Prehistoric Age on the maximum, the surface of the water in the Roman Age was in all probability similar to the one of nowadays (104-104,5 metres above Adriatic). Taking into consideration the approximately 120 villas and the terrain, only at the north-west, the south-west - west and the south shore of the lake can we count with marshes. So the view of the Roman Balaton Highland was very similar to the one of nowadays.

TÁJKAPUK KALOTASZEGEN

GATES IN THE LANDSCAPE OF KALOTASZEG

SZERZŐ:
EPLÉNYI ANNA

LEKTOR:
DR. FATSAR KRISTÓF

„Minden természeti táj akkor születik meg, amikor a benne együtt létező földrajzi tények egymással való kapcsolatai úgy alakulnak, hogy egyéneseítő (egyediesítő) erővel választják el a szomszédos területekről... A táj fogalmának lényeges jegye azonban az is, hogy az ember felismerje a földfelszín azon darabjának egyéniségét”¹ – amelyek a táj kapuhelyzeteiben érhetők tetten.

Kalotaszeg a mai közhasználatban Sebesvártól Kolozsvarig, Keleceltől Magyarzsomborig tartó nagyobb, magyarlakta erdélyi tájegység (1. kép). Kinek az égbeszökő templomtornyok, Kós Károly, Malonyai Dezső neve; kinek a cifra szoknyák, párták vagy a dallamok jutnak eszébe róla. Vizsgálódásaimat most azonban nem a népművészeti, építészeti értékekre vagy társadalmi kapcsolatokra², hanem csupán a táj karakterjegyeire és azok különleges térhatároló kapu-helyzeteire terjesztem ki.

A 'Kalotaszeg tájnév' alatt egészen néprajzi kincseinek felfedezéséig és

híressé válásáig csupán a Kalota-vize és a Körös-patak felső folyása mellett elterülő havasaljai területet (mai Felszeg tájegységet) értették.³ A néprajzkutatók és a közvélemény egyre népszerűsítő „Kalotaszeg-imázsának” tükrében kezdte magát a XX. sz. elejétől a mind zenéjében, táncanyagában, viseletében sokban eltérő Nádásmenti, a gyalui és a tordaszentlászlói vidék is kalotaszeginek nevezni, így ma a tágabb Kalotaszeg négy kisebb néprajzi tájegységből áll, úgymint Felszeg, Alszeg, Nádás-mente és Átmeneti-vidék.

A kalotaszegi négy fontos vízfolyás – a Kalota, az Almás, a Nádás és a Kapus-Szamos – vízválasztója a laposan emelkedő Riszeg-tető (747 m), amely az egykori Kolozs megye négy közigazgatási járását „Részekre” osztotta (Bánffyhungyadi, a Hídalmási, a Nádásmenti és a Gyalui járás). Az évenként megrendezett Riszeg-tetői majális a kalotaszegi magyarság találkozóhelye, a táj mai „zarándokfókusz-pontja”, ahonnan e tájegységeket

1. Fodor Ferenc: Tájéletrajzi tanulmányok a Jászságban, Földrajzi Közlemények, 1938. LXVI. évf. 6-7. sz. p. 142.
2. Lásd a legjelentősebb összefoglalókat: Jankó János: Kalotaszeg magyar népe, Bp. 1892., Malonyai Dezső: A magyarság néprajza I. kötet, 1907., Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei – I. Adatok, Minerva, Kolozsvar, 1942., Szabó Attila – Péntek János: Ember és növényvilág – Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete, Kriterion, Bukarest, 1985., Fülemile Ágnes-Balogh Balázs: Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen, Akadémia Kiadó, Bp., 2004.
3. Bécs, Kriegsarchiv – B IX. a 732, 714. jelzetű kéziratok térképek, ~1750.
4. Az első leírások az 1840-es évekből csak a szűkebben vett Felszegi tájra terjednek ki, majd Jankó János már kiterjeszti a Nádás-mentére, Kapus és Gyalu felé, a mai társadalmi viszonyok vizsgálata során pedig sokkal tágabb, regionálisabb település szerkezeti szempontból közelít Balogh Balázs-Fülemile Ágnes fent említett könyvének bevezetőjében.
5. Fodor Ferenc, u.o.

egységesen, tisztán belátni. A kalotaszegi táj egyéni karaktere jól látszik a néprajzi múzeum 1940-es diakép-sorozatán, ahol a puha formák agroteraszolt színes foltjai mellett jól kivehetők az eróziós tájsebek, szénaboglyák.

A bánffyhungyadi Gyarmathy Zsigáné, a századforduló kiemelkedő művelődés-szervezője úgy fogalmazott, hogy a Kalotaszeg addig tart, „ameddig a muszuly ér”, vagyis ameddig a muszulyt, a különleges, lovaglásra is alkalmas szoknyát hordják. Azóta természetesen mind társadalmi, folklorisztikai, nyelv-járási szempontból, mind tárgyi néprajz terén próbálták Kalotaszeg külső-belső határvonalait meghúzni.⁴

E munkával célozom azokat a 'táj/határ/átkelő/kapu/helyszíneket' megragadni, amelyek Kalotaszeget más tájegységektől elhatárolják, ill. belső kistájait egymástól elválasztva össze is kötik egyben. A tájegység tágabb határait képezhetik a tisztán tájfeldrajzi szempontból vízválasztó hegységek, szorosok; vagy településszerkezeti szempontból egy nagyváros (Kolozsvár) éppúgy, mint a Kalotaszeget keletről határoló kalyibás hegyi román falvak. Határait már a magyarlakosság települések mentén is meghúzták. A szomszédos tájak és a kistájak közötti összeköttetést geomorfológiai, térszerkezeti szempontból táji kapu-helyzetek, tehát hágók, szorosok, tetők, tájkarakter-váltások és antropogén morfológiai formák, építészeti emlékek és azok mára eltűnt helyszínei jelzik. A kapuk, ajtók, bejáratok mindig „jelzik magukat”, mindig szemmel látható táji változásokkal hívják fel magukra a figyelmet. Cikemben e geomorfológiai és tájszerkezeti határokat és kultúrtörténeti kapukat mutatom be a történeti források és a mai látványok ismeretében azzal a Fodor Ferenctől származó szemlélettel, hogy a „táj nem állandó jelleggel bíró karakter, hanem élete, változások során kialakult életrajza van; minden jelenség időleges benne és minden jelenség mennyisége és minősége is csak relatív, a szomszédos tájakhoz viszonyított jellemző vonás.”⁵ Így feladatunk a változó viszonyok, egyedi karakterek felismerése, amely a tájkapuk ellentétes oldalán jól tetten érhető. A különböző korok tájképi „tanúit”, reliktumait felfedezve kívánom e tájkapuk

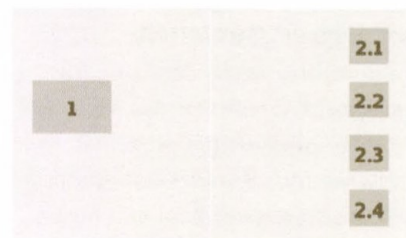
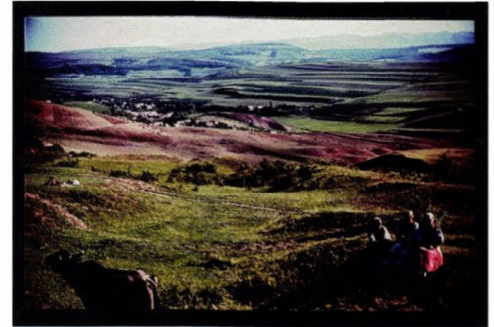
szerepét elemezni, valamint azt, hogy azok eltűnve vagy továbbélve milyen szerepeket tölthettek be a tájszerkezet történeti alakulásában. Az alább felsorolt kilenc kalotaszegi kapuhelyzetet mutatom be: öt külső kaput, mely más nagyobb tájaktól választja el és három belső tájszerkezeti kaput. Ezek a pontok láthatóak az 1. képen. A Kalotaszegi táj általános jellegzetességei: az agroteraszok és a kisparcellás művelés okozta változatosan hullámzó tájkép, szűkebb völgyek, az erdőtlen területek eróziós sebei, a már eltűnőfélben lévő szénaboglyák jól kivehetők még a 1940-es évek felvételein (2.1, 2.2, 2.3, 2.4 kép).

Nagytáji kapuk határoló hegyvonulatok – szomszédos nagytájak felé:

1. Kalotaszeg keleti kapuja: „Sebesvár” várépület, római limes, infrastruktúra-folyosó, völgyoszoros, Magura-hegy, Bánffy Villa-„Remete”
2. Alszeg északkeleti kapuja a postaút és bábonyi 'monasterium'
3. Alszeg északi kapuja Szilágy-ság felé a váralmási Dezső-vár
4. Felszeg kapuja a Havasok felé a magyarvalkói kerített templom
5. Átmeneti vidék déli kapui: Magyarléta vára, Jára-szurdok
6. Nádas-mente határállomása az almási hegyek felé a Cifra-fogadó

Belső tájszerkezeti kapu-helyzetek:

7. Felszeg és Alszeg között a magyarbikali farnasi út fogadója: Hangos tető
8. A vízválasztó kapu a Riszeg-hegy, a sztánai vasúti szoros és alagút
9. Felszeg nyugati, belső határa Kapus völgye felé a gyerővásárhelyi Köves-hegy

1. kép: Kalotaszeg átnézeti térképvázlata a kistájakkal (Felszeg- lila, Alszeg- rózsaszín, Nádas-mente- zöld, Átmeneti vidék- sárga) és a tájkapuk megjelölésével

2.1, 2.2, 2.3, 2.4. képek: A kalotaszegi táj a 1940-es években, Néprajzi Múzeum digitális fotótára: NM D 277, NM D 381, NM D 281, NM D 285.

3.1 kép: Sebesvár a századfordulón (OSZK, PLAKÁT ÉS KISNYOMTATVÁNYTÁR)

3.2 kép: A Sebesvár melletti római őrtornyok rendszere Kónig Frigyes nyomán → 6. lábjeget

1. KALOTASZEG KELETI KAPUJA: SEBESVÁR

A nyugatról érkezők számára a szerpentin útja hosszan kanyarog a Királyhágó erdeiben, a Sebes-Kőrös szűk, és talán féltelmet keltő völgyében, mígnem Fekete-tó, Csucsá és Kissebes után egyszer csak megnyílik a látóhatár és kisimul a táj, hegyei lankás dombokká alakulnak. E „kaput” nyugat felé már a Római Birodalom idején a limes egyik őrtornya (Resculum) földsánca védte; a vele szemközti dombon épült Sebesvár (3.1 kép) omladozó, dús vegetációval benőtt falai ma is festői szépségben állnak⁶. Noha a várból, melyet az út elkerül, még nincs vizuális kapcsolat a kalotaszegi dombokkal, a kalotaszegi tájat oly karakteresen jellemző agroteraszok (helyi tájszólással barázdák), és a legeltetést jelző kopár dombok már feltűnnek az erdősávok mellett (3.5, 3.6 kép). A kissebesi gránit-kőfejtőket elhagyva még egy utolsó szűk völgyön haladunk át. Itt a szűk infrastruktúra-folyosó elemeit nem jelentéktelen tájalakítással sikerült összehangolni a 1860-as évek végén: itt kapott helyett a stratégiaileg fontos malomszegi vasúti hadi-kitérő, vasúti őrházak, fogadók, az országút, a táviró-vonal, és az átalakított malomhelyek-malomárkok, melyek csak a jelentős Kőrös-Kalota mederszabályozás során nyerték el mai formájukat (3.3, 3.4 kép). Ez a szűk szoros kapu-helyzet látható a Magyar Keleti Vasút helyszínrajzán. Ide a Magura-hegy (Marótlaki csúp) nyergébe jelöl az első katonai felmérés és ezt megelőző megyetérképek is egy „Monasteriumot”, melyről későbbi forrásokban nincs említés.

Gyarmathy Zsigáné leírásaiból ismerjük, hogy a bonchidai Bánffy család egyik tagja, Bánffy Ferenc egy kerétszlánnyal nem kívánatosan kötött

házassága miatt erre a Kőrös-völgyi vidékre (Rengetbe) bujdosott el, ahol magának az erdőben klastromot épített, melyet Remetének neveztek el. Később az öreg gróf Bánffy Miklós ennek követit megtalálva „barátságos, öreg tölgyekkel és piros rózsákkal körülvett nyári lakot, Új-Remetét” épített,⁷ melyet a XIX. sz. végén Bánffy György báró szép fekvésű vadászlakaként említenek a vasút északi felén (3.7 kép).⁸ Egy Bécsben örözött harmadik katonai felmérés részletes, javított térképlapján egyértelmű a jelölés a Villa Bánffy és a Remete épületére, mely eredeti helyén ma is felismerhető egy családi ház gránit terméskőből készült, útra néző traktusában (3.8 kép). A tájegységek közötti tájszerkezet-változás máig fontos infrastruktúra-alakító hatását bizonyítják a főút mentén újonnan létesült benzinkutak, éttermek és autós-szállások, amelyek erre a komplex kapu-helyzetre és a tájszerkezet-változásra utalnak. Kalotaszeg határhelyzetei közül éppen ezért ez a legmarkánsabb és leginkább egyértelmű válaszvonala.

6. A Sebesvár melletti római őrtornyokról, és azok határvédelmi szerepéről mutat be ábrát Nicolea Gudea: *Limesul Roman in zona de le Bologe. Acta Musei Napocensis, 1971. p. 506-529.* idézi: Kónig Frigyes: *Várak és erődítmények a Kárpát-medencében, Bp. 2001. 1416. számú rajz – lásd a 3.2-es ábrán.*

7. Rege az „Új-Remeté”-ről. in: Gyarmathy Zsigáné: *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világból, Bp. 1896. reprint: Budapest 2000. p. 52.*

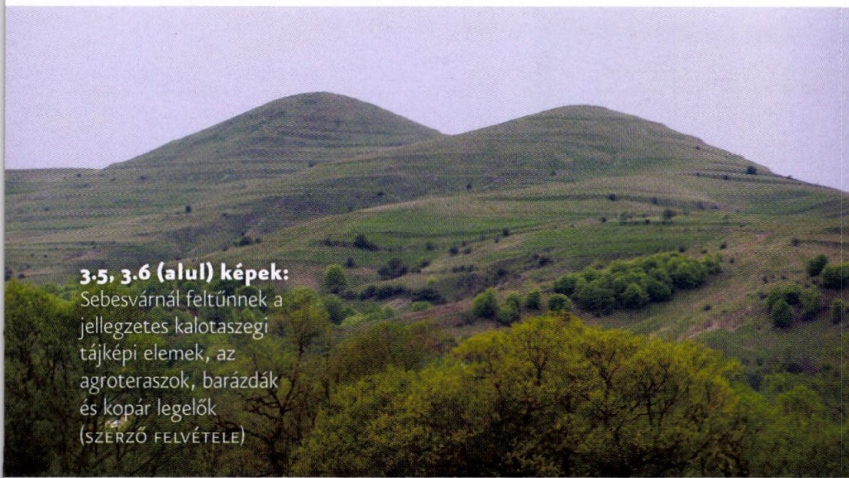
8. A Magyar Királyi Államvasutak Keleti Vonalainak Ismertetése, Kolozsvár, 1883. p. 187.

3.4 kép: A Sebesvár tájkapu a második katonai felmérésen 1870.

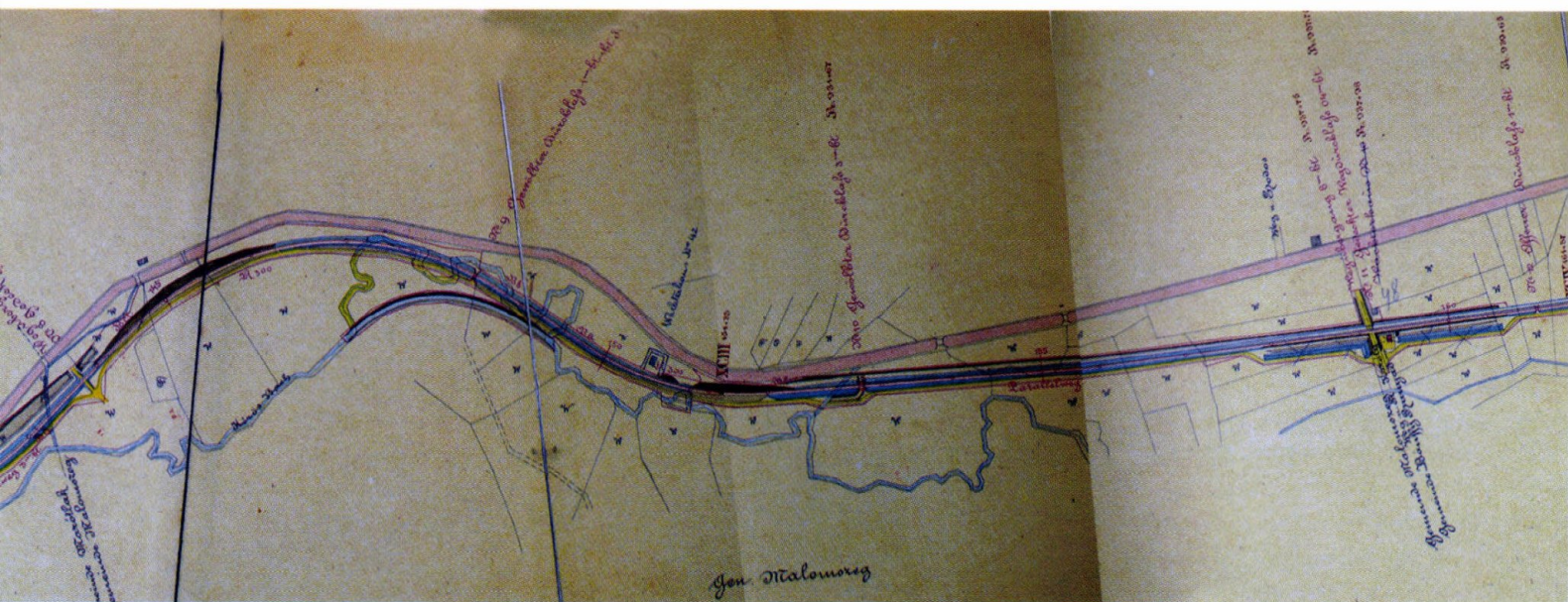
3.3 kép: A Kissebes - Sebesvár - Malomszegi infrastruktúra-folyosó első térképe a vasútépítés idejéből, 1860. MÁV TERVTÁR

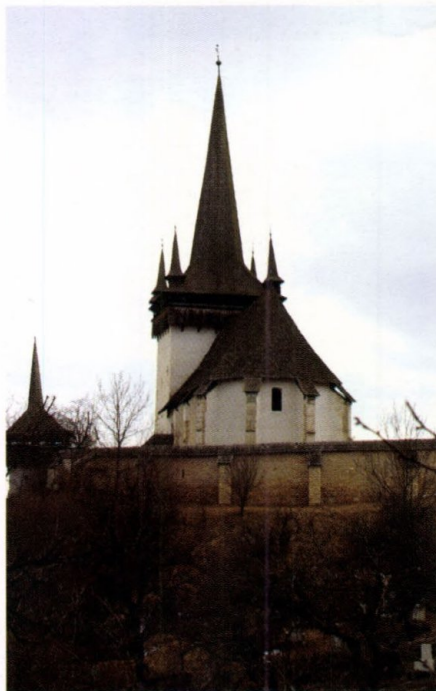

3.5, 3.6 (alul) képek:
Sebesvárnál feltűnnek a jellegzetes kalotaszegi tájképi elemek, az agroteraszok, barázdák és kopár legelők
(SZERZŐ FELVÉTELE)

3.7 (felül), 3.8 képek:
A Bánffy Remete rajza Háry Gyulától, 7. lábjegyzet és mai állapota
(A SZERZŐ FELVÉTELE)

2. ALSZEG ÉSZAKKELETI KAPUJA: A POSTAÚT ÉS BÁBONYI 'MONASTERIUM'

Szintén nyugati kapuként értelmezhető a XVIII-XIX. sz.-i postatérképeken⁹ látható Csucsától Nyíresen, Kispetrin, Bogártelkén át Kolozsvárig vezető postaútvonal, amely a Meszes-hegység vadászházai mellett elhaladva a 600 m-es Gruiete-hágón át ereszkedik le az Almás-völgybe. Itt, Kökényes-Nyíres-Bábony határában állt szintén egy „Monasterium”¹⁰, amelyet máig több ivóvíz-forrás jelez, és máig élő dűlőnév őriz.¹¹ A tájkapu itt azonban csak történeti helyzetként értelmezhető, mert mind az útvonal, mind a megcsappant lakosságú falvak jelentőségüket veszítették (4.4 kép).

3. ALSZEG ÉSZAKI KAPUJA SZILÁGYSÁG FELÉ: A VÁRALMÁSI DEZSŐ-VÁR

A bábonyi kapu szerves kapcsolataként értelmezhető a Szilágyság felé az Almás-völgy kiteresedése előtti utolsó település, Váralmás, korábbi nevén Nagymás. Itt szintén a stratégiai kapuhelyzetet megjelölő három épület maradványait találjuk:

a 1241-ben elpusztult bencés almási monostor épületét¹², melynek kövei a Geregye nemzetségbeli Pál országbíró által épített almási Dezső-várban éltek tovább (4.2 kép). A Dezső-vár melletti „méjyecskén bevágott porondköves útja régen is országútnak használtatott”¹³ utal az itt keresztül húzódó postaútra (4.3 kép). A várjobbágyok által lakott kisebb falu (Dezsőfalva) később Nagymásba olvadt. A II. Rákóczi György alatt bekövetkezett tatár-török támadások során 1658-ban ostrom alá vették, majd felégették, és az akkor már Csáky-tulajdonban lévő várat később már nem állította helyre senki. Köveit azonban az 1808-ban épített Csáky-féle, klasszicista ízlésű urasági épülethez használták fel,¹⁴ amelynek fő- és melléképületei még ma is láthatóak (4.1 kép). Az épületek mellett azonban más tájkarakter-különbségek is láthatóak: a jellemzően igen tagolt kalotaszegi völgyek szélesebbé, öblösebbé válnak, a változatos művelési formával járó agro-teraszok eltűnnek, és az összefüggő erdő látványa jelzi, hogy ebben az irányban is elhagyjuk Kalotaszeget.

4. FELSZEG KAPUJA A HAVASOK FELÉ A MAGYARVALKÓI KERÍTETT TEMPLOM

Kalotaszeg déli, magasabban fekvő területei fel-felkúszva olvadnak össze a Havassal, a Vlegyásza és a Gyalui Havasok lábával. E két hegyvonulat vízválasztójának (Kalota-patak és Kapus-patak) tövében ül Magyarvalkó falva, és templomcinterem együttese (5 kép). A nemesi felügyelettel történő erdőkitermelés és a századfordulón fellendülő természetjárás kiránduló-célpontjait jelentő vadászházak, erdészlakok, a Rekeceli-vízesés akkor intenzív kapcsolatot jelentett a havasi románság és a magyarok között. Ezt erősítette az 1912. decemberében átadott Kelecelig közlekedő keskeny-nyomtávú vasút, amely nemcsak mindennapos (négy menettértei járat) kapcsolatot teremtett a Kós Károly által is sokat idézet Havassal, hanem a kirándulókedvet és a fafeldolgozást is felélénkítette. A bécsi döntés során húzott határvonallal – amely elválasztotta Valkót Kalotaszegtől –, a II. világháború fosztogatásaival és a vasútvonal néhány évvel ezelőtti

megszűnésével ez az élő kapcsolat mára teljesen megszakadt. A „havasaljai Kalotaszeg”-tájszemlélet is feledésbe merült; helyét a Nádas-menti „cifra falvak” felfedezésének élménye vette át. A templom a megfogatkozott kalotaszegi magyarság kicsiny őrszeme ugyan, de tökéletesen tájba illeszkedő arányaival művész-, és építészgenerációk számára a táj és az építészet harmóniájának megtestesítője. A valkói templom és a Köves-hegyi hágó között húzódó tájszalag, a Gyál-hegység összefüggő erdejének látványa pedig délkeleti-irányban is Kalotaszeg vizuális tájhatárvonalát képi.

9. Jól látható az útvonal a „posta-út jeleivel” a Lipszky-féle „Mappa generalis regni Hungariae partiumque adnexarum...” című térképén, Pest 1806., ill. a bécsi Kiegsarchiv 1787-es, B IX.a 731-es Kolozs megyetérképén és még a 1870-ből származó KVII.k 392.E-es jelzetű „Memoire über die Dringlichkeit einer Eisenbahnverbindung von der Oesterreichischen Monarchie...” térképén is.

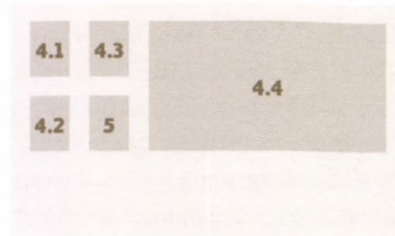
10. Az első katonai felmérésen jól kivehető a Monasterium felirat, Nr. 60. 1771.

11. „Manasztírjánál: Kalauzom szerint ezen a tájrészleten régen apáca-templom volt... A határszélen lévő helynév jelölési köre a szomszédos Kövényesre határára is kiterjed...” Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei, Kolozsvár 1942. p. 282.

12. A monostor egyik feltételezett helyét több térkép jelzi (II., III. kat. felmérés). A Pesty Frigyes-féle Helységnévtár egy 1864-es dülönév összeírást közöl, melyben ettől eltérő helyszínre jelöli e monostort. Itt említi Wass Sámuel gróf és Bethlen Katalin kriptáját is, melyet ma is számon tartanak dülönévek és helyi adatközlők.

13. Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei, Kolozsvár, 1942. p. 316.

14. Kelemen Lajos: Kalotaszeg történelmi és műemlékei, Kolozsvári Szemle, 1944. III. évf. 2. sz. p. 100.

4.1 kép: A váralmási Csáky uradalom portája (A SZERZŐ FELVÉTELE)

4.2, 4.3 kép: A váralmási Dezső vár megmaradt tornya és a melletti szoros, az egykori postaút átkelője (TATAI ZS. FELVÉTELE)

4.4 kép: A bábonyi monasterium és Váralmás az első katonai felmérésen, 1771, Nr. 71., 11-13. lábjegyzet

5. kép: Magyarvalkó körített temploma (VAJDA SZABOLCS FELVÉTELE)

5. ÁTMENETI VIDÉK DÉLI KAPUI: MAGYARLÉTA VÁRA, JÁRA-SZURDOK
 Határozott kapuhelyzetként említhetjük még a magyarlétai Géczy-várat (6.3 kép), amely Kalotaszeg, azon belül a Gyalui-(Átmeneti)-vidék legdélibb határvédő őrszeme. A völgy egészen Alsó-Járáig szűkül, de még ott is megtalálhatók az erdőirtások kopár dombjai, a szintvonalaikat hullámosan követő kaszálók, legelők barázdás tája, a lágó agro-teraszok, melyek a még fel-felbukkanó cifra épületedíszek részleteivel együtt jelzik Kalotaszeg kapuját (6.1 kép). A Jára-szurdok szűk, meredek falú, vad erdejének másik kijárata Borrévnél azonban már az Aranyos völgyébe nyílik (6.2 kép).

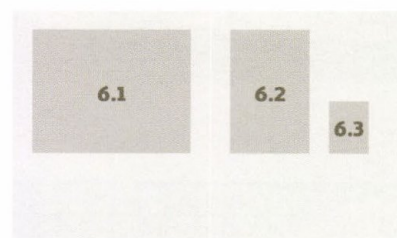
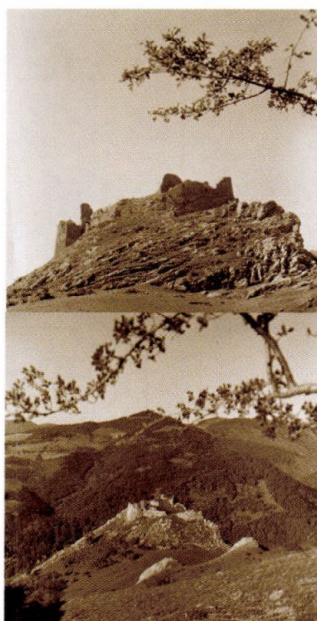
6. NÁDAS-MENTE HATÁRÁLLOMÁSA AZ ALMÁSI HEGYEK FELÉ: A CIFRA-FOGADÓ
 Várórszem nélkül áll a Sárd-Szentpál-Szentmihály útvonal Szilágyság felé, középkori templomainak alapjai, faragott kövei tanúskodnak múltjáról. A két Várhegy, Órhegy, Topa-Hágó, Costa

dülőnevek jelzik a táji határ-megfigyelőhelyeket, amelyek a fontos postautak találkozásához vezetnek.¹⁵ Ebben a kapuban állt átszálló, postamegállók mellett a Kalotaszeg szimbolikusan is jellemző „Cifra Fogadó” is, amely ismét bizonyíték arra, hogy infrastrukturális elemek hangsúlyozzák a tájszerkezeti határpontokat.

7. FELSZEG ÉS ALSZEG KÖZÖTT A MAGYARBIKALI FARNASI ÚT FOGADÓJA: HANGOS TETŐ

A Bánffyhunjad-Váralmás közötti kapcsolatteremtő útvonal ma Ketesden át vezet, de a meredek hágó sokáig nem volt biztonságosan átjárható, ezért a főút Magyarbikalon keresztül és Farnas határában húzódott Almás felé. Ezt bizonyítja a Hangos tető dülőnév is, amely mellett ott szerepel a fogadó rövidítése (W.H. = Wirtshaus), de erre utal a farnasi Fogadó-patak neve is. Mind a ketesdi, mind a bikali hágó igen fontosak, hiszen Felszegről leereszkedünk az Alszegegi táj vidékére. A puhább mészkő-ágyzatban az Almás-vize sokkal gyorsabban

mélyítve magát, egy a felszeginél 200 m-rel alacsonyabban fekvő, ezáltal fagymentes, melegebb, szelektől védetebb medencét alakított ki.¹⁶ Az alszegegi táj szintén igen tagolt, és gyümölcsösökkel, szőlőterületekkel változatos vidékét Szilágyság irányába nemcsak a váralmási Dezső-vár jelzi, hanem az Almásnál megszűnő barázdás teraszok, a völgy kiszélesedése és az erdőborítottság növekedése. Érdemes megemlíteni, hogy a századfordulón a Bikal-Farnasi út helyett a Ketesd felé vezető út vált jelentősebbé, ahová még egy vasúti átkötést is megálmodtak.¹⁷ A vasút azonban a nagy szintkülönbség miatt sosem tudott megvalósulni; a meredek szerpentin-hágó még ma is kihívás a nagyobb járművek számára. A szerpentin szép kilátást adó egyik teraszán épült meg a Kuruc-csárda. ▶

6.1 kép: A Jára szurdoki tájkapunál a Kalotaszegi oldalon még/már feltűnnek az agroteraszok (A SZERZŐ FELVÉTELE)

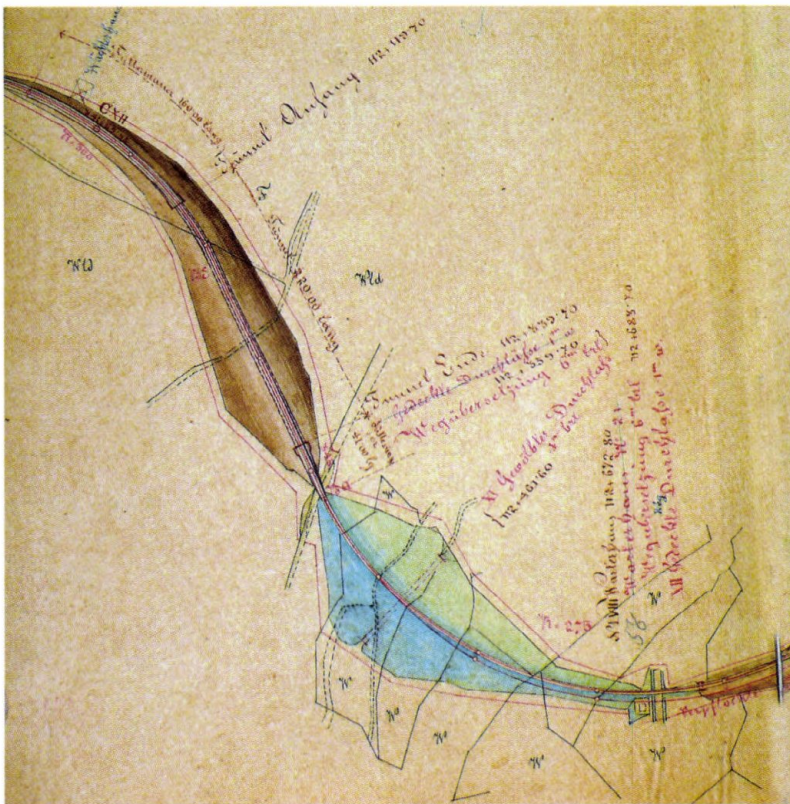
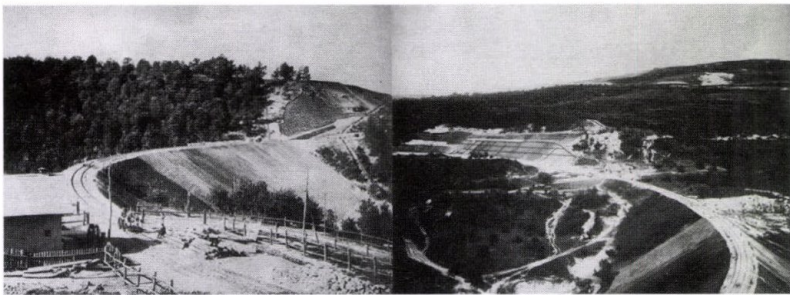
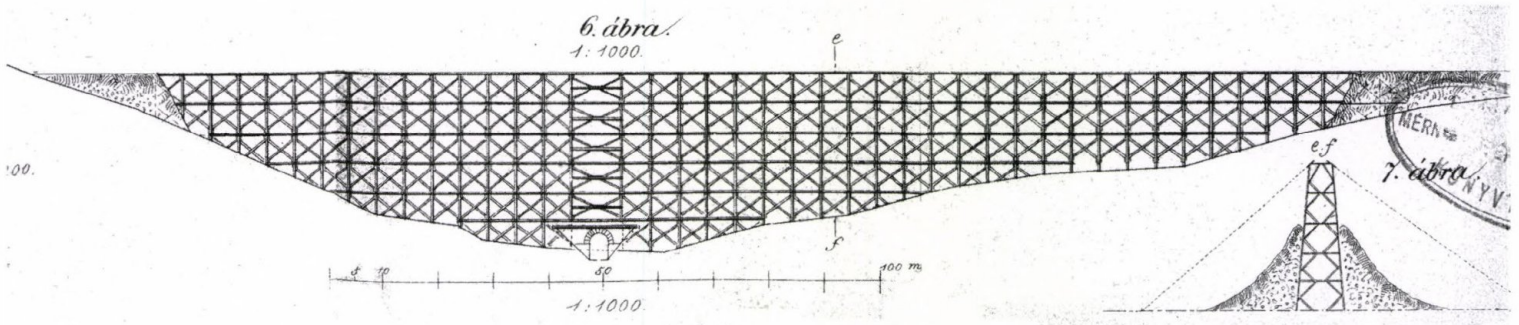
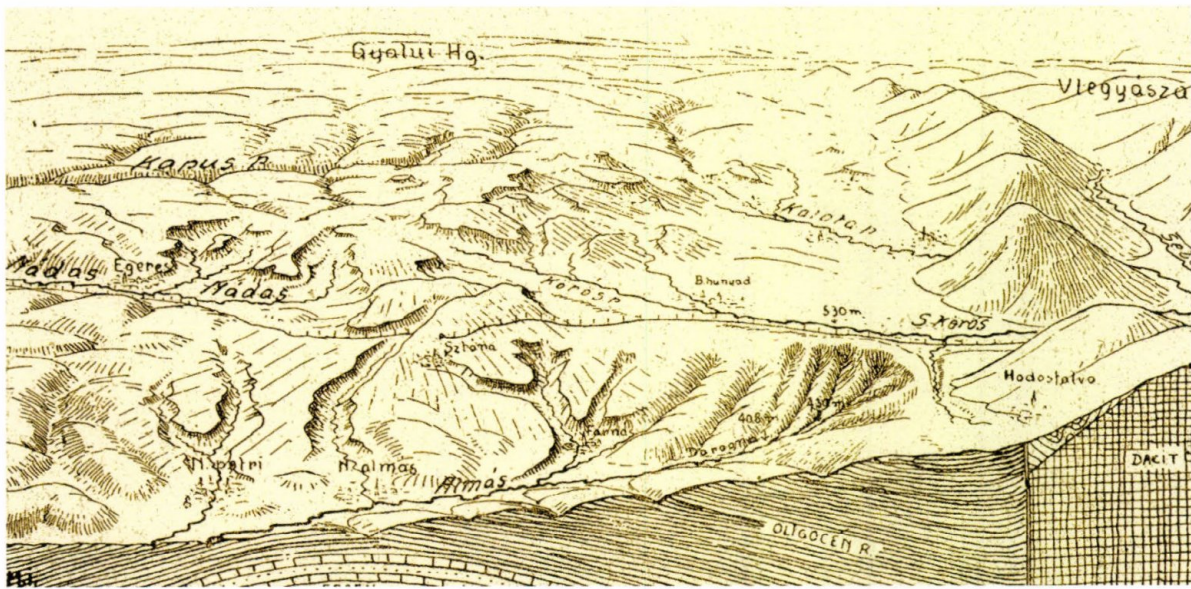
6.2 kép: A Jára szurdok szoros völgye egyértelmű topográfiai kapu az Aranyos völgye felé (A SZERZŐ FELVÉTELE)

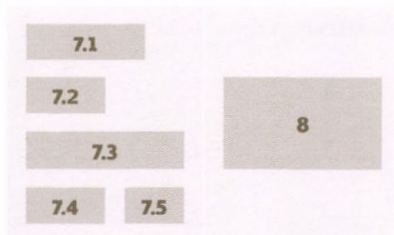
6.3 kép: Léta vára a Jára szurdokhoz közel, Kriza János Néprajzi Társaság digitális fotótára, 08739, 08742.

15. Berend-Szentmihály fontos levél és málhaszállító postaállomásként van feltüntetve egy 1869-es postai, távirdai, vasúti és gőzhajózási térképen, amely a Közlekedési Múzeum Adattárában van kiállítva.

16. Miháltz István: Adatok Kalotaszeg morfológiájához. Földrajzi Közlemények, 1926. LVI. kötet, p. 148.

17. Vasút- és tájtörténetileg fontos adat, hogy 1907-ben Thoroczkay József mezőszentmihályi lakos előmunkálati engedélyt kapott egy Bánffyhunyadi Alsófülden-Nagyalmáson-Középlakon át Zilahra vezető vasútvonalra. Engedélyét éveken át meghosszabbították, azután minden bizonnyal a kedvezőtlen geomorfológia adottságok miatt elállt a kezdeményezésétől. Vasúti és Közlekedési Közlemény, 1907. XL. évf., 31.sz. 89.

7.1 kép: Az Alszegei medence tájszerkezete, 16. lábjegyzet

7.2 kép: A híres 350 m hosszú sztánai töltés alépítményével együtt, 17. lábjegyzet

7.3 kép: A sztánai vasúti építkezés komoly tájképi beavatkozása
VERESS FERENC FELVÉTELEI, 1868, MEK.OSZK.
HU/02100/02109/HTML/552.HTML

7.4 kép: A sztánai töltés bevágás vasúti térképe
MÁV TERVTÁR, 1860.
7.5 kép: A sztánai katonai kitérő és vasútállomás, ahol a vonatok mozdonycsere miatt

mindig megálltak, így is megteremtve a Nyaralótelep infrastrukturális feltételét
(A SZERZŐ FELVÉTELE)

8 kép: A Gyerővásárhely és Kapus-völgy közötti Köves-hegyi hágó képe
(A SZERZŐ FELVÉTELE)

8. A VÍZVÁLASZTÓ KAPU:

A RISZEG-HEGY, A SZTÁNAI VASÚTI SZOROS ÉS ALAGÚT

A másik belső tájszerkezetet tagoló kapu-helyzet a Nagyvárad-Kolozsvár vasútvonal mentén mesterségesen keletkezett 1869-ben. A Hunyadtól folyamatosan emelkedő vonalat a Riszeg-tető lábainál át kellett vezetni: erre több nyomvonalterv is kínálkozott Sárvásártól Kőrösfő vagy Sztána felé (7.1 kép). Végül a sztánai „töltés és bevágás” földmunkái bizonyultak költséghatékonyabbnak a kőrösfőivel szemben, ahol az út olyan hirtelen emelkedik, hogy átvágása a szintén nagyon jelentős zsobok-sztánai változat munkáit is felülmúlták volna. A Keleti Vasútvonal legmagasabb pontját Zsoboknál éri el (563,93m), ahol közel 10% emelkedésben halad a Sztánai kitérőig (E.St.)¹⁸, melynek párhuzamos vonalai a vonatot felhúzó duplamozdonyok cseréje számára készültek. Itt a mozdonyok lecsatolása miatt a vonat mindkét irányból megállásra kényszerülő utasi az Almás völgyének tájában gyönyörködhetnek. Ez

a tény lehetett motorja a később kiépülő Nyaralótelepnek, és alapja annak a mondásnak, hogy a vonat „Kós K. mérnök úr kedvéért mindig megáll Sztánán”. A hatalmas földmunkát igazolják a képek. A Zsoboki vízválasztóra eső (12 km) földmunka 230 ezer köbméter, míg maga a Sztánai töltés-bevágás 270 ezer köbméter földmozgósítást jelentett. 1869 őszén 600 munkás dolgozott a faragatlan bükkfagerendákból készült, 260 m hosszú, 32 m magas töltésalapnak készülő állványon és az eredetileg bevágásnak tervezett, később beholtzásra kerülő alagúton¹⁹ (7.2, 7.3, 7.4 kép). A vasútvonal fizikai összeköttetést teremtett Alszeg és Nádas-mente között, amely azelőtt nem állt szoros tájszerkezeti kapcsolatban egymással. A közutak rossz állapota miatt a ritkán, de menetrend szerint járó vasút mégis gyors és rendszeres közlekedést teremtett a falvak között (7.5 kép).

18. Eisenbahn Station: magasabb rendű állomás, mint a megállóhely (H.St.).

19. Nagy János: A Sztánai töltés és bevágás, Magyar Mérnökegylet Közlönye, 1870. p.499.

9. FELSZEG NYUGATI, BELSŐ HATÁRA KAPUS VÖLGYE FELÉ:

A GYERŐVÁSÁRHELYI KÖVES-HEGY

A nagykörösfői-hágóhoz hasonló szűkülettel találkozunk a Gyerővárashely melletti Köves-hegynél (676 m), amely a Felszeghez erősebben kötődő Pányik és Gyerővárashely valamint a Kapus-Szamos (Átmeneti) vidékét választja el egymástól (8. kép). Vásárhely már a középkorban fontos vámszedő helyé vált, amelyet a környék ura, a Gyerő nemzetség is pártfogolt. A Vásárhely névből is erre lehet következtetni. A hágóban később a Fráncifogadó működött²⁰. A hágón Kolozsvár felé tekintve az „Átmenti-vidék” táját láthatjuk, amelynek tájjellegzetességei kevésbé karakteresek: a völgy szélesebb, a Kalotaszeget kevésbé jellemző távlati perspektívát nyit, és északról a Kapulát barázdákkal tornasorban tagolt, kis vízmosta völgyeit látjuk, kisebb szőlőterületekkel, míg jobb kéz felől a Gyalui havasok sűrű fenyőrengete zárja a látványt. A Szamosvölgye és a Nádas-völgye közt eddig csak a gorbói „Nemesek erdején” át vezető hajszálvékony út mellé az újonnan épülő autópálya markáns, eddig nem létező kapcsolatot vág majd a tájba Vista és Lóna irányába új tájkapukat nyitva!

ÖSSZEGZÉS

A tájkapuk által feltáruuló tájlehatárolás összhangban áll az eddigi nagytáji és kistáji beosztásokkal, hiszen a vízválasztó hegyvonulatok, magaslatok vagy éppen a nehezen átjárható mélyvonalak mára kialakult útviszonyaikkal már megteremtették a legfontosabb, falvak közötti kapcsolatháló-rendszert. Ebbe érteendőek a társadalmi szerveződés pontjai is: a házassági kapcsolatok, és ezáltal a családnevek keveredése, a zenészbándák körzetei, a Kalotaszegen ugyan ritkább kalákák vagy a bálók, futballmérkőzések. A földrajzi szemlélet geológiai írásai szintén alapját adják a tájszerkezeti beosztásnak, de a pusztán geomorfológia képződményt már nem vetik egybe a ráakódott tájtörténeti emlékekkel. Szabó T. Attila dűlőnév-összeírásai – amelyek minden kétséget kizáróan a legpontosabb tájtörténeti forrásunk Kalotaszegen –, főként nyelvészeti céllal íródott, így e tájnévkincs a térképes munkarészek pontatlanul követhető nyomon. Fiának,

Szabó Attilának növényföldrajzi kutatása már inkább fordít figyelmet tájesztétikai kérdésekre is, de a növénytakaró jellegzetességein túl nemigen tudja megragadni a tájszerkezeti fordulópontokat.

A viseletében, táncagyományjaiban jól elhatárolható tájegységek nyomon követhetők azonban a tájképek egyéniségében, jellegzetességeiben. A tájkarakter fordulópontjain hangsúlyosan és finoman változnak a tájképek. Ezek a táj élete során megjelölésre kerültek: hol a helybeliek, hol az utazók által; hol tudatosan várat emelve vagy tudatalatt egy erődszerű templomot építve. Természetesen minél közelebről tekintjük a tájat annál finomabb pontokat lehet megfigyelni; annál árnyaltabb lesz a tájalkotó elemek egyedisége. Így kapcsolódhat egy nagy tölgyfa-csere, vagy egy időszakos vízfolyás, egy gázló a települések határának tájkapuhelyzetéhez és a hátszerkezethez. A falu táji identitása e határok mentén körvonalazódik. A mezőgazdasági munka visszaszorulásával azonban a lakosok tájismerete is csökkent, és a fiatalok már nem ismerik a határt. Egyes kapuk a tájszerkezet infrastrukturális átalakulása miatt eltűntek (ilyen a Hángos-tetői fogadó vagy a Köves-hegyi hágóban a Fránci-fogadó), de mások stratégia szerepüknel fogva a jövőben is fontos fordulópontok maradnak (sebesvári megálló, Jára-szurdok). Sokszor az útvonalak áthelyeződése magával viszi elemeket (ma a ketesdi úton áll a fogadó). Ma inkább ezek az infrastrukturális elemek élnek a lakosok tudatában tájkapukként. Így lett fontos csomópont a sztánai állomás és a vasút is, ami működése után intenzívebbé tette a társadalmi kapcsolatokat Alszeg és Nádas-mente között.

A kalotaszegi táj hullámzó barázdái, barázdái között megülő cserjesávja, kopárfátlan legelői, az eróziós tájsebek, a bölényként felmagasodó Vlegyásza látványa és szűk, tagolt, tájképi kertre emlékeztető térszerkezete éppannyira egyéniséget adnak számára, mint a lovagló 'muszuly'. Amikor eltűnnek a barázdák, ahol záródnak az erdők, kiszélesednek a völgyek, vagy felmagasodnak a hegyek, ott az emberi kéz hozzáadta a maga kézjegyét: ezeknek az emlékeknek bukkanhatunk nyomára a tájkapukban.

²⁰ Szabó T. Attila: *Kalotaszeg helynevei, Kolozsvár, 1942. p. 141.*

GATES IN THE LANDSCAPE OF KALOTASZEG

The goal of this article is to focus to "gate"-situations in the landscape. The typical elements of the region can be seen in certain edge-situations, where the visual similarities are transforming to another landscape-structure. Nine locations were surveyed in the study, where landscape works as a gate in and out. With finding the different layers of the landscape we can identify the importance of the gates in the landscape history. Castles, fortresses and its ruins, border marks, topographic forms are bases of infrastructural changes, and infrastructure is a determinant factor of building-processes, and social connections. With adding information from different fields of landscape studies, we can deepen the understanding space and identity-structure of the landscape.

Kalotaszeg, a Hungarian region of Transylvania has very typical elements and land-use structure, which give a special visual-identity to it. Kalotaszeg lies on the midway from Partium (Region Oradea) to the Székely Land (picture 1.). Huedin (Bánffyhuntyad) is the main market-town of the region, and Cluj Napoca (Kolozsvár) is its border city to the East. The region has its own special characteristics in the land-use and in the scenic appearance: the absence of forests in order to enlarge the agricultural-area was chopped down before the 17th century; the slight slopes (450 m - 750 m)

of landscape are forming a wavy-hilly countryside structure, where the settlements hide in the valleys surrounded by fruit-orchards; because of the orographic-structure of the geomorphology, viewer get a constantly transforming scenic-view; the bad-quality agricultural land is dominated by small-size patterned plow-lands, dry- and wet meadows, and pastures, and usually with heavy wounds of erosion; the landscape is strip-cultivated into 5-10 meter wide terraces to balance the bad-quality and the erosion of the fields; the various switching light and micro-vegetation on the slopes cause a strong visual effects in the view.

Taken these visual-aspects of landscape as a "pattern" of identity (see on picture 2.), we can find gates where these characteristics are appearing or disappearing. The strongest gate is Bologa- Poieni (Sebesvár - pictures 3-.), where the geomorphological situation transformed the valley into a narrow infrastructural-corridor: the river Körös, the train, the highway are all joining close each other by passing across the King's Forest Mountain (Királyerdő), until the gate where one suddenly enters into another "land-shape". The gate is not only marked with the ruins of the former fortress, but with train-sidings, the hunting-villa of the Family Bánffy, a former Guest-houses (now petrol stations). On the slope next to this gate the special agricultural-terrace show up as well. Next to the Castle of Almasu (Váralmás - pictures 4-) and Fortress Léta/ Jára-valley (pictures 6-.)

similar landscape situations can be seen. The fourth guard of this unified region is the church-fortress of Valeni (Magyarvalkó - picture 5.), which faces to the Vlegyasza, the west-border mountain of Kalotaszeg; above this village the agriculture-pattern switch to forestry whereas orchards, terraces and erosion-wounds all disappear.

Inside of the Kalotaszeg's land-structure further tree gate-locations can be identified. These gates are all located in a special position: all around the highest hill, where the three small regions of Kalotaszeg are separating from each other. As the micro-geomorphology of the landscape has differences, the roads had important resting points, where guest-houses or inns were located (Farnas, Dumbrava). The valley of Sztana (picture 7-) is also a complex gate-situation, because it was "opened" only 140 years ago. The almost 750 meter high Rieszeg-Hill caused a strong border between the eastern and western part of Kalotaszeg until the railway was built in the 1870. With this landscape-transforming intervention a new gate, a regularly physical-, and social-connection was opened up.

ENVIRONMENTAL EDUCATION PROJECT IN A CASTLE PARK FÜZÉRRADVÁNY

KÖRNYEZETEI NEVELÉSI PROJEKT EGY KASTÉLYPARKBAN – FÜZÉRRADVÁNY*

SZERZŐ:

ZSUZSANNA MIKHÁZI

LEKTOR:

JÁMBOR IMRE

SUMMARY

Today castles and their gardens are utilized primarily by tourism. However, their use can also serve educational purposes as open-air schools. Since environmental education focuses on the relationship and interaction between people and their environment, castles could well serve as perfect places of education and research on human's shaping of the landscape. Nevertheless, what educational possibilities do castles and their gardens have in store? First of all, they have to suit the educational aims and requirements inherent in the cultural fields defined by the National Curriculum. On the basis of these conditions the possibilities of the open-air schools have to be revealed

to show how a castle and its garden meet the object of the project and how it can assist in the achievement of the educational aim. The poster demonstrates a possible environmental education project involving the garden of the Füzérradvány castle.

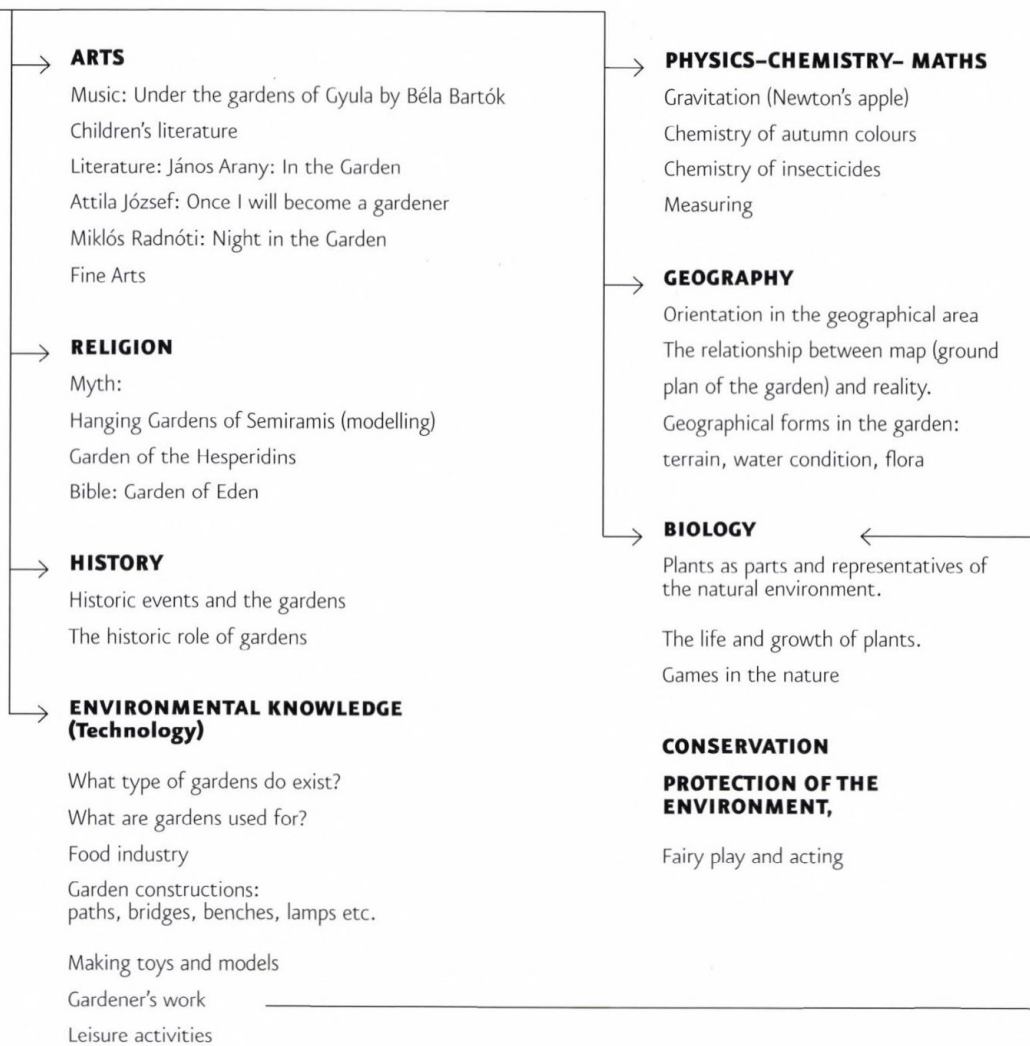
1. INTRODUCTION

Castles and fortresses play a specific and especially significant role in tourism since, by their attractive force, they provide a common representation of the historic values of each region. Thus the touristic utilization of these places has primary role. In addition to this, the educational utilization of these buildings and gardens can, or rather should occur. Throughout

the centuries the buildings of castles were always the centres and meeting points of arts, by which a castle can now represent the essence and the symbol of the nation's cultural heritage. Almost all the forms of art contributing to the different varieties of this heritage can be found in a castle.

The area of several hectares of parks surrounding a castle provides an insight into garden culture since different styles of gardening occurred with a characteristic use of plants following the fashion of an era. Consequently, each castle provides an insight into the lifestyles of the Hungarian noble families as well as their customs and relationships. Thus castles and their gardens become the ideal sites of both environmental projects and educational ones with cultural topics.

GARDEN

2. MATERIAL AND METHOD

What educational possibilities do castles and their gardens have in store? First of all, they should suit the educational and developmental aims and requirements inherent in the cultural fields defined by the National Curriculum. Based on these conditions the possibilities of the open-air schools should be revealed with regard to the capacities of these schools to utilize castles and their gardens as the scenes of the project or as inductive materials. How is a project created then? It is the result of a long process of planning. Let us take a look at the simplified version of the project involving the Füzérradvány castle and its garden as well as students in the eighth form. In the neighbourhood of the castle

there is the Youth Camp and Open-Air School of Füzérradvány (FITE), which largely contributed to the choice of the location. Getting to know the park from a botanical and historical perspective is of great importance in the programme of the open-air school. In addition to this, the settlement and the park is a part of the path called "Kormos bába", which is used for education. We can have an opportunity to walk all over this path as supplement to the programme.

To treat the subject and reveal the connecting points of the project we had better create a net of it. From the various sources and subjects we can get a summary about our knowledge regarding the topic. Certainly this shows the relations only in general and we may not need all of them during the

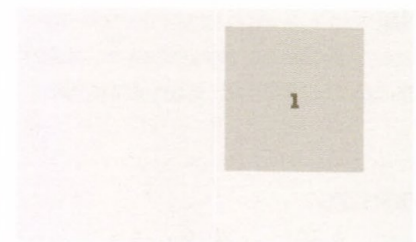
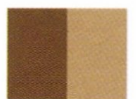
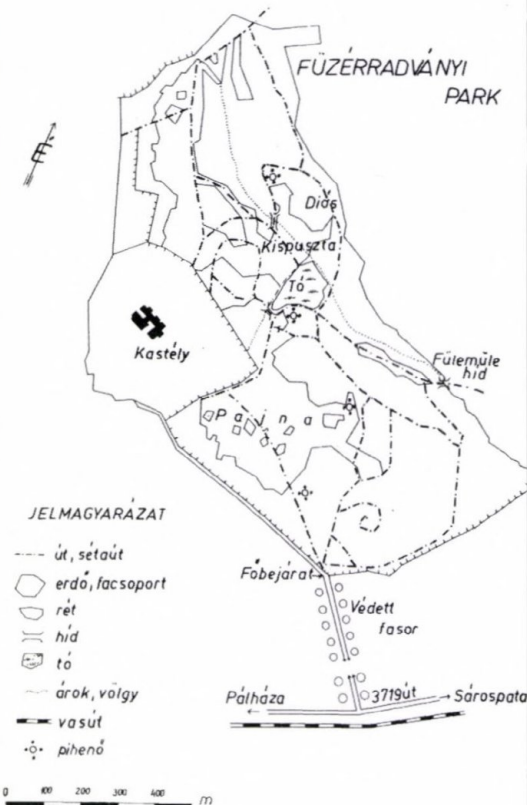
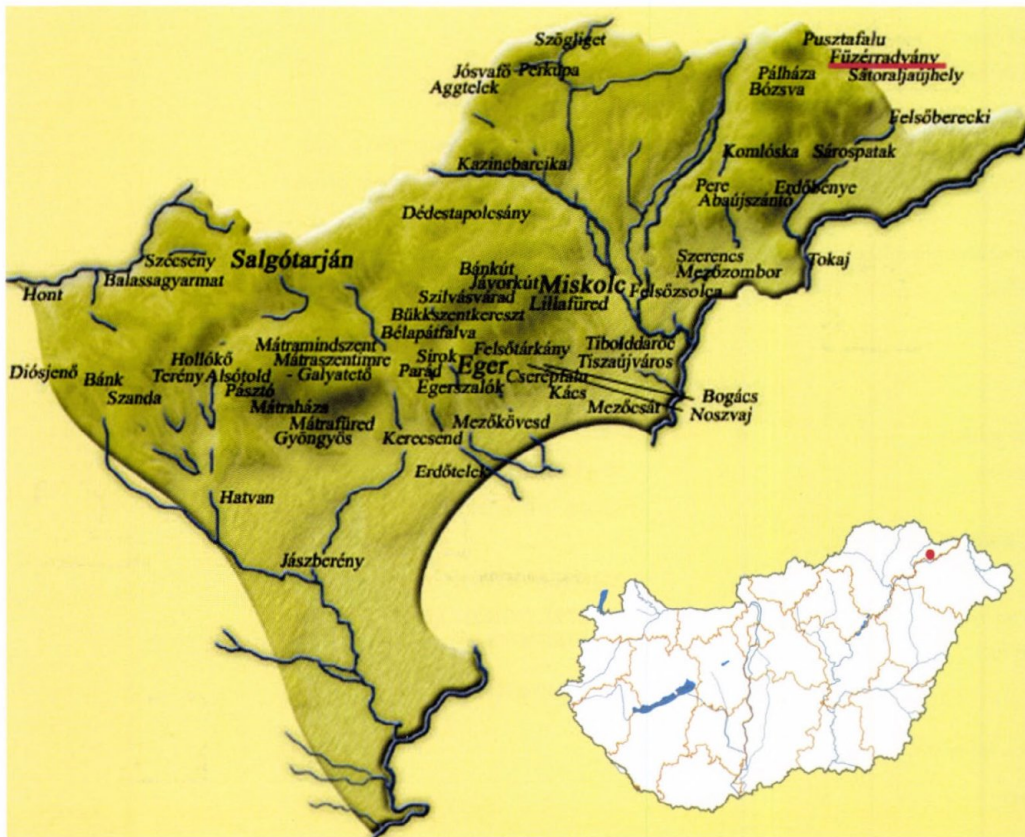

Diagram 1: Project net – for garden theme (AUTHOR'S WORK)

* A TÉMA
 POSZTERELŐ-
 ADÁSKÉNT
 SZEREPELT
 A PEARLS OF
 LANDSCAPE
 KONFERENCI-
 ÁN

working out of the project. What we will use of these sources and subjects and the quantity of them will depend on our objects and the features of the location. The net of the project shown in diagram 1, which was created on the garden theme, served as an aid to work out the following programme.

3. RESULTS

The detailed working out of the project can be started only after a thorough and careful examination. First of all, the theme including our educational aims should be determined. After that we should find the most appropriate place for the realisation of the project. Then it comes to the daily arrangement of the programme.

3.1. THEME - THE AIM OF THE PROJECT

The theme of the project is based on two quotations: "The 20th and the

21st centuries are about technology. Technological and scientific achievements create possibilities by which people are able to create wealth and financial prosperity that had never been imagined before as well as people can subdue the power of nature and shape its feature. In the course of their productive activities humans do two sorts of things: they convert and change their natural environment and create their own artificial environment."²

"According to a Chinese proverb, one who would like to be happy for an hour should feast on some delicious meal; others who would like to share in a day's happiness should get married while those who want to be happy for a lifetime are advised to build a garden."

During the five-day programme students are studying humans' work on shaping the landscape and the way people build their own artificial environment. Based on their examinations students form

their opinions why gardens mean people's happiness for a lifetime.

3.2 LOCATION

Füzeradvány is a village with a population of 419 above Sátoraljaújhely in the Hegyköz. The Baroque Károlyi mansion, a historic building, is in a 140 ha park. Based on the sketches of Ede Károlyi the mansion was rebuilt by Miklós Ybl in a Romantic style in 1857. After a recent reconstruction visitors are welcome to the full splendour of the building.

The park is situated in Hegyköz, on the right side of No. 3719 highway, 16 km far from Sátoraljaújhely in the north-eastern corner of Borsod-Abaúj-Zemplén County (chart 1). Its area of 100 ha makes it Hungary's second largest garden, which is also a nature reserve. According to The List of Hungarian Historic Gardens, the park's value was rated "first class", which is the best qualification, and its present condition

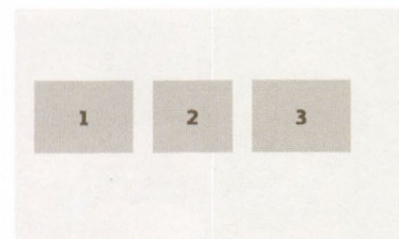

Chart 1. The location of Füzérradvány
Chart 2. The map of the park (2)
Chart 3. The village (Füzérradvány) (6)

was evaluated as “perfectly maintained”, again the best qualification.” The park is valuable primarily for its landscape, which is due to its rich and diverse species of trees and shrubs⁴. (chart 2)

The castle was built in baroque style in the 18th century. Until 1936 the building was the country cottage and the noblemen’s inn, later on it was rebuilt into a luxury hotel. In 1948 the castle and the park was nationalised and the building was converted into a sanatorium, which had functioned until the end of the 90s. The landscaping was started in the neighbourhood of the building¹. Initially meadows were created by thinning out the stock of the native hornbeam and oak trees. Large-scale construction work was started in the park in 1906. This period left its mark on the park displaying the stylistic features of the English type of garden. By keeping the old native trees arrow-like paths interspersed with clearings were created. They take the castle as

their starting point and lead out of it in a radial. Consequently, the castle built on the highest point can well be seen from each point of the garden. (chart 3, 4, 5, 6.)

3.3 THE REALISATION OF THE PROJECT

As an introduction students have to form a detailed picture of the garden. For this purpose, they should start their examination with walking all over the area. The more they are, the more pictures they are able to form about the same environment by their different point of views. Children should also make sketches and maps of the area. They mark the typical blooming plants, animals as well as the latter’s traces and voices. Besides they should find the mark of the original flora and human’s hand in the garden.

The following day, after the initial impressions, they search for the answers to more concrete questions based on the aspects of fact-finding. In this they are assisted by a set of predetermined

1. Bugár-Mészáros Károly (2001): Füzérradvány, Károlyi-kastély. Tájak, kőrök múzeumok kiskönyvtára 691. füzet, Veszprémi Nyomda
2. Kelemen Zoltán (1977): Parkismertető, A füzérradványi kastélypark. Miskolc, B.-A.-Z. Megyei Tanács, Borsod megyei Nyomvaipari Vállalat
3. Kiss Gábor (szerk.) (2000): „Kormos bába” tanösvény kirándulásvezető-füzet Füzer, Pusztafalu, Füzérkajata, Füzérradvány. Pusztafalu Önkormányzat, 2000 Zalaegerszeg Helikon Nyomda.
4. Órsi Károly (1990): A magyar történelmi kertek jegyzéke. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat
5. http://www.civertan.hu/legifoto/legifoto.php?page_level=188
6. A Zempléni-hegység Turistaatlasz és utikönyv. Cartographia

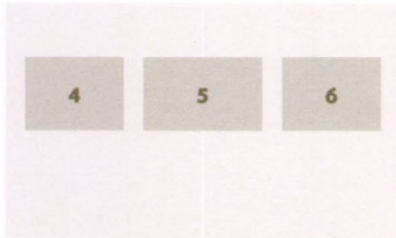

Chart 4. The castle of Füzérradvány (5)
Chart 5. The pine-allé that guide the visitor to the castle.
 (AUTHOR'S PHOTO)

Chart 6. French garden detail
 (AUTHOR'S PHOTO)

questions and exercises. While doing the exercises, they need to make use of their preliminary knowledge of plants and exercise map-reading as well as the use of the compass. They also make various measurements by which they can specify the surveys and sketches taken the previous day. This time they search for the answer to the same question.

On the third day the groups that perform the working out choose particular sub-themes (e.g. the transformation of the garden throughout the history, the relationship of the garden and the castle and that of the garden and the settlement as well as the relationship between the garden and its surrounding environment). Students are required to devise their own research considerations on the basis of these themes. They should also construct a questionnaire to the selected theme and continue the research in the settlement, the garden as well as in their camp. This involves the study of documents,

making sketches and drawings. In the evening each group outline the results of the fact-finding regarding their own topics. Then we discuss the topic and the course of the following day's conference.

On the fourth day we stimulate them to acquire a more personal experience by means of drama pedagogy. This day a conference is organised to demonstrate the collected data as well as to analyse them. The agenda of the conference will be on humans' shaping of the landscape. Although as many as 5-6 people are planned to take an active part on the conference, they can sometimes involve experts in the work. There will be some people who represent the media and the public opinion. Only once will the debaters be allowed to formulate the opinion of the interest group they will be representing, then they should listen to the opinion of the public as well as the reaction of the media. Knowing the various stands on the issue they are allowed to alter

and rectify their opinions once. The aim is to form a united stand and find the best methods, which is acceptable to each of the representatives.

4. EVALUATION OF THE RESULTS, PROPOSALS

The result of such a project is usually complex. The solutions that can be summarised and documented in various ways are linked here in a frame of a situation play. As a conclusion to the orientation part a conference should be organised with the participation of child-representatives of various interest groups as well as workgroups. Such a conference is suitable for the children's exchange of different opinions, experience and interests while helps them elaborate their own views.

The play is interesting, exciting and instructive; nevertheless, the teacher coordinating the conference

has great responsibility for the content and style of the discussion.

In the course of the programme several work, documents and technical materials may be created. It is practical to collect these materials and hand them to the local government of the settlement as well as to demonstrate them back at school.

KÖRNYEZETEI NEVELÉSI PROJEKT EGY KASTÉLYPARKBAN FÜZÉRRADVÁNY

A kastély-együttesek (az épületek és a park együttese) a századok folyamán mindig egyfajta gyűjtőhelyei, találkozási pontjai voltak a művészeteknek. Az épület magába foglalja az adott kor építőművészetét, festészetét, bútorművességét, szobrászatát, az intarziákat, az ötvöstárgyakat, és a textíliákat. Ha a kastélyok falai között folyó életet nézzük, itt volt a korabeli színházi, zenei, művészeti, tudományos és kulturális élet központja, ez adott otthont – különösen a reformkorban – az irodalmi szalonoknak, egyben színhelye volt a felolvasó esteknek, az itt tartott fényűző bállok nagyban hozzájárultak a táncművészet fejlődéséhez és meghatározó szerepet játszottak a hazai divat alakulásában. Az épület körül elhelyezkedő több hektáros parkok pedig betekintést adnak a kertkultúrába, hiszen a kor divatja szerint jelentek meg a stílusok a kertekben is, melyhez mindig sajátos növényalkalmazás párosult. Így egy-egy kastély betekintést nyújt a magyar nemesi családok társadalmi rétegződésébe, széleskörű kapcsolataikba, szokásaikba, életvitelükbe. Ez által válnak a kastélyok és kertjeik ideális helyszínévé mind a természeti, mind a kulturális témájú oktatási projekteknek.

Ma a kastélyok és kertjeik elsődleges hasznosítása turisztikai szempontú. E mellett azonban megjelenhet az oktatási célú felhasználás is. Mivel a környezeti nevelés tárgya mindig az ember és környezete kölcsönhatása, kapcsolata, viszonya ezért tökéletes helyszínei lennének az ilyen témájú oktatásnak, ember tájalkító tevékenységének a vizsgálatának. Mégis milyen lehetőségeket rejtenek oktatási szempontból a kastélyok és kertjeik? Elsődlegesen a Nemzeti Alaptanterv (NAT) által meghatározott műveltségi területekben megjelölt fejlesztési-nevelési céloknak kell megfelelniük. Majd ezek alapján kell feltárni, hogy egy erdei iskola hogyan tudná felhasználni, mint *projekthelyszínt*¹, vagy mint *indukciós anyagot*² a kastélyt és kertjét.

A környezeti nevelés a természet – s benne az emberi társadalom – harmóniájának megőrzését, fenntartását célozza. Célja a természetet, az épített és társadalmi környezetet, az embert tisztelő szokásrendszer érzelmi, értelmi, esztétikai és erkölcsi megalapozása. Az erdei iskola, jelent egy sajátos tanulásszervezési módot, annak megszervezését, megvalósítását biztosító szolgáltatást és a tanulócsoporthoz befogadó, a terepi helyszínt nyújtó objektumot egyaránt. Az erdei iskolában folyó oktatási-nevelési munkát a pedagógusok többek között projektmódszerrel is végzik. A projekt sajátossága, hogy egy probléma megoldása során jutnak a tanulók új ismeretekhez, képességekhez. A feladat nem egyszerűen a probléma megoldása vagy megválaszolása, hanem a lehető legtöbb vonatkozásának és összefüggésének a feltárása. A program részletes kidolgozásánál az életkori sajátosságokat és az életkornak megfelelő előismereteket is figyelembe kell venni.

A cikk egy lehetséges projektet mutat be a füzérradványi kastély kertjében. Először is meg kell határozni a témát, melyben benne foglaltatik az oktatási-nevelési célunk, és meg kell találnunk a megvalósításra legalkalmasabb helyszínt. Majd ez után kerül sor a program napi lebontására. A téma feldolgozásához, a projekt kapcsolódási pontjainak feltárásához a legjobb, ha projekthálót készítünk. Ebben össze tudjuk foglalni a különböző helyekről/tantárgyakból a mi témánkra vonatkozó ismereteket. Saját magunk számára is összegezzük ezzel a módszerrel a tanulók előismereteit, valamint azokat az ismereteket, melyeket a projekt során szeretnénk átadni, és ezek kapcsolódási pontjait. Ez természetesen csak általánosságban mutatja a kapcsolatokat, nem biztos, hogy az összesre szükségünk lesz a projekt kidolgozása folyamán. Az, hogy mennyit és mit használunk fel belőle az a célkitűzéseinktől és a helyszín adottságaitól függ. A kert témára általam készített projektháló (1. diagram) szolgált segítségül e program kidolgozásához. A helyszín kiválasztásához nagyban hozzájárult, hogy

a kastélypark szomszédságában található a FITE, a Füzérradványi Ifjúsági Tábor és Erdei Iskola. Az erdei iskola programkínálatában kiemelkedő a park megismerése botanikai és történelmi szempontból. Ezen kívül a település és a park része a „Kormos bába” tanösvénynek, így kiegészítő programként ennek bejárására is módunk nyílt.

Az öt nap folyamán a diákok különböző szempontokat gondolnak végig a témával kapcsolatban, felfedezéseket tesznek, méréseket és kutatásokat végeznek. Minden nap végén prezentálniuk kell az aznap végzett munkát, és összegezniük kell a tapasztalataikat. Az utolsó napon drámapedagógiai eszközökkel (pl. szituációs játékok) segíthetjük, hogy ismereteik egy egészé álljanak össze. Maga a projekt eredménye sokrétű lehet, számtalan formában dokumentálhatók és összegezhetőek a „megoldások”, válaszok. A programnak a helyszín elhagyásával sincs vége, azt követi az iskolai feldolgozás. Igen sok alkotás, dokumentum, szakanyag, rajz, térkép születhet az egy hét alatt, célszerű ezeket összegyűjteni, összesíteni. A készült anyagokból, tablókból kiállítást készíthetünk az iskolában, vagy bemutatót az iskola többi diákja és a szülők számára. Érdekes az észrevételeinket összesítő tablókat település önkormányzatának átnyújtani, illetve a képviselőtestületet meghívni az iskolai bemutatóra, így erősíthetjük a projektnek a valósággal való kapcsolatát. A témát később tovább folytathatjuk más – például országos vagy helyi védelem – témakörben ugyanezen a helyszínen.

¹ Az a helyszín, amelyen a tervezett program megvalósul. Lehet egy erdei iskola vagy akár a tanterem is.

² Szemléltető anyag, mely segíti a téma feldolgozását. Pl. egy tárgy, ábra, makett de akár egy élmény vagy egy korábbi tapasztalat is.

FOLYÓPARTI ÜDÜLŐKERTEK KIALAKULÁSÁNAK SAJÁTOSSÁGAI A SZIGETSZENTMIKLÓSI ÜDÜLŐTERÜLET PÉLDÁJÁN*

DEVELOPMENT OF RIVERSIDE RECREATIONAL AREAS ON THE EXAMPLE OF SZIGETSZENTMIKLÓS

SZERZŐ:
PUHA MAGDOLNA

LEKTOR: BALOGHNÉ DR. ORMOS
ILONA, DR. FATSAR KRISTÓF

A FOLYÓ MENTI ÜDÜLŐTERÜLETEK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

Magyarország vízparti üdülőterületei jelentős változásokon mentek keresztül az utóbbi száz év alatt. Az alakító és formáló hatások közül kétségtelenül a társadalmi vonatkozásúak voltak a legjelentősebbek, de az egyes területek sajátosságai is hozzájárultak a különféle fejlődési útvonalak létrejöttéhez.

Szigetszentmiklós, ma a Csepel-sziget legdinamikusabban fejlődő települése, amely a Ráckevei Kistérségben (1. ábra) is egyre jelentősebb szerephez jut. Üdülőterületei (2. ábra) a Ráckevei-(Soroksári) Duna mentén húzódnak, hosszú szakaszokon a közvetlen vízparti területeket is elfoglalják.

Országunkban az üdülőterületek általában a tájképi és természetvédelmi szempontból értékes, valamint a rekreáció igényeinek is megfelelő területeken alakultak ki. Ezeknek a feltételeknek megfelelnek dombsági területeink, illetve a folyó- és állóvizek melletti térségek jelentős része.

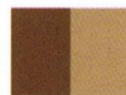
Hazánk gazdag felszíni vizekben, a legjelentősebb üdülőkörzeteink is ezek mellett találhatóak. Ezek mellett azonban ma már jelentős helyet képviselnek a folyóvizeink mellékágai, holtágai mellett kiépült üdülőterületek is. Ilyen mellékágak egyike a Duna esetében a Ráckevei (Soroksári)-Duna, ahol a vízpart jobb és bal partjának teljes hosszát elfoglalják az üdülőterületek.

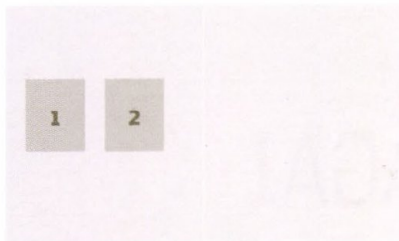
A SZIGETSZENTMIKLÓSI ÜDÜLŐTERÜLETEK KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE

A Ráckevei-(Soroksári) Duna üdülőkörzet egyik legjelentősebb települése a Csepel-szigeten, Budapest déli határában fekvő Szigetszentmiklós. A Csepel-sziget első üdülőtellei is feltehetőleg itt létesültek, amelyek ma is meghatározó elemei a vízpartnak.¹ Az üdülőtellek jelentős része közvetlenül a vízfelület mellett helyezkedik el, alapterületük általában igen kicsi - 60-100 négyszögöl -, többségük állandóan lakott.

1. Szigetszentmiklós község képviselő-testületi ülésének jegyzőkönyve (1908-1913, 1922 évre - 1928, 1928-1939, 1939, 1940-1941)

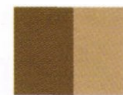
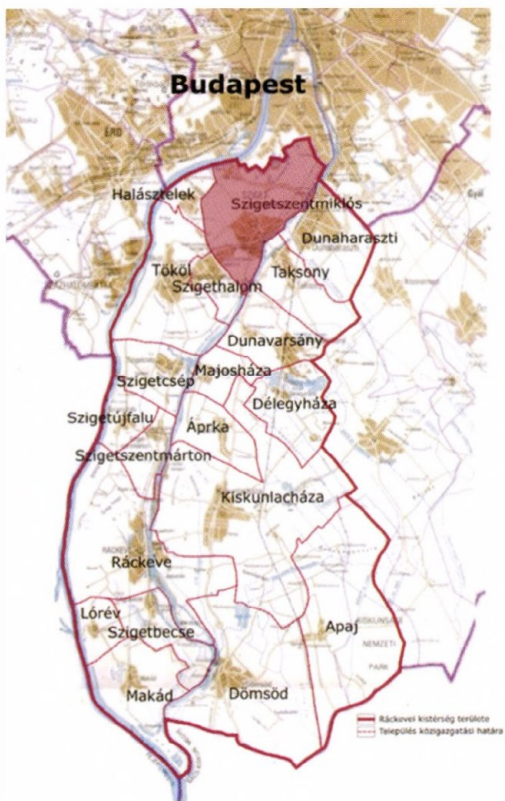
* A TÉMA
POSZTERELŐ-
ADÁSKÉNT
SZEREPELT
A PEARLS OF
LANDSCAPE
KONFERENCI-
ÁN

1, 2. kép:

A Csepel-sziget és Szigetszentmiklós áttekintő térképe

A folyószabályozás során megépített zsiliprendszer alapvetően megváltoztatta a Duna-ág vízforgalmát, növény- és állatvilágát, és ezáltal a Ráckevei- (Soroksári) Duna tájképét. A folyószabályozás tette lehetővé Európa második legnagyobb kiterjedésű úszóláp együttesének létrejöttét, amelynek talán legértékesebb és legnagyobb kiterjedésű telepei a szigetszentmiklói folyószakaszra esnek.² A folyóparti ligeterdők, borókás nyárasok azonban eltűntek a település nagy részéről, az intenzív mezőgazdasági művelés és a nagy területet elfoglaló iparosítás és lakóterület-bővítés miatt.

A Csepel-szigeti táj mai arculatának kialakulásában a legjelentősebb hatás a Duna felszínalakító munkája volt. Eredeti állapotában erdők és mocsarak borították, amelyeket később művelés alá vontak. A sziget homokos és ártéri területein jöttek létre a földműveléssel foglalkozó falvak, így a Ráckevei- (Soroksári) Duna mellé települt, halmazos szerkezetű Szigetszentmiklós is. Az 1700-as években erdők, ligeterdők

és legelők, kaszálórétek húzódtak a Ráckevei- (Soroksári) Duna mellett.³

Az árvizek gyakran veszélyeztették a települést, ennek megakadályozására 1904-ben megépítették északon a Kvassay-zsilipet, délen pedig a Tassi-zsilipet, majd megkötötték az iszapos medret, ismét hajózhatóvá téve a Duna-ágot, új utat nyitva az üdülőterületek fejlődéséhez.⁴

1949-ben felépült az alsóbuckai erdők között a Csepel Autógyár, amely a következő négy évtizedben meghatározó volt a település életében. A gyár dolgozóinak számára lakásokat, lakótelepeket és intézményeket hoztak létre. A Csepel Autógyár 1994-es megszűnését követően is töretlen maradt a fejlődés.

A település üdülőterületeinek kialakulását elsősorban a térség kedvező földrajzi adottságai határozták meg: Budapest közelsége, a Ráckevei (Soroksári)-Duna, amely kanyargós vizeivel évszázadok óta kedvelt vadász-, és halászhely. Az üdülőkultúra kialakulása a térségben az 1892-es Dunaharaszti híd

megépítéséhez köthető, amellyel párhuzamosan a HÉV közlekedés is megindult a szigetre.⁵ A szigetszentmiklói üdülőterület kialakulását négy jól elkülöníthető szakaszra lehet osztani attól függően, hogy kik és milyen célból használták, illetve építkeztek az üdülőterületen.

VILLAÉPÍTÉS (1892-1945)

Szigetszentmiklós első üdülőházai, a korábban Sziget elnevezésű Árpádliget területén létesültek. A településnek ez a része valóban erdővel borított sziget volt egészen a 1870-es évekig, amikor a földosztást követően feltöltötték a mellékágot a könnyebb megközelíthetőség érdekében. Az üdülőterület déli, alsóbuckai része épült be a legkésőbb, egészen az 1800-as évek végéig legelő volt, amelyen erdőfoltok és homokbuckák váltották egymást.

Kezdetben a módosabb budapesti polgárok hétvégenként jártak Szigetszentmiklóstra pihenni, és a helyiek

a faluban álló házaik tisztaszobájában biztosítottak számukra szállást. Az első strand a III. katonai felmérés (3. ábra) szerint a mai Révsoron található Oláh-strand lehetett, míg a másodikat 1910-ben Árpádligeti-strand (5. ábra) néven nyitották, amely ekkor a módos pestiek számára készült. A fennmaradt fényképek és képeslapok szerint mindkét strandnak hosszú homokos partja volt. 1914-ben már álltak az első villák (4. ábra), amelyeket többnyire a budapestiek építettek az árpádligeti Duna-part közelében. A vízpart mellett lévő vontatóút akadályozta meg, hogy a villákat közvetlenül a víz mellett építsék fel, így maradhatott ez a szakasz a mai napig az egyike a szabadon megközelíthető szigetszentmiklósi partszakaszoknak.⁶ A villaépítés korából az árvizek és az átépítések következtében csupán fényképes emlékek maradtak meg. Ezek a villák egy hagyományos üdülőépülethez viszonyítva nagyobbak voltak, és általában többszintesre építették őket. Az árpádligeti villákhoz a mai telkekhez viszonyítva nagyobb kert tartozott. Az erkély és az előkert - ahol feltehetőleg többségében dísznövényeket ültettek - a Duna felé nézett.

A kert növényeinek többségét a sziget erdeinek őshonos fafajai alkották (kocsányos tölgy, fehér nyár, magyar kőris stb.), amelyek közül néhány idős példány ma is megtalálható az üdülőkertekben. A nagyobb kiterjedésű hátsókerthez gyümölcsös és kisebb szőlőültetvény tartozott.⁷

A villaépítés virágkorát a két világháború között élte. A II. világháborút követően a budapesti üdülővendégek elmaradoztak, és villa is egyre kevesebb épült. Az árpádligeti villák ma már csak a régi fényképeken és képeslapokon láthatók, mert a gyakori árvizek az épületek jelentős részét lerombolták, a megmaradt épületek többségét pedig mára szinte teljesen átalakították.

b. Horgásztanyák építése (1935-1960)

A négy szakasz közül a horgásztanyák építésének idejét lehet a legkevésbé elkülöníteni, mert több éves átfedésben

van más időszakokkal is. Az építkezések helyett a horgászattal kapcsolatos tevékenységek kerültek ekkor előtérbe, azonban az üdülőterület fejlődésében megfigyelhető váltás a horgászat alakulásában is tapasztalható. Az 1935-ben megalakult Horgász Egyesület tagsága többségében budapesti volt, 1945-ben viszont már a munkások kérelmezték a Csepeli önkormányzattól a Ráckevei-(Soroksári) Duna horgászvízzé való nyilvánítását.⁶

Az 1950-es évekre az Árpádliget csaknem fele beépült, az Alsóbucka területének jelentős része még erdős-bucskás volt, a homokdombokon valószínűleg szőlőskertek és a hozzájuk tartozó épületek álltak, a Duna-parton még erdő volt, mindössze néhány telek feküdt a vízpart közelében (6. ábra).

c. A gyári munkások kis üdülőkertjeinek kialakulása (1960-1990)

A 1960-as évek téveszesítését követően jelentősen megnőtt a Csepel Autógyár dolgozóinak száma. A '70-es években lakótelepeket építettek számukra a település központjában. A többemeletes épületekben és kis alapterületű lakásokban élő embereknek egyre nőtt az igénye egy kiskert és az üdülőterület nyújtotta pihenés lehetőségei iránt. Az önkormányzat ezért meglehetősen kedvező áron juttatta a gyár dolgozóinak családját Duna-parti hétvégi telekhez.

A telkeken eleinte csak ideiglenes épületeket alakítottak ki, a '70-es évekig többségük nem ért közvetlenül a vízpartig. Ez akkor változott meg, amikor elkezdtek téglaházakat építeni a Duna-parton, és egyre többen költöztek ki állandó jelleggel. 1966-ban felújították az árpádligeti strandot, bevezették a villanyt, a vizet, utat építettek a Duna-part teljes hosszán. Az Alsóbuckán erdőirtásokba kezdtek, homokdombokat hordtak el, mederkostrást és partrendezést végeztek.² Az időszak virágkorának a '70-es éveket lehet tekinteni, ekkor három nagy közösségi üdülő volt a Duna-parton és ugyancsak három strand működött (7. ábra).

2. Balogh Márton (1987): *Magyarország úszólápkatasztere I. - A Ráckevei-Soroksári Dunaág úszóláptérképe (Részletjelentés)*

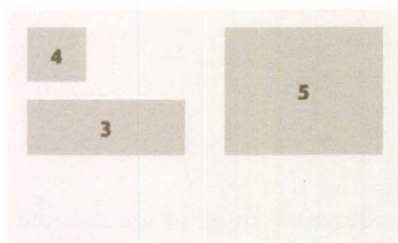
3. Simon Albert (1998): *Szigetszentmiklós középkori krónikája, Szigetszentmiklós*

4. *A Magyar vízmunkálatok története (1867-1927) Kiadja a M. Kir. Földművelésügyi Miniszter, Budapest, 1929.*

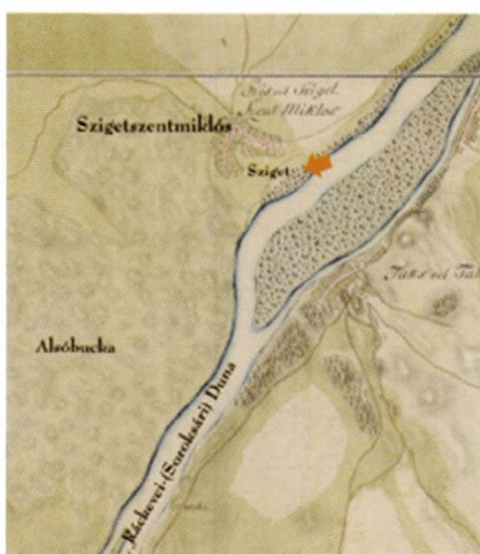
5. *A település történetét Pető László (2001): Szigetszentmiklós a XXI. század küszöbén, CEBA Kiadó és Szombathy Viktor (1961): Pestmegyei Tájak - Csepel-sziget, Budapest művei alapján foglalom össze.*

6. *A terület történetének leírása nem lehetett volna teljes Vöő Imre helytörténész szíves szóbeli közlései nélkül.*

7. *Helytörténeti Gyűjtemény, Szigetszentmiklós és Szerencs-Zempléni Múzeum Képeslapgyűjteménye*

- 3. kép:** I, II, III.
Katonai felmérés
4. kép: Duna-parti villa
5. kép: Képeslap az árpádligeti strandfürdőről 1912-ből

Jelmagyarázat

- Strand
- Sziget-Árpádliget
- Rét
- Híd
- Vasútvonalas

A gyári munkások telkein jelentek meg először a sátortetős és az „alpesi” stílusú épületek és ezekben az években ültették a legtöbb örökzöldet is az üdülőtérületen. A kedvelt fajok egyike volt a kakázusi jegenyefenyő, a lucfenyő és fajtái, a feketefenyő, de a kerti mályvacserjét, a kerti ribizskét, a kései meggyet és a kerti mahóniát is előszeretettel ültették kertjeikbe a tulajdonosok. A jegenyenyár és a szomorúfűz is ekkor „élte virágkorát”, az árpádligeti strandon ma is több idős egyed található. Mivel a 1970-es években még kevesen költöztek ki lakni az üdülőtérületre, ezért többnyire kis alapterületű, a telek méretével arányos épületeket alakítottak ki, amely mellett a kert is szerepet kaphatott. A korszakot jól jellemzik a még magmaradt kicsiny üdülőházak és a helyenként „hegyvidéki hangulatot” idéző örökzöld kertek.

d. „Modern villák” építésének szakasza (1990 - napjainkig)

A rendszerváltást követően egyre nő a száma azoknak a szigetszentmiklói

lakosoknak, akik az üdülőtelküket átalakítva azt állandó lakhelyül használják. A fővárosban élők között is egyre többen részesítik előnyben a település vízpartján lévő telkeket és vásárolnak ott ingatlanokat. A rendszerváltást követően átalakult az üdülés szerkezete a teljes Ráckevei-(Soroksári) Duna üdülőkörzetben, mert a vállalati üdülők, strandok megszűnése után a magánüdülők kaptak jelentősebb szerepet.

Az üdülőtelkek épületeit átalakítva, általában aránytalanul nagyméretű, és sokszor megjelenésükben a vízpart hangulatától igen eltérő, „modern villákat” hoztak létre a Duna-parton, ahonnan általában maga a kert és a természet szorult ki, a kényelem és a luxus javára. A megmaradt, régi telkek és házikók többségének állaga folyamatosan romlik, a gazdátlan horgászbódék tájképileg igen zavaró látványt nyújtanak. A szigetszentmiklói vállalati üdülők megszűntek, az árpádligeti és az Oláh-féle strand pedig mint fürdőhely már nem funkcionál. Az Alsóbucka egyre nagyobb arányú beépítése miatt szinte

teljesen eltűnőben vannak a homokdombok és a homoki erdők maradványfoltjai is.

Az új villák már a jelen kor igényeire igazodnak, az épületek többsége az állandó tartózkodást szolgálja, megjelenésükben az aktuális divatirányzatok sokkal inkább dominálnak, mint a harmonikus vízparti kép. Az épületek alapterülete a telkek méretéhez képest jelentősen megnőtt, így többségükről kiszorult a kert. Ahol mégis lehetőség nyílik kert kialakítására, ott legtöbbször az egyszerű gyeper vagy a már zsúfoltságig dísznövényekkel beültetett kert váltja egymást. A módosabb telektulajdonosok kertjei inkább a reprezentáció érdekeit szolgálják, mintsem igazodnak a vízpart jellemzőihez. Így gyakran előfordul, hogy a vízparti növényeket kiirtva lebetonozzák a közvetlen vízpartot, vagy mészkőből épített sziklakertet alakítanak ki mellette. Tájképi szempontból azok az üdülőtelkek tekinthetők előnyösebbnek, amelyeken általában kisebb alapterületű épület áll, és kertjükben még található néhány idősebb egyed a térség őshonos növényfajai közül.

Üdvözlét Szigetszentmiklósról Árpád-ligeti uszoda

A VÁLTOZÁSOK TÁJKÉPI HATÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Szigetszentmiklós üdülőterületeinek gyors fejlődése az utóbbi ötven évben nem csak a jellegzetes üdülőtellek, értékes villák és kertjeik eltűnéséhez és a tájkép jelentős átalakulásához vezetett, hanem számos tájhasználati és környezeti konfliktust is eredményezett. Az egyik legnagyobb problémát az üdülőtellek állandó lakóhellyé alakulása jelenti, és a tendencia az évek során egyre erősödik. A legnagyobb környezeti terhelést azonban ezeken a területeken a közművek, különösen a szennyvízcsatorna-hálózat hiánya jelenti. A kis alapterületű telkekre épített aránytalanul nagyméretű házak miatt jelentős a beépített területek részaránya. A sűrűn, egymás mellett, közvetlenül a parton kialakított telkek hosszú szakaszokon megakadályozzák a part megközelítést. Tájképi szempontból kifogásolhatóak a magántulajdonosok által épített stégek, amelyek kialakításakor sokszor az értékes vízparti

növényzetet is kiirtják, anyaghasználatuk nem csak környezeti, de esztétikai szempontból is kifogásolható. A vízpart feltöltésével és a természetes vízparti növényzet kiirtásával számos értékes élőhelyet szüntettek meg, hozzájárulva ezzel az értékes természeti területek, és a térség nagy kiterjedésű úszólápjainak ökológiai egyensúlyának felborulásához.

Szigetszentmiklós üdülőterületeinek fejlődése és nagy arányú lakóterületé alakulása, nem csak a jellegzetes tájkép, de az üdülés szerkezetének jelentős változásához is vezetett. A közösségi üdülőket felváltották a magánüdülők, amelyek többségében a helyi vagy a szomszédos településen élők tulajdonában vannak. A sűrűn beépített vízpart kevés lehetőséget kínál a kirándulóturizmus számára, az évek során csupán a horgászat maradt meg csaknem változatlan formában. Ezért, annak ellenére, hogy a Ráckevei (Soroksári)-Duna üdülőkörzet a Közép-magyarországi régió második legjelentősebb üdülőkörzete, jelenleg csak a kistérségben

6. kép: Topográfiai térkép, 1951.

7. kép: Topográfiai térkép, 1987.

Jelmagyarázat

- Strand
- Sziget-Árpádfüget
- Rév
- Híd
- Vasúttállomás
- Horgászegyesület
- Vállalati üdülő

Jelmagyarázat

- Strand
- Sziget-Árpádfüget
- Rév
- Híd
- Vasúttállomás
- Horgászegyesület
- Vállalati üdülő

élők számára nyújt korlátozott formában üdülési, rekreációs lehetőséget.

A szigetszentmiklósi üdülőterületek esetében a különböző tájhasználati, környezeti konfliktusok feloldásához komplex beavatkozásra van szükség. A ráckevői kistérség és az üdülőkörzet turisztikai fejlesztési stratégiájában olyan szemléletváltásra van szükség, amely az üdülés és a természetvédelem érdekeit összehangoltan kezeli. A település esetében rövidtávon a lakóterületté alakult üdülőterületek egyedi szabályozásának kialakítása a legfontosabb beavatkozás, amely hatékonyan kezeli e két funkciónak együttes jelenlétét. A feladatok gyakorlati megvalósításában jelentős szerepet kell kapnia – nem csak a döntéshozók, hanem a helyi lakosság esetében is – a környezettudatos gondolkodásnak. A szabályozásokon és adott esetben a kiszabott bírságokon túl, ez a szemléletváltás is szükséges a természetvédelem és értékvédelem gyakorlati megvalósításához, illetve a turisztikai fejlesztés, üdülési szerkezetváltás

kivitelezéséhez. Szigetszentmiklós első lépése a lakosság környezettudatos gondolkodása felé, az úszólápokat bemutató tanösvény létrehozása volt, amely a közösségi üdülés és a kirándulóturizmus számára is új lehetőséget nyitott.

Az üdülőterületek kialakulása mögött álló történeti háttér feltárása nem csupán a még megmaradt értékek megőrzésében kaphat szerepet, hanem feltárva a térségben jellemző konfliktusok okait, iránymutatást adhat a település és az üdülőkörzet egy olyan irányú fejlődése felé, amely során a megfelelő szabályozási eszközöket alkalmazva összehangolható a természet- és értékvédelem a turisztikai fejlesztéssel.

DEVELOPMENT OF RIVERSIDE RECREATIONAL AREAS ON THE EXAMPLE OF SZIGETSZENTMIKLÓS

Szigetszentmiklós and its recreational areas have an important role in recreational areas of the Ráckeve Danube branch. The development of this area has always depended heavily on land management. The history of this development could help to understand the progressions behind the conflicts, and give answers for the regulation problems of the settlement.

In the case of Szigetszentmiklós, the most important issue is to decrease and stop the disadvantageous progressions and regulate the recreational areas in such a way that both fit together to the interest of conservation and tourism.

AZ ELASA (European Landscape Architect Students Association) 2008. évi konferencia szervezési jogát a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Karának hallgatói nyerték el 2006-ban, a Versailles-ban rendezett találkozón. Az ELASA2008 Nemzetközi Tájépítészeti Konferenciát mind külföldön, mind Magyarországon széles szakmai körökben hirdettük meg. Európa-szerte közel 50 egyetemre küldtük el a poszterünket. Magyarországon cikket írtunk szakmai folyóiratokba (4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat, Szép Kertek), publikáltunk a Tágszem és az Építészfórum internetes oldalán is.

A hazai konferenciára 46 külföldi tájépítész hallgató érkezett 15 országból (Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Csehország, Egyesült Királyság,

Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Lettország, Németország, Románia, Szerbia, Szlovénia, Spanyolország, Svájc, Törökország). 13 nap alatt, különféle szakmai programok keretében mutattuk be a résztvevőknek Magyarország tájait, a hazai tájépítészetet. A konferencia hét programhelyszínén a helyi igényeknek, szükségleteknek, erőforrásoknak megfelelően alakítottuk ki a programokat.

A Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) Budai Campusán tartott előadásokat hallgatva a résztvevők benyomást kaptak a Tájépítészeti Kar történetéről; hazánk történelméről, kultúrájáról, tájairól; valamint a konferencia témájáról és az ELASA szervezetéről. A fővárosban a tervezők vezetésével jártuk be a legérdekesebb szakmai helyszíneket, parkokat, városi szabadtereket (Kopaszi-gát,

a 4-es metró Fővám téri megállója, Millenáris park, BCE Budai Campus arborétuma, Erzsébet tér és a Gödör).

Tokajban, Tihanyban és a Balaton-felvidéken a szakmai túravezetéshez, a kulturális, a környezeti és a természeti ismeretek bővítéséhez szintén a helyiek segítségét vettük igénybe. Két helyszínen tartottunk alkotóműhelyt a helyi szellemének, erőforrásainak igézetében. A Hortobágyon a természeti táj volt a domináns, itt a táj adta ihletet és az építési anyagot is. A másik műhely helyszíne Pécs volt, ahol az építészeti projekt szellemiségét és a városi szövet adottságait lehetett felhasználni a feladatok megvalósításában.

A hallgatók a Hortobágyi Kht. Pusztai Állatparkjában egy egész napos műhelygyakorlat keretében négy nádkunyhót építettek. Az építés során a népi

AT THE ELASA 2006 (European Landscape Architecture Students Association) meeting in Versailles the students of the Faculty of Landscape Architecture, Corvinus University of Budapest have won the opportunity to organise the ELASA2008 conference.

We started the organisation of the 2008 ELASA International Landscape Conference with many professional advertisements in Hungary and abroad. We sent out our posters all over Europe to about 50 universities. In Hungary we wrote articles at professional journals (4D Journal of Landscape Architecture and Garden History, Journal of Nice Gardens), published at the internet portal of Tagszem (atelier of landscape architects) and the Forum of Architects, too.

Owing to the good preparations 46 foreign students from 15 countries have arrived to the Hungarian conference. During 13 days we have showed to the participants the most interesting urban and rural landscapes, sceneries and some valuable sites of Hungarian landscape design. At seven main locations in the country the conference programs were formed by the local needs and also by the human and natural resources.

As an introduction the participants listened lectures at the Buda Campus of Corvinus University to gain overall informations and impression about the history of the education and the Faculty of Landscape Architecture, the Hungarian history, culture and the main characteristics of Hungarian

landscapes. The main topic of the conference and the association of the ELASA were also introduced to the participants. Professional, guided tours were organised to several urban open spaces in Budapest: the Kopaszi-dike park with István Steffler, landscape architect, the planned metro4 station at the Fővám square with Adam Hatvani, architect, the Millenáris Park with Dominika Tihanyi, landscape architect, the arboretum of the Buda Campus with Magdolna Diószegi, Elizabeth square with Péter Balogh, landscape architect.

During the round trip at Tokaj, Tihany and Balaton-felvidék we could learn a lot both in theory and practice from the local professionals on cultural, environmental, landscape and natural sides. We organised two

építészeti hagyományokat, fogásokat a helyi nádépítő mesterektől tanultuk meg, és a természetes építőanyagokat felhasználva építettük meg a kunyhókat. A közös tevékenység a Hortobágyi Kht. vezetőit, a szervezőket és a külföldi résztvevőket is minden bizonnyal további közösségi részvétellel készült projektekre ösztönzi.

A második műhely helyszín Pécssett volt. Pécs híres ókeresztény sírkamráiban a tervező, Dr. Bachman Zoltán vezette végig a csapatot. A Pécsi Tudományegyetem DLA Stúdiója kitűnő helyszínt biztosított a tervezői műhely számára. A téma az egyetem területén épülő kutatóközpont környezetrendezése volt. Összességében az elkészült ötlettervek a résztvevők magas fokú szakmai, esztétikai képzettségét mutatták annak ellenére, hogy különböző nemzetek,

évfolyamok, szakirányok hallgatói dolgoztak össze. A professzorok és építészek alkotta zsűri nagyon inspirálónak tartotta a tervezési nap eredményeit.

A hallgatók műhelygyakorlaton vettek részt még Balatonyörökön, a Bakonyban és Nagymaroson is. Balatonyörökön Mócsényi Mihály professzor, valamint vilálája, az egykori kőbánya helyén kialakított épület és kert együttese várt minket. A Balaton-környéki szakmai program esetében a táj által hordozott értékekre koncentráltunk; a geológiai, kultúrtörténeti és tájképi részletek bemutatásával. Szakvezetett túrában volt részünk a Tihanyi Belső tavak és gejzirkörök területén és a Káli-medencében is.

A Bakonyban a Cuha-völgye és a cseszneki vár ismertetése mellett újdonságként a fényfestést próbáltuk ki

a csapattal. Ez úgy történt, hogy az éjjeli felvételnél a fényképezőgépet hosszú exponálásra állítottuk, és közben zseblámpákkal különböző formákat jelenítettünk meg. Feladat volt, hogy a rajzok témája lehetőleg a tájépítészettel, a nomaditással vagy az ELASA-val kapcsolatos alkotások legyenek. Nagyon népszerűnek bizonyultak az emberek mozgás közben történő körülrajzolása és a különböző feliratok. A válogatott képekből a záró este egy rövidfilm készült.

A konferencia utolsó napján a Dunakanyar, mint világörökségi helyszín bemutatása volt a cél. Nagymaroson a találkozó hagyományait őrizve berkenyefákat ültettünk a Duna-parti sétány mentén.

A konferenciát követően a munka még folytatódott. Prezentáltuk a találkozó eseményeit a Kortárs Építészeti Központban,

practical workshops to utilise the natural and spiritual resources of the rural and urban landscapes. The natural landscape was dominant at the Hortobágy workshop, where the local possibilities and materials were used in a very practical way, while in the Pécs workshop we based our design program on intellectual effects of the site.

The students built up four reed huts at Hortobágy. The natural building material was presented by the Hortobágy Kht.. Students were able to learn the traditional way of building from experts of local, folk architecture and local craftsmen. The common work might be a motivating force both for the leaders of the Hortobágyi Kht., and the organizers and participants of the conference, too to take part later in community works.

The second main location for practical workshop was Pécs. The famous old Christian cellars were presented to the students by Zoltán Bachman, the designer architect of the reconstruction. The DLA Studio of the Science University of Pécs offered an excellent place for the design workshop. The topic was to design the urban open space surrounding the planned Science Building at the Pécs University Campus. The students have drawn up several concept plans for the site in a high professional quality and in excellent taste, in spite of the fact, that the participants have arrived from all over Europe, from different nations, from different schools and with different design skills. The members of the jury: professors and architects

of the Pécs University found the plans and drawings very inspirative.

The students took part in workshops at Balatonyörök, Bakony and Nagymaros too. At Balatonyörök, Professor Mihály Mócsényi's villa offered a good topic for freehand drawing practice. The villa and its garden, looking to the fantastic view of Lake Balaton, have been built in an abandoned gravel mine, as a wonderful example of landscape reclamation.

During the professional program at Lake Balaton, we concentrated on the values of the scenery and the landscape; and analysed the geological, cultural, historical and architectural elements of the landscape. We had a professional guided tour at the nature conservation area of Tihany

kiállítást szerveztünk a BCE-n, cikkeket írtunk és egy kiadványt is készítettünk. Az utómunkálatok közben több projektben felkérést kaptunk. Megkereste szervező csapatunkat a Hortobágyi Nemzeti Park a fényszennyezés valós problémájára való figyelem felkeltését szolgáló csilagos-ég park létrehozásával. Zala megyéből egy falumegújító, tájépítészeti koncepció kiindulópontjaként, nyári alkotótábor szervezéséhez kérték a segítségünket. Pécssett, Dr. Bachman Zoltán, az épülő kutató központ környezetének tervezési munkáiban számít a szervező csapatra.

Sajtóvisszhang: A konferenciát követően internetes publikáció jelent meg a Hortobágyi Nemzeti Park, a Kortárs Építészeti Központ illetve egyes támogatóink weboldalán is. Angol riport készült az ELASA szervezetről és a hazai

konferenciáról. A külföldi résztvevők között azóta is folyik a levelezés; egy közös web listán segítenek egymásnak szakmai kérdésekben, kérésekben is.

Mi, szervezők is sokat tanultunk a konferencia alatt/előtt; szervezés, csapatmunka, élethelyzetek és szakmai téren is. A közel egy éves előkészületi munkákban bevontuk a BCE tájépítész mérnök hallgatóit minden évfolyamból. Hihetetlen érzés, hogy létre tudtuk hozni, és részesei lehettünk egy kétéves nemzetközi találkozóknak.

Köszönet a támogatóinknak!

Fischer Márta, Margitay László
ELASA főszervezők
Budapest, 2008. december 5.

Inner Lakes and the Kali-basin, too.

In the Bakony hills, next to the impressions of the Cuha valley and the castle of Csesznek, we could try a new way of creation, namely the light painting. It was a great surprise for the participants. The light workshop meant that in the dark the lenses of the photograph machine stayed open for longer time during the photo taking, till we drew different figures with torches. The exercise was to figure out forms which were connected to the landscape, nomad life or ELASA. The most popular drawings were the different labels and to draw round the people somehow. From the selected pictures a short film was cut and showed at the closing night.

At the last day of the conference the goal was to know the Danube

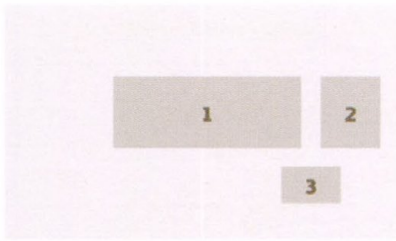
turn, as a Hungarian world heritage location. During the way from Esztergom to Budapest, at Nagymaros we had a drop off to plan four Sorbus trees at the Danube bank to keep the habit of the ELASA meetings.

After the conference the work has continued. We have presented the events of the meeting at the Contemporary Architecture Centre, organized an exhibition at the Corvinus University of Budapest, written articles and made an issue too. We have got several proposals for further co operations. The National Park of Hortobágy asked the organizer team to highlight the problem of light pollution, and to help to create a star sky park. From the Zala region we got a request to help to organize a summer atelier

camp for primary school students as a starting point to build up a landscape architecture conception to develop the settlement. At Pécs professor Zoltán Bachman relied on our team to design the urban open space surrounding the new science centre of Pécs.

Press reflection: After the conference web publications appeared at the webpage of the National Park of Hortobágy, at the Contemporary Architecture Centre and some supporter websites, too. English report was written by an English landscape architect student (Rowan Longhurst) about the ELASA association and the Hungarian meeting.

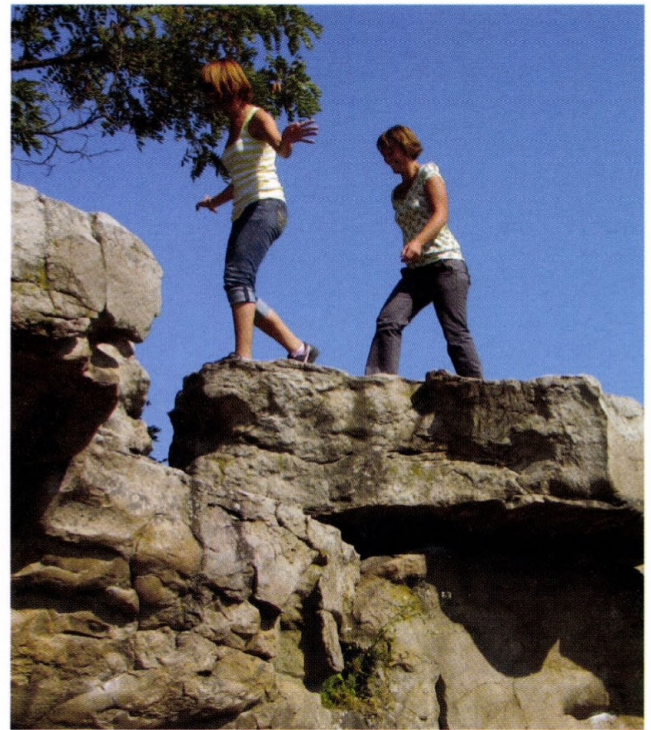
We, organizers learnt a lot too before, during and after the conference on the sides of organizing, team work, life

1. kép:
Műhelygyakorlat:
nád-kunyhó építés a
pusztán, a
Hortobágyon

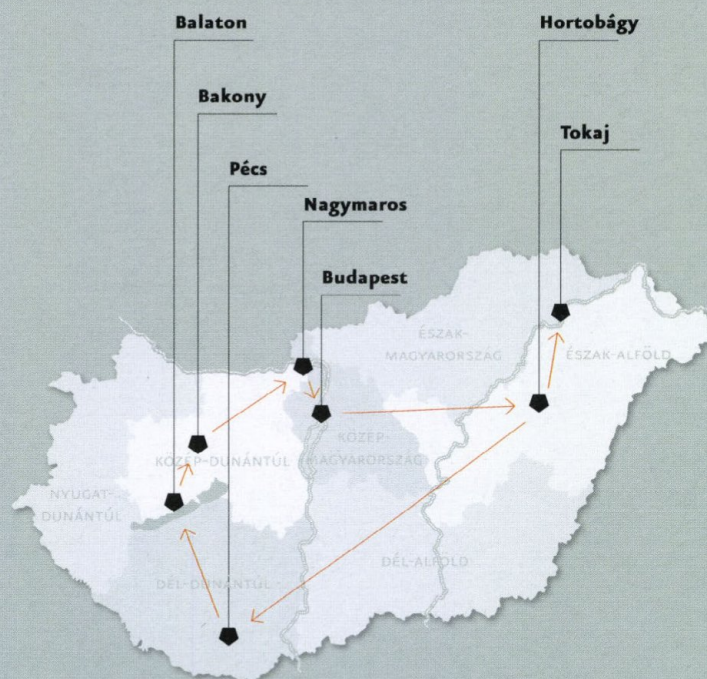
2. kép: Kőtenger,
ingókő, Szentbékálla
– Káli-medence

3. kép:
A konferencia
hét fő helyszíne

situation and professional sides too.
Round one year preparing landscape
architect students from every year
helped us. It is a fantastic feeling to be
able to realize and take part in a two
weeks international meeting. Thank you
very much our helpers and supporters.

Márta Fischer, László Margitay
ELASA main organizers

SZERZŐK/TÁMOGATÓK

EPLÉNYI ANNA

okl. tájépítészmérnök,
egyetemi tanársegéd

Budapesti Corvinus Egyetem
Tájépítészeti Kar, Kertművészeti Tanszék
1118. Budapest, Villányi út 29-43.
Telefon: +36-1-4866159
E-mail: anna.eplenyi@uni-corvinus.hu

KARDEVÁN LAPIS GERGELY

magyar - esztétika szakos bölcész-tanár,
Ph.D. hallgató

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Irodalomtudományi Intézet
2081. Piliscsaba, Egyetem u. 1.
Telefon: +36-20-452-7933
E-mail: lapis_gergely@yahoo.co.uk

BARANYAI EMESE RITA

okl. tájépítészmérnök

1134 Budapest, Kassák Lajos u. 70.

FIRNI GL ANETT

okl. tájépítészmérnök,
PhD hallgató

Budapesti Corvinus Egyetem,
Tájépítészeti Kar, Kertművészeti Tanszék
1118 Budapest, Villányi út 29-43.
Telefon: +36 1 482 6249
E-mail: anett.firnigl@uni-corvinus.hu

FISCHER MÁRTA

okl. tájépítészmérnök

9024 Győr, Zrínyi u. 50.
Telefon:+36-70-538-9870
E-mail:marta.fischer07@gmail.com

MIKHÁZI ZSUZSANNA

okl. tájépítészmérnök, mérnöktanár,
egyetemi tanársegéd

Budapesti Corvinus Egyetem,
Tájérendezési és Területfejlesztési Tanszék
1118 Budapest, Villányi út 29-43.
Telefon: +36-1-482-6554
E-mail: zszusanna.mikhazi@uni-corvinus.hu

PUHA MAGDOLNA

okl. tájépítészmérnök

Pro Regio Kht
1146 Budapest, Hermina út 17.
Telefon:+36-1-471-8955
E-mail: puhamagdolna@gmail.com

NEMZETI KULTÚRÁLIS
ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

MAGYAR ÉPÍTÉSZ KAMARA

NEMZETI KULTÚRÁLIS ALAP

ORMOS IMRE ALAPÍTVÁNY